T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL ERMENİLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKE TEPEKÖYLÜ

ANABİLİM DALI: TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

PROGRAMI : TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

KOCAELİ 2012

T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL ERMENİLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKE TEPEKÖYLÜ

ANABİLİM DALI: TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

PROGRAMI : TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

DANIŞMAN: PROF. DR. AYNUR KOÇAK

KOCAELİ 2012

İlke TEPEKÖYLÜ tarafından hazırlanan " İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme-Ölüm)" adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu: İmzası

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Aynur KOÇAK (YTÜ)

Jüri Üyesi : Doç. Dr. M. Esat HARMANCI (KOÜ)

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Hakan B. SAZYEK (KOÜ)

Sınav Tarihi: 09/ 05 /2012

Enstitü Yönetim Kurulunun Onay Tarihi ve Karar No: 16. 05. 2012 / 10

ÖNSÖZ

“ *İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)”* isimli çalışma, konusu itibariyle folklorik, tarihi, sosyolojik, antropolojik ve benzeri öğeleri barındırmaktadır. *I. Konstantin* (312-324) tarafından kurulduğundan beri sahip olduğu kozmopolit yapı ile İstanbul ve bu kozmopolit şehrin en eski toplumlarından olan Ermeniler, çalışmaya ivme kazandıran iki önemli unsuru oluşturur. İstanbul Ermenilerinin ‘geçiş dönemlerini’ çalışmak, Türkler ve Ermeniler arasındaki kültürel ve sosyal benzerliklerin bir kez daha ortaya çıkmasına aracı olmuştur. Nitekim Prusyalı bir asker olan ve 19. yüzyılda Osmanlı’da yaşayan Moltke’nin, “ Ermeni, vaftiz edilmiş bir Türk’ten başka bir şey değildir” tespiti bu durumu destekler niteliktedir.

Türkiye’de ‘Ermeniler’ ve ‘İstanbul Ermenileri’ üzerine ağırlıklı olarak tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında akademik çalışmalar yapılmış, doktora ve master tezleri yazılmıştır. Bu çalışmada şimdiye kadar İstanbul Ermenilerinin ele alınmamış bir folklorik unsuru olan ‘geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm)’ araştırılmış ve konuya farklı bir perspektiften bakılması sağlanmıştır. Bu bağlamda İstanbul Ermenileri ile ilgili ‘kültürel ve folklorik’ eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarihi kaynaklardan referanslar alınmış fakat sadece toplumsal ve siyasi eksenden değil, insan ve kadın ekseninden değerlendirmeler de yapılmıştır.

Osmanlı’da 18. ve 19. yüzyıllarda hassa mimarı olarak çalışan; Beylerbeyi, Dolmabahçe, Çırağan saraylarını ve daha birçok eşsiz eseri meydana getiren Balyan Ailesi ve Türk musikisine unutulmaz eserler kazandırmış Tatyos Efendi, salt siyasi tarih ve olaylar açısından değerlendirilemez. Dünyaca ünlü Ermeni asıllı Fransız şarkıcı Charles Aznavour’un annesi Sakarya doğumlu bir Osmanlı Ermenisi idi, Oscar ödüllü yönetmen Elia Kazan göç edip A.B.D diasporasına katılmadan önce, İstanbul’da yaşayan bir Ermeni’ydi. Yakın tarihin Türkiye’sine gelindiğinde ise uluslararası bir fotoğraf sanatçısı olan Ara Güler ve halkın gönlünde yer edinmiş sinema sanatçısı Adile Naşit de Ermeni asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarındandır. Ermenilerin ve Türklerin maziye dayalı derin ilişkilerine birçok

örnek verilebilir. Dolayısıyla 'İstanbul Ermenileri' heyecanla ve arzuyla çalışılan bir konu olmuştur.

Çalışmamın giriş bölümünde; araştırma konusu, metodu ve amacı hakkında bilgiler yer almaktadır. Ana bölümün ilki olan *Ermeniler ve İstanbul Ermenileri'nde*; Ermenilerin mitolojik dönemlerinden günümüze kadar olan tarihsel süreçleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır. İkinci temel bölümü oluşturan *Geçiş Dönemlerinde* ise İstanbul Ermenilerinin doğum-evlenme-ölüm ritüelleri ekseninden incelemeler yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise kaynak taramaları ve alan araştırmasının verdiği bilgiler doğrultusunda; elde edilen veriler kapsamında folklorik, kültürel, sosyolojik ve tarihsel bir sentez yapılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ekler bölümünde ise fotoğraflar ve görüşme yapılan kişilere yöneltilen soruların listesi okuyucunun ilgisine sunulmuştur.

İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri adlı çalışmamın; Türk ve Ermeni kültürüne folklorik ve kültürel katkılar sağlaması öncelikli dileğimdir. Çalışmam boyunca benimle bilgisini ve kütüphanesini paylaşan hocam Prof. Dr. Aynur Koçak'a ve her zaman her koşulda yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İlke TEPEKÖYLÜ

İzmit, 2012

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
ÖZET..... v
ABSTRACT..... vi

GİRİŞ .....

1. Araştırmanın Konusu …….. 1

2. Araştırmanın Amacı ……. 2

3. Araştırmanın Metodu ……... 3

1. BÖLÜM

ERMENİLER ve İSTANBUL ERMENİLERİ

1. ERMENİLER
……..... 4

1.1. Ermenilerin Adı, Kökeni ve Dinine Genel Bir Bakış…… 4

1. 1. 1. Ermeni Adı ve Kökeni……. 4

1. 1. 2. Ermenilerin Dini…… 6

1.2. Ermenilerin Günümüzdeki Durumu……. 6

1.3. Tarih Boyunca Türk- Ermeni İlişkileri……. 7

1. 3. 1. Cumhuriyet Öncesi Türk- Ermeni İlişkileri…….. 7

1. 3. 2. Cumhuriyet Dönemi Türk- Ermeni İlişkileri…… 14

2. İSTANBUL ERMENİLERİNİN TARİHİ, DEMOGRAFİK,

SOSYO-KÜLTÜREL ve DİNİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ..... 20

2.1. İstanbul Ermenilerinin Tarihi ve Demografik Durumu…… 20

2. 1. 1.İstanbul Ermenilerinin Tarihi…… 20

2. 1. 2. İstanbul Ermenilerinin Demografik Durumu…… 23

2. 2. İstanbul Ermenilerinin Yaşadıkları Bölgeler ve Sosyo-Kültürel Durumu 28

2. 2. 1. Yaşadıkları Bölgeler…..……... 28

2. 2. 2. İstanbul Ermenilerinin Sosyo-Kültürel Durumu…….. 30

2.2.2.1. Sosyo-Kültürel Durum.....……..... 30
2.2.2.2. Ermeni Kiliseleri…… 37
2.2.2.3. Ermeni Okulları…… 39
2.2.2.4. Ermeni Basını…… 43
2.2.2.5. Ermeni Kadını…… 44

2. BÖLÜM

İSTANBUL ERMENİLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ …….……. 46
1. DOĞUM…….. 47
1.1. Doğum Öncesi ..…….. 48
1.1.1.Kısırlık …… 48
1.1.2. Kısırlığın Giderilmesi İçin Başvurulan Yöntemler… 50
1.1.3. Hamileliğin Başlaması ……. 51
1.1.3.1. Hastanenin ve Doğum Türünün Belirlenmesi ……. 51
1.1.3.2. Hamile Kadının Dikkat Ettiği Hususlar…….. 52
1.1.3.3. Doğum Hazırlıkları……. 53
1.2. Doğum Sırası…… 53
1.3. Doğum Sonrası……. 54
1.3.1. Bebeğin Yıkanması ve Giydirilmesi …… 55
1.3.2. Doğumun Kutlanması ……. 55
1.3.3. Bebeğin Beslenmesi …… 56
1.3.4. Bebek Giysileri ve Kundak…… 57
1.3.5. Bebeğin Göbek Kordonu……..... 58
1.3.6. Lohusa …….. 58
1.3.7. Lohusayı Koruma Amaçlı Tedbirler……. 59
1.3.8. Lohusa Hamamı…… 59

1.3.9. Lohusa Şerbeti…….. 60

1.3.10. Lohusa Hediyeleri……... 61

1.3.11. Nazar Uygulamaları…… 62

1.3.12. Ad Koyma ……. 62

1.3.13. Sütten Kesme …… 63

1.3.14. Vaftiz …….. …….. 64

1.3.15. Diş Buğdayı…….. 69

2. EVLENME……... 70

2.1. Evlilik Öncesi…….. 71

2.1.1. Çeyiz……. 71

2.1.2. Eş Seçimi ……. 71

2.1.3. Kız İsteme …… 73

2.1.4. Söz Kesme…… 73

2.1.5. Nişan…… 74

2.1.6. Çiftlik Günü…….. 75

2.2. Evlilik Sırası…… 76

2.2.1. Nikah…… 76

2.2.2. Komünyon…….. 78

2.2.3. Gelin Alma……. 78

2.2.4. Düğün…… 78

2.2.4.1. Düğün Kıyafeti……. 81

2.2.4.2. Düğün Yemeği…… 82

2.2.4.3. Düğün Hediyesi…….. 82

2.3. Evlilik Sonrası…… 83

2.3.1. Aile Ziyaretleri…… 83

2.3.2. Boşanma……..……. 83

2.3.3. Çokeşlilik…… 85

3. ÖLÜM……. 86

3.1. Ölüm Öncesi…… 87

3.2. Ölüm Sırası……. 88

3.3. Ölüm Sonrası……. 89

3.3.1. Ölünün Cenazeye Hazırlanması…… 89

3.3.2. Cenaze ve Defin…… 90

3.3.3. Ölü Yemeği…… 92

3.3.4. Yas…….. 92

3.3.5. Cenaze Sonrası Âdetler ……... 93

3.3.6. Mezarlıklar ve Mezar Taşları …...……. 94

3.3.6.1. Mezar Ziyaretleri…… 96

3.3.7. İstanbul'daki Ermeni Mezarlıkları…… 97

SONUÇ…… 98

KAYNAKÇA…… 101

EKLER …… 114

ÖZET

Ermeniler, yüzlerce yıldır aynı coğrafyada yaşadığımız ve birçok ortak kültür unsuruna sahip olduğumuz bir toplumdur. Ermeni tarihi incelendiğinde Ermenilerin Türkler ile olan ilişkilerinin bin yıl öncesine dek uzandığı görülür. Ermeniler özellikle Osmanlı Dönemi'nde önemli ve etkin bir gayrimüslim unsur olarak yaşamışlardır. Bu dönem sonrasında Ermeni toplumunun yoğun olarak yaşadığı şehir İstanbul olmuştur.

İstanbul Ermeni Cemaati Türkiye'nin en kalabalık gayrimüslim topluluklarından biridir. Ermeni tarihi araştırma alanına dahil edilerek İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemleri; doğum, evlenme ve ölüm ekseninde incelenmiştir. Alan araştırması metoduyla gerçekleştirilen görüşmelerle Türkler ve Ermenilerin eskiye dayanan ilişkilerinin geçiş dönemlerine de yansıdığı, ortak davranış ve uygulama biçimlerinin olduğu açıkça görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Ermeniler, Ermeni Tarihi, İstanbul Ermenileri, Geçiş Dönemleri

ABSTRACT

Armenians constitute a community with which we have lived together for hundreds of years and had common elements of culture. If the Armenian history is examined, it can be seen that their relationship with Turks dates back to a thousand years ago. Especially during the Ottoman period, Armenians lived as a significant and efficient non-muslim compenent. After that period, Istanbul became the city in which Armenians lived densely.

The Armenian Community of Istanbul is one of the most crowded non-Muslim communities of Turkey. By incorporating Armenian history into the field of study, transition phases of Armenians of Istanbul have been examined on the basis of birth, marriage and death. With the interviews performed by the field research method, it is clearly seen that the long standing relationship of Turks and Armenians has affected their transition periods and they have common forms of behaviour and practice.

Key Words: Armenians, Armenian History, Armenians of Istanbul, Transition Phases

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İstanbul'da yaşayan kadim halklardan olan Ermeniler; tarih, siyaset, edebiyat, teoloji, sosyoloji gibi alanların araştırmalarına konu edilmiş fakat 'geçiş dönemleri' hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum *İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri (Doğum- Evlenme- Ölüm)* adlı araştırma konusunun belirlenmesine zemin hazırlamıştır.

İnsan yaşamının en önemli evrelerinden olan 'doğum, evlenme ve ölüm' ilk olarak, Fransız etnolog Arnold Van Gennep'in 1908 yılında yayımladığı *Les Rites de Passage*[1] adlı çalışmasında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu çalışma 'geçiş dönemleri'nin daha sistemli ve bilimsel incelenmesi açısından devrimsel bir nitelik taşımaktadır. Gennep'in araştırmasının öncülüğünde, dünyanın bir çok yerinde etnoloji araştırmalarında 'geçiş dönemleri' teması çalışılmaya başlanmıştır.

. Türkiye'de yapılan önemli araştırmalar *İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri* adlı çalışmaya kaynaklık etmiştir. 'Doğum' konusunu ele alınırken Orhan Acıpayamlı'nın *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdetler ve İnanmaların Etnolojik* Etüdü (1974) adlı çalışması temel kaynaklardan birini oluşturmuştur. 'Ölüm' ile ilgili bölümde de Sedat Veyis Örnek'in *Anadolu Folklorunda Ölüm* (1971) çalışması önemli bir rehber niteliğindedir.

İstanbul Ermenileri hakkında elde edilen tarihi bilgilere referans olan bazı kaynaklar; Vağarşag Seropyan'ın İstanbul Ermenileri ile ilgili maddeleri yazdığı *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (1995) ve Kevork Pamukciyan'ın 'Ermeni, Ermeniler' maddesini kaleme aldığı Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* (1960)' dir. İstanbul Ermenileri'nin geçiş dönemleri çalışılırken yararlanılan yazılı kaynakların başında ise, Lucy Garnett'in *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* (2009) ve Lady Montagu'nun *Şark Mektupları* adlı kitapları yer almaktadır. İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemlerine Osmanlı Dönemi'nde yer alan

[1] Geçiş ayinleri, törenleri ya da ritüelleri.

ritüellerle kaynaklık eden bir çalışma da Abdülaziz Bey'in *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tâbirleri* (2000) adlı eseridir.

2. Araştırmanın Amacı

Geçiş dönemleri, insanın varoluşundan itibaren toplum hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Yapılan araştırmanın genel amacı kültürel ve folklorik özellikleri itibariyle Türklerle oldukça benzeşen Ermenilerin, İstanbul'da yaşamakta olanlarının, geçmişten günümüze dek devam eden 'geçiş dönemlerini' tespit etmektir. Elde edilen halk bilimi ürünleriyle Ermenilerin ve Türklerin sahip oldukları somut ve soyut değerleri karşılaştırmak, benzerliklerin ve farklılıkların görülmesini sağlamaktır.

Ermeniler ile sahip olunan tarihi ve kültürel etkileşime dair Metin Hülagü'nün verdiği bilgi oldukça dikkat çekicidir: **"***XIV- XV. yüzyıllardan itibaren Ermeni harfleriyle Türkçe metinler meydana getirdikleri bilinen Ermeniler arasında Türk Halk Edebiyatı'nın Köroğlu, Aşık Garip, Kerem ile Aslı gibi geniş kitlelere mal olmuş hikayeleri nesilden nesile aktarıla gelmiştir."* [2]

Yazar Jaklin Çelik'in *Kum Saatinde Kumkapı* adlı kitabı hakkında söyledikleri önemlidir: " *Bazı öykülerimde her ne kadar bariz bir biçimde İstanbul Ermenilerinin yaşamını anlatıyor olsam da sonuç itibarı ile: `Evet onlar da senin gibi yaşıyorlar işte, senden hiç farkları yok. Adı Ohannes, Hampartsum veya Ağavni ama senin gibi yaşıyorlar. Hatice`den, Ahmet veya Mehmet`ten farklı değiller` düşüncesini anlatmaya çalıştım. Çünkü biz, gerek Türkler, Süryaniler ya da Ermeniler, hepimiz iç içe yaşıyoruz ve insan olarak birbirimizden farklı değiliz. Sonuçta hepimiz aynıyız."*[3]

Çalışma sadece bilgi vermek amacıyla değil iki toplum ve kültür arasındaki benzerlikleri, kaynaklar ve görüşmeler aracılığıyla ortaya koymak arzusuyla da yapılmıştır.

---

[2] M. Metin Hülagü , **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği**, Cilt 1, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 33.
[3] http://www.istanbul.net.tr/Soylesi/aaabenim-bir-ermeni-komsum-vardi/15/6 (4.10.2011)

3. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın konusu gereğince; öncelikle Ermenilere, İstanbul Ermenilerine ve geçiş dönemlerine ait bir bibliyografya çalışması yapılmıştır. Elde edilen kaynakların okunmasının ardından araştırma sahası olan İstanbul'da, Ermeni cemaatinden kaynak kişilerle görüşülmüştür. Bu görüşmelerde katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır. Sahada teknik araç-gereç olarak ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi ve kamera kullanılmıştır. Kaynak kişilerden kaydedilen bilgiler yazıya geçirilerek tasnif edilmiş ve çalışmanın gerekli yerlerinde bu kaynaklardan yapılan alıntılara başvurulmuştur.

Çalışmanın alan araştırması safhasında Sedat Veyis Örnek'in *Türk Halkbilimi* (1976), Kenneth S.Goldstein'ın *Sahada Folklor Derleme Metotları* (1983) ve Metin Ekici'nin *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İncelemeYöntemleri* (2004) adlı kitaplarından yararlanılmıştır.

1. BÖLÜM

ERMENİLER VE İSTANBUL ERMENİLERİ

1. ERMENİLER

1.1. Ermenilerin Adı, Kökeni ve Dinine Genel Bir Bakış

Ermenilere ilişkin incelemelerde mitolojik, ırksal, kültürel ve coğrafi yönden ele alınan değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Ermeni tarihinin inceleneceği bölümde farklı değerlendirmelerden yola çıkılarak çeşitli tespitler ortaya konulmaktadır. Ermeniler ile ilgili kaynaklarda Ermenilerin adı, kökeni, yaşadıkları bölgeler konusunda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Ermenilerin tarih sahnesindeki varoluşlarına, yazılı kaynaklar kadar mitolojik bağlamdaki bilgiler de ışık tutmaktadır.

1.1.1. Ermeni Adı ve Kökeni

'Ermeni' sözcüğüne rastlanan en eski belge M.Ö. 521 yılından kalma *Bistun* yazıtıdır. Bu yazıtta Elazığ yakınlarında ayaklanan bir *'Aramaniya'* kavminden söz edilmektedir.[4] "Armenia" kelimesi ile ilgili yazılı ilk Ermeni kaynaklarında "Yukarı İller / Yukarı Memleket"[5] şeklinde bir bilgiye rastlanmakta ve bu da ırksal bir kavramdan ziyade coğrafik bir anlamı ifade etmektedir. Bir başka kaynakta ise Ermeni adıyla tanımlanan halkın, "Hay" ve "Armen" adlarıyla ifade edilen iki öğenin birleşmesiyle oluştuğu belirtilmektedir.[6] Bu görüşe göre; Ermeni halkları tek bir ırkın kolu değillerdir. Yerel soya dayalı, bir arada yaşayan küçük toplulukların birbirine karışması sonucu toplumsal ve ekonomik etkileşimle ortaya çıkmıştır.[7]

---

[4] Özgür Atılım Ergüney, "Günümüzde Türkiye Ermenileri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 6.
[5] Mehmet Ersan, **Selçuklular Dönemimde Anadolu'da Ermeniler**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 1.
[6] Meral İğci Şengüler, "İstanbul Ermenileri ve Müzik Pratikleri", (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2009), s. 1.
[7] Şengüler, a.g.e, s. 1.

Ermenilerin atası, en eski eskatoloji mitlerinden olan Tevrat ve Kur'an'da yer alan 'Nuh Tufanı'[8] sonrası yeryüzüne hükmeden Nuh Peygamberin oğullarından *Hapet*'tir. Nuh tufanından sonra Nuh'un gemisi Ararat Dağı'na oturmuş ve böylece soylarının devamı dağın etrafındaki coğrafyaya yerleşmiştir.

Ermenilerle ilgili mitolojik anlatılara göre Mezapotamya'da Babil kulesi inşa edilirken *Hapetotsyan Hayg* yani *Hapetostan*'ın soyundan "Hayg", Sami ırklarının güneş tanrısı *Bel* ile anlaşamaz. Üç yüz kişilik ailesiyle kuzeye çıkar ve Ararat adlı ülkeye yerleşip oranın halkıyla kaynaşır. Bel elçilerle Hayg'dan dönmesini ister, sonuç alamayınca saldırır. Güçlü yay çeken Hayg, Bel'i bir okla devirir, soyunu ve ülkesini kurtarır.[9]

Ermenilerin kökeninin Urartulara kadar uzandığı hususuna dair tarihçilerin uzlaştığı temel görüşlerden biri de; Ermenilerin M.Ö. 700'lerde Fırat'ın doğusuna yerleşen Hint-Avrupa kökenli Phrygialıların bir kolunun, Urartular ve Hurrilerin kalıntıları ve Kafkas kökenli halklarla karışmasından meydana geldiğidir.

Ermenilere ilişkin tartışmalı ve kesin olarak kabul görmemiş tanımlamalardan biri de *Kerovpyan*'a aittir. *Kerovpyan*'ın "Mitolojik Ermeni Tarihi" adlı çalışmasında ırksal anlamı reddedenlerin tam tersi bir görüşe yer verilmektedir: "Hemen hemen tüm eski toplumlar gibi Ermeniler de, ayrı adlar taşıyan ve aralarında kan bağı olan ırklardan meydana gelmiştir"[10] demektedir.

[8] Nuh Tufanı, bilinen en eski eskatoloji mitlerindendir. Kur'anda Nuh Peygamberi yalanlayan ve inkar eden kavminin başına gelen büyük bir felaket olarak yer alır. İnanca göre Hz. Nuh, birkaç insan ve hayvanla Nuh'un Gemisi olarak adlandırılan gemiye binerek tufandan sağ olarak kurtulmuştur. Gemi içindekilerle Kur'an'a göre Cudi, Tevrat'a göre de Ararat Dağı'nda karaya oturmuştur. Kur'an da yer alan tufanla ilgili surelerden biri şöyledir: " Onu yalanladılar biz de onu ve gemide onunla birlikte olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları da suda boğduk. Çünkü onlar kör bir kavimdi." (Ar'af Suresi, Âyet 64.)

[9] Sarkis Seropyan, **Can Gülüm Anahit ve Kazben, Ermeni Tanrıları Konuşuyor,** İstanbul: Belge Yayıncılık, 2003, s. 72.

[10] Keğam Kerovpyan, **Mitolojik Ermeni Tarihi,** çev. Sarkis Seropyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003, s. 81.

1.1.2. Ermenilerin Dini

Ermeniler, Hıristiyanlık ile İsa'dan sonraki ilk yüzyılda tanışır. Hıristiyanlığa ilk geçişleri M.S. 30'da Arşagunilerin[11] hanedanına mensup *Kral Apkar* döneminde gerçekleşir[12]. 301 yılında *Kral Dırtad*, *Aziz Krikor (Gregor) Lusavoriç*'in misyonerliği sonucunda Hıristiyanlığı Ermeni Krallığının resmi dini olarak ilan eder. *Aziz Krikor*, Gregoryan mezhebinin kurucusudur. 451 yılında toplanan *Kadıköy Konsili*'nin kararlarını benimsemediğini 506 yılında ilan eden[13] Ermeni Kilisesi farklı bir mezhep oluşturmuştur. Dolayısıyla "Ermeni Kilisesi"nin kuruluşundan beri milli bir ruha sahip olduğu dikkat çekmektedir .[14]

Osmanlı döneminde Ermenilerin dinsel oluşumlarında Ortodoks Kilisesi (Gregoryan) söz sahibiydi ancak ticari nedenlerle, propagandalarla Katolik tarikatlarının çabaları sonucu mezhep kavgaları oluşmuş ve Katolik mezhebi resmen kabul edilmiştir.[15] Politik ve misyoner girişimlerin sonucu aynı durum Protestanlık mezhebi için de ortaya çıkmış ve Protestanlık mezhebi de Katolik mezhebinde olduğu gibi 19. yüzyılda resmen kabul edilmiştir .[16]

1.2. Ermenilerin Günümüzdeki Durumu

Ermenistan, kuzeyde Pontus/ Karadeniz ve Vrasdan/ Gürcistan, doğuda Bahr-i Hazer/ Hazar denizi ve İran, güneyde Asuristan, El-Cezire, batıda Alus/ Kızılırmak nehri ile çevrilmiştir.[17] Ermeniler İranlılar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve çeşitli Türk beyliklerinin saldırıları sebebiyle yurtlarından bir çok kez göç etmek zorunda kalmışlardır. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak

[11] Ermeni Kraliyet ailesinin adı.
[12] Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler,** Ankara: Ocak Yayınları, 1997, s. 36.
[13] Arus Yumul, "Osmanlının İlk Anayasası"**, Toplum ve Bilim,** 1999-2000 Kış Sayısı, no.83, s. 338.
[14] Rober Koptaş,"Sunuş Yerine: Toplumsal Gelişmeler Çerçevesinden 1863 Ermeni Anayasası'na Bakış", **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863,** Vartan Artinian, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004, s. 12.
[15] Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluşu Faaliyetleri" **Yeni Türkiye-Ermeni Sorunu Özel Sayısı II,** Mart 2001, s. 12.
[16] Süleyman Sayar, "İstanbul'daki Protestan Kiliseleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını,** 2001, C.10, Sayı: 2, s.286.
[17] Hüdavendigar Onur, **Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler,** İstanbul: Kitabevi, 1999, s. 14.

varlıklarını sürdüren sayısız koloniler[18] şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Günümüzde Ermeniler dünyanın dört bir yanında yaşamaktadır. Ermenistan'da yaşayan Ermeni nüfusu 3 milyon civarında iken 'diaspora'[19] dediğimiz çeşitli ülkelerde yaşayanların sayısı Ermenistan'dakilerden fazladır. Ermenilerin Ermenistan'da yaşamamalarının en büyük nedeni ülkedeki ekonomik yetersizliklerdir.

Ermenilerin diasporadaki nüfusunun en yoğun olduğu ülkelere bakıldığında, bugün Rusya'da 2 milyon, ABD'de 800 bin, Gürcistan'da 320 bin, Fransa'da 350 bin, Ukrayna'da 150 bin, Lübnan'da 110 bin, İran'da 100 bin, Suriye'de 80 bin, Arjantin'de 60 bin, Türkiye'de 60 bin, Kanada'da 100 bin ve Avustralya'da 60 bin kişilik cemaatler yaşamaktadır. Ayrıca sayıları 3 bin ila 25 bin arasında olmak üzere İngiltere,Yunanistan, Almanya, Brezilya, İsveç, Mısır, Ürdün, Irak, Kuveyt, Körfez Emirlikleri, İtalya, Belçika, Hollanda, Avusturya, Romanya, Bulgaristan, Venezuela, Macaristan, Özbekistan, Etiyopya ve İsviçre diasporaları vardır. (Bu arada ülke sayısını 60'a, 85'e çıkaranlar da bulunmaktadır.) Böylece ihtiyatlı tahminlere göre 5-6 milyon[20] Ermeni'nin diasporada yaşadığını söylemek mümkündür. İran'da ve İstanbul'da yaşayan Ermeniler kendilerini diaspora olarak tanımlamamaktadırlar. Çünkü Anadolu ve İran coğrafyası Ermenilerin yaşadıkları ve var oldukları en eski yerlerdir.

1.3. Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri

1.3.1. Cumhuriyet Öncesi Türk-Ermeni İlişkileri

Genel anlamda 11. yüzyıldan itibaren kronolojikleştirilen Türk-Ermeni ilişkileri, *Fikret Türkmen* tarafından daha eskilere 4. hatta 3. yüzyıllara kadar[21] götürülmektedir. Kaynaklardaki genel bilgilere göre Türkler ve Ermeniler arasındaki

[18] Boğos Levon Zekiyan, **Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/ özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002, s. 31.
[19] Eski Yunanda; saçılma, tohum saçma zerreler halinde dağılma anlamındadır. Esasında biyolojik bir terim olan diaspora çok uzun zamandan beri bir kavim veya bir ulusun anavatanından çıkarak başka ülkelere dağılmasına verilen ad olmuştur. Diasporanın sözlük tanımı şu şekildedir: Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu. **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil KurumuYayınları: 10.b., 2005.
[20] http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-turk-ermenisiz-ermeni-turksuz-olmaz.htm (03.03.2011)
[21] Fikret Türkmen, **Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri,** İzmir: Akademi Kitabevi, 1992, s. 1.

ilişkinin 11. yüzyılda[22], dolayısıyla Selçuklular zamanında başladığını söylemek mümkündür. Türkler ile Ermeniler arasındaki bu ilk tarihsel temasları delillendirecek ilişkinin, Abbasi ordusu kumandanlarından *Boğa el-Kebir et-Türki*'nin Doğu Anadolu'yu himayesi altına aldığında, Arapların bu bölgeye Ermeniyye adını vermeleri ile başlamış olduğu kabul edilebilir.

İkinci ilişki, 1021'de *Van Prensi Serekerim*'in Türk akınlarından korkarak ülkesini Bizanslılar'a devretmesi üzerine Bizanslılar'ın bu topraklardaki halka ıstırap verici sürecin başlamasıdır.[23] Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Ermeniler genellikle Çukurova, Doğu Anadolu ile Kafkasya bölgelerinde bulunan beylikler altında yaşamaktaydılar. Bu dönemde ve sonrasında Ermenilerin Anadolu'daki varlıklarına ve yaşamlarına dair bazı bilgiler şöyledir :[24]

> *"Anadolu'nun Ermenilerin yoğunlukla yaşadıkları altı vilayetinde Ermeniler, Van ve Kilikya (Adana, Tarsus, Kozan) hariç, mutlak çoğunluk değildiler ancak hemen her büyük şehirde önemli bir Ermeni nüfus mevcuttu. Ayrıca bu bölgelerde çok ciddi bir Ermeni zanaatkâr, çiftçi ve küçük burjuva sermaye birikimi söz konusuydu. Ermenilerin yoğunlukla yaşadıkları Van, Harput, Mamüretülaziz (Elazığ) gibi merkezlerde çok boyutlu kültürel faaliyetleri de vardı. Bu merkezlerin bir çoğunda yüksek düzeyde eğitim veren Ermeni cemaat okulları, tiyatrolar, koro faaliyetleri ve diğer kültürel etkinlikler gerçekleştiren örgütlenmeler sözkonusuydu. Tabiatıyla Ermeni kiliseleri, manastırları ve diğer dinî yapılar da Anadolu'nun en görkemli mimari eserlerindendi. Bu bakımdan 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da gerçek bir "Ermeni Rönesansı" yaşandığını kaynaklar bize göstermektedir. Örneğin Bursa'da ipekçilik büyük ölçüde Ermeni tüccarın elindeydi ve Bursa ham ipek ve ipek kumaş üretiminde dünyada önemli bir yer edinmişti. Trabzon ve Erzurum'da çok*

[22] Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri, Ankara:** Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 4.
[23] Nejat Göyünç, **Türkler ve Ermeniler,** Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005, s. 35.
[24] www.agos.com.tr/upload/files/EKLER.doc (21.08.2011)

varlıklı bir Ermeni sermayedar sınıfı olduğu gibi bir hayli geniş bir Ermeni orta sınıf vardı."

Bu bilgilerden hareketle Ermenilerin Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayıldığını ticari, kültürel ve sosyal birçok yönlerinin olduğunu görmekteyiz. Kiliselerin mimari ihtişamından dolayı da o dönemde yaşanan bir Ermeni rönesansından söz edilebilir.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren müslüman ve gayrimüslim halk genel anlamda uyum içerisinde ve birbirleriyle saygı çerçevesinde yaşamışlardır. Bu uyum *Fatih Sultan Mehmed* döneminde gayrimüslimlere verilen haklarla hukukî bir zemin kazanmıştır.[25] *Fatih*'in gayrimüslimlere karşı izlediği hoşgörü politikası göz ardı edilemez tarihsel bir gerçekliktir. Bu durum Osmanlı tarihinde genel olarak görülen bir politikadır. Çünkü gayrimüslim tebaaya 'Tanrının emaneti gözüyle' bakılmaktadır. Bu durumu Polonya Ermenilerinden olan seyyah *Simeon*'un şu ifadeleriyle destekleyebiliriz:[26]

"Tarih eserlerinde okuduğuma göre İstanbul'un Rumların elinde bulunduğu dönem, Ermenilerin orada yerleşmesi şöyle dursun, bezirgan olarak bile hiçbir Ermeni şehre giremezdi. Ama Türkler İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletten Ermenileri oraya davet ederek yerleştirdikten başka, Rumların elinden aldıkları iki muhteşem kiliseyi de onlara verdiler."

Fransız seyyah *Aubry De La Motraye*'nin Osmanlı'daki gözlemleri hoşgörü politikasını bir tanıklığı niteliğindedir:[27]

"Türkler ve zengin imparatorluğun Rum, Ermeni, Yahudi gibi diğer ahalisi de çok rahat bir yaşam sürdürmektedir. Türkler dışındaki ahalinin olağan ya da olağandışı vergi yükümlüsü olmalarına karşın, ödedikleri

[25] Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi ve Canan Seyfeli, **Süryaniler ve Süryanilik**, Cilt II, Ankara: Orient Yayınları, 2005, s. 210.
[26] Polonyalı Simeon, **Tarihte Ermeniler (1608-1619),** İstanbul: Çiviyazıları Yayıncılık, 1999, s.141-142.
[27] Aubry De La Motraye**, La Motraye Seyahatnamesi,** çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: İstiklal Yayınevi, 1.b., Eylül 2007, s. 305.

vergiler her zaman çok küçüktür, özellikle de inançlarına göre canlarının istediği her şeyi yapabilme özgürlükleri dikkate alınırsa, verdikleri vergi hiç mertebesinde kalır: Kiliselerine istedikleri gibi giderler, hac ziyaretlerini gerçekleştirebilirler, dinlerinin gereğini hiçbir kısıtlama olmadan yapabilirler. Aynı özgürlüğe ticari işlerinde ve mesleklerini icra etmekte de sahiptiler. Emeklerinin karşılığına el konabilir diye bir korkuları yoktur, gelirlerini de canlarının istediği gibi harcarlar, yerler, içerler, şarkı söyleyerek güler, oynarlar. Zenginliklerini canlarının istediği çocuklarına miras bırakabilirler. Sultan halktan birisinin mallarına el koyma hakkına sahip değildir."

I. Selim (Yavuz) (1512-1520), 1514'te *Şah İsmail*'i yenip Tebriz'i zaptettikten sonra, oradan birçok sanatkârı İstanbul'a göndermişti ki bunların büyük kısmını Ermeniler teşkil etmiştir. *I. Süleyman (Kanuni)* (1520-1566) 1554'te Ermenilerle meskun Erivan ve Nahcıvan'ı fethettikten sonra buradaki halkın büyük kısmını İstanbul'a getirtmiştir. *III. Murad* (1574-1595) 1577'de Nahcıvan ve Tebriz'i zaptedince buralardan da binlerce Ermeni İstanbul'a göç etmiştir. 16. yüzyılın ortalarında *I. Süleyman* (1520-1566) Macaristan'ın Budin (bugunkü Budapeşte) şehrinde kendisini zehirlenmekten kurtaran Vanlı aşçısı *Manuk Karaseferyan*'ın ricası üzerine Pangaltı Ermeni mezarlığının arazisini Ermenilere hibe etmiştir. Yaklaşık 1590'da, Üsküdar'ın Yenimahalle semtinde bulunan *Surp Garabet Kilisesi* inşa edilmiştir .[28]

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'yı etkileyen önemli bir iç olay 'Celali İsyanları'dır (1550-1603). Toplumsal ve ekonomik yapının bozulması dolayısıyla Anadolu genelinde görülen ayaklanmalardır. İsmini ayaklanmaların ilkine öncülük eden Şeyh Celal'den almaktadır. Bu isyanda bazı hallerde basit bir sipahi veya yeniçeri, askeri bir ayaklanmanın başbuğu oluyordu. Bazen de bu hareketler bir köylü veya daha umumi manasıyla bir halk isyanı hüviyetini gösteriyordu [29].

[28] Vağarşag Seropyan, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[29] Pertev Naili Boratav, **Folklor ve Edebiyat (1982) II,** İstanbul: Adam Yayıncılık, 1983, s. 239.

Celali İsyanları döneminde imparatorluğun Anadolu kısmının önemli oranda nüfus kaybettiğini vurgulamak gerekir.[30] Dolayısıyla bu isyanlar müslüman veya gayrimüslim farketmeksizin herkesi etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yasayan Hıristiyan topluluklar arasında Rumlardan sonra en kalabalık nüfusu Ermeniler oluşturuyordu.

Ermeni nüfusun büyük bir bolumu 17. yüzyılda doğuda meydana gelen Celali İsyanlarına kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşardı. Ancak, bu isyanlar nedeniyle yerlerini terk ederek, güney ve batıya gitmiş, oralardaki şehir ve kasabalara yerleşmişlerdi. Böylece Batı'da çok az olan Ermeni nüfusu bu göçler neticesinde artmıştı.[31]

Celalilerden kaçan Ermenilerin büyük bir kısmı İstanbul'a sığınmıştı. Böylelikle doğudaki Ermeni yerleşmelerinde Ermeni nüfusunda büyük bir azalma olmuştur. Sivas'ta 2000 hane Ermeni yaşarken Celalilerden sonra bu 600 haneye düşmüş olduğu gibi Tokat'ta 1000 hane Ermeni nüfus 500 haneye düşmüştü. Maraş ve civarında nüfusça azalma daha çok belirgindi. Maraş şehrinde yirmi hane Ermeni kaldığı gibi Maraş'ın civarındaki Ermeni köylerinden biri olan Zeytun'da 800 hane Ermeni nüfusundan Celalilerden sonra 30 hane Ermeni kalmıştı. Bu köydeki altı kilise ve bir manastır da daha önce burada nüfusun kalabalık olduğunu gösteriyordu.[32]

Osmanlı'da Ermenileri ve diğer gayrimüslimleri ilgilendiren iki önemli gelişme, Osmanlı'nın Batılılaşma yönündeki iki önemli adımı olan ve o zamana kadar yapılmamış reformlar içeren, 1839 tarihli Tanzimat-ı Hayriyye[33] ve 1856 tarihli Islahat Fermanı; Osmanlı tebaasını, Türk milleti ile bir bütün olarak kabul ediyordu. Tanzimat-ı Hayriyye, Ermenilerin siyaseten de inkişafını sağlamıştır.[34]

---

[30] Cem Oğuz, "Celali İsyanları", **Osmanlı: Toplum,** ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Hahlil İnalcık, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
[31] Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),** İstanbul: İletişim Yayınları, 4.b., Ekim 2010, s. 197.
[32] A.g.e., s. 197.
[33] 'Tanzimat Fermanı' genel ve yaygın kullanımıdır. Gülhane parkında ilan edildiği için ' Gülhane Hatt-ı Hümayun' da denmektedir.
[34] Samiha Ayverdi, **Türkiye'nin Ermeni Meselesi,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5.b., 2007, s. 24.

Batı'ya ve zamana uyum sağlayabilmek adına hazırlanan modern uygulamaların varlığını destekleyen başka bir ifade de şöyledir: " Osmanlı İmparatorluğunda 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan kişi hak ve özgürlük açılım dönemi, 1856 Islahat Fermanı ile yasalar önünde eşitlik ilkesi toplumun bütün katmanlarını kapsar hale gelmişti." [35]

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Tanzimat ve Islahat fermanlarının Osmanlı'da bir devrim niteliğini taşıdığı ifade edilebilir. Her iki fermanın tüm gayrimüslim tebaayı ilgilendirdiği görüşü dile getirilse de şöyle bir farklılık olduğu aktarılmaktadır: "Islahat Fermanı kaynağını ve ortaya çıkış nedenini yabancılardan almıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı tüm Osmanlı uyruklarına, Müslüman, Hıristiyan, Musevi ayrımı yapılmaksızın bir insan hakları bildirisi biçiminde ortaya çıkarken, Islahat Fermanı'nda söz konusu edilen uyruk yalnız Hıristiyanlardır."[36] Bu ifade farklı bir görüş dile getirilmektedir fakat kaynakların genelinde her iki fermanın tüm gayrimüslim unsurları kapsadığı belirtilmektedir.

Islahat Fermanı'nda yer alan müslüman ve gayrimüslim halkın kanun önünde eşit sayılacağı ifadesinin fermanda yer alan en önemli madde olduğu söylenebilir. Böylece müslüman halk doğal olarak gördükleri " Millet-i Hakime"[37] statüsünü bu fermanla kaybetmiş oldu."[38]

'Osmanlıcılık' teriminin ortaya çıkışı Islahat Fermanı ile olmuştur ve Osmanlı'daki değişimler gayrimüslim halk kadar müslümanları da etkilemiştir. Müslüman halk alışılagelmiş olmayan ve kendilerine fazlasıyla radikal gelebilecek kararlara ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Buna karşılık 1908 Devrimi'nden beri milliyetçi Türk düşüncesinin etkisinde olan Jön Türk idaresi, İstanbul'da geleneksel olarak ticaret ve sanayi ile uğraşan Rum, Ermeni, Musevi ve Levanten tüccar ve esnafın yerini almak üzere bir Müslüman Türk tüccar-sanayici sınıfını desteklemekteydi. Yabancı ve Levanten tüccarlara yüzyıllarca önce tanınmış

[35] Şenol Kantarcı, **Ermeni Araştırmaları ,** Cilt I: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri , Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003, s. 242.
[36] Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918,** İstanbul: Der Yayınevi, 1987, s. 11.
[37] İslâm Hukuku'na göre bir İslâm devletindeki yönetici Müslüman halka "millet-i hâkime", yönetim altındaki Müslüman olmayan topluluklara ise "millet-i mahkûme" denirdi.
[38] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi,** İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 87.

ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri olan kapitülasyonların kaldırılışı savaş yıllarında bu yönde atılan adımlardan sadece biriydi.[39]

Osmanlı'nın 'Millet-i Sadıka'sı Ermeniler, devletin üst kademelerinde görevler almış ve sosyal hayatta saygın bir yer edinmişlerdi. Hatta Ermenilere, Türkler tarafından başka milletlere gösterilmeyen hürmet ve saygı gösterilmekteydi.[40] Bu durum, etnisiteyle beslenmeyen bir bakış açısının ve yaşam biçiminin ifadesi olarak görülebilir.

Ermeniler, kişisel ve toplumsal yaşamlarında, dünya tarihiyle paralellik gösteren bir etkileşim çerçevesinde olağan süreçler yaşamışlardır. Özellikle de 24 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşen ve Türk kaynaklarında 'Ermeni Tehciri', Ermeni kaynaklarında 'Ermeni Soykırımı' olarak adlandırılan olayların doğruluğu ya da yanlışlığı insanların vicdanlarında, araştırmacıların ve tarihçilerin incelemelerinde vukû bulacaktır.

Mustafa Kemal'in 1915 olaylarına ilişkin açıklaması şu şekildedir:[41]

> *"Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars antlaşması ile en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu. Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu."*

Ermeniler Osmanlı'nın 'Millet-i Sadıka'sıydılar ve Osmanlı Devleti'nin siyasal, kültürel ve sosyal hayatına eklemlenmiş bir yapıya sahiptiler. 1915 sonrası Ermeniler arasında ülkeden ayrılanlar olduğu gibi, yaşanılan sorunlar dolayısıyla siyasi ve sosyal alandaki varlıklarından uzaklaşanlar da azımsanamayacak kadar çoktu. Tüm yaşananlara rağmen Ermeni kimliğine sahip olup da Cumhuriyet

---

[39] Alan Duben- Cem Behar**, İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık (1880-1940),** İstanbul: İletişim Yayınları, 2.b., 1998, s. 159.
[40] Cemal Anadol, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, Cilt 1, Ankara: Turan Kitabevi, 1982, s. 58.
[41] http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_K%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1 (09.03.2011)

döneminde önemli görevler alanlar da olmuştur.[42] Bu durum devlet-toplum-insan döngüsü ve ilişkileri açısından oldukça önemlidir.

1.3.2.Cumhuriyet Dönemi Türk-Ermeni İlişkileri

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilan edildikten sonra, ülkenin bütün unsurları gibi Ermeniler de huzura ve rahata kavuşmuşlardır.[43] Bu çok da şaşılacak bir durum değildir. Çünkü Anadolu'da yaşayan tüm unsurlar savaşın acımasızlığını ve güç koşullarını birebir yaşamışlardır. Tüm bu olumsuzluklar sonrasında sağlanan barış ve inşa edilmekte olan 'yeni ülke'nin heyecanı ortak bir paydada buluşulmasını sağlamıştır. Fakat bu heyecan, çiçeği burnunda ulus devletinin ilerleyen zamanlarda varlığını koruma ve meşrulaştırma amaçlı çalışmalarıyla sekteye uğrayacaktır. Ülkede cumhuriyetin ilanından sonra temellendirilmeye çalışılan ulus-devlet anlayışının, Osmanlı gibi birçok gayri-müslim unsuru barındıran bir devletle karşılaştırıldığında, birtakım sorunların ve anlaşmazlıkların yaşanılması kaçınılmazdı.

Cumhuriyet'in ilanıyla Osmanlı'daki çok milletli sistem kaldırılarak, ulus devlet ve vatandaşlık sistemi benimsendi. Ermeniler resmen azınlık statüsüne geçtiler. İstanbul Ermeni Patrikliği 1922-1927 yılları arasında 5 yıl patriksiz kaldıktan sonra Muşlu I.Mesrob Türkiye Ermenilerinin 80. patriği oldu.

Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte Osmanlı döneminde uygulanan her cemaati kendi dini yasalarına göre yönetme şekli ortadan kaldırıldı. Patrikler, cemaatin dini ve sosyal kurumlarının ruhani gözetmeni sayıldı. 1935'te Vakıflar Kanunu Resmi Gazete'de yayımlandı. Kilise, okul, hastane, yetimhane gibi Ermeni kurumlarının bağlı olduğu tüm vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine geçirildi.[44]

---

[42] Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimlği ve Ermeni Sorunu,** İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 155.
[43] Vağarşag Seropyan, "Cumhuriyet Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[44] http://www.omogeneia-konstantinoupoli.com/tr/azinliklar.html (20.11.2011)

Osmanlı'nın çok unsurlu yapısının ardından yönetimini de Osmanlı'dan farklı bir biçimde 'cumhuriyet' olarak belirleyen ve balans ayarlarını ulus-devlet anlayışına göre ayarlayan Türkiye Cumhuriyeti'nde gayri-müslimlerin hakları özellikle de Tek Parti döneminde değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklere ilişkin bazı bilgiler şu şekildedir:[45]

> *"(...) gayrimüslimlerin devlet bürokrasisine alınması önce fiili olarak ortadan kalkmış; daha sonra bu fiili duruma hukuki bir nitelik kazandırılmıştır. 1925 tarihli Memurin Kanunu'nun 4. maddesi, "Türk olmayı" kamu görevlisi olmak için bir ön şart olarak kabul etmiştir. (...) Gayrimüslimlerin etnik anlamda Türkleştirilemeyeceğini örtük olarak kabulden kaynaklanan bu durum, liyakâti değil doğuştan gelen nitelikleri öne alan, bu niteliğiyle de dışlayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Bu durum, ancak 1965'te çıkarılan Devlet Memurları Kanunu ile değiştirilmiş, bu kanunun 48. maddesi Türk olmayı değil Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı, devlet memurluğunda kabulün önşartları arasında saymıştır."*

Cumhuriyet döneminde Ermeni toplumunun[46] yaşadığı bazı önemli olaylar kronolojik olarak şöyledir; 1934'te Ermeni Nizamnamesi'nin[47] lağvedildiğinden, kiliselerin yönetimi tek mütevellilere terk edilmiştir. Ancak seneler sonra bunun mahsurlu olduğu görüldüğünden, 1949'da tekrar yönetim kurulları işbaşına gelmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sırasında 1941'de gayrimüslimlerden alınan 20 sınıf asker, ertesi yıl da tarh edilen Varlık Vergisi ve bilhassa 6 Eylül 1955'te meydana gelen

---

[45] Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 282.

[46] Toplum kelimesi, bu dönemde Osmanlı'dan farklı olarak tebaa ya da unsur değil 'toplum, cemaat' kelimeleri daha yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

[47] Tanzimat fermanı, 1461'den beri ulusal değil, dini temelde -patrikhane aracılığıyla- tanınmış cemaat için bir güvenceydi. Ermeni cemaati , daha 1844'te reform sayesinde "Milli Meclisi"ni toplantıya çağırdı. Hemen ardından, 1860'ta, Avrupa'daki diaspora aydınlarının çabalarıyla 'Nizamname-i Millet-i Ermeniyan' hazırlandı. 150 kadar maddeden oluşan ve cemaatin içişleyişini ilgilendiren bu nizamname 1863'te Babıali tarafından kabul olundu. Bütün bunlar , Ermenilerin cesaret kazanmasını ve etkinlik alanlarını genişletmesini beraberinde getirdi. Pinelopi Stathis (ed.) **19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 94.

üzücü olaylar sebebiyle[48] birçok gayrimüslim vatandaşın[49] kabuğuna çekildiği ve göç ettiği aşikârdır. Aynı durum Ermeni ve Süryâni vatandaşlarımızın büyük bir bölümü için de geçerlidir. Bunların da bir bölümü vatan olarak artık Fransa, Kanada, İsveç'i seçmişlerdir.[50] 'Varlık Vergisi'[51] 1942'de tek partili dönemde[52] yani Halk Partisi iktidarında ve Şükrü Saraçoğlu başbakanlığında çıkarılmış bir kanundur. II.Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı ekonomik darboğazı gidermek amacıyla bir iktisadi önlem olarak uygulanmaya başlanacağı belirtilmiştir. Varlık Vergisi'ni meşrulaştırmaya yönelik açıklamalardan bir tanesinde dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu şöyle demektedir:[53]

> *"Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber, bu kanunun uygulanmasından Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi, vergileri ödemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarda bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların meydana çıkması da olmayacak şeyler sayılmaz*."

Saraçoğlu'nun vergiye dair bir başka açıklaması da şöyledir:[54]

> *"Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçınacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle tatbik edilecektir."*

Sosyolojik, iktisadi, hukuki, politik vb. birçok anlamı ifade eden 'Varlık Vergisi' ile ilgili araştırmalar yapılmış, kitaplar yayımlanmıştır. Konuyla ilgili çok sayıda yazısı, belgeseli ve kitabı bulunan gazeteci Rıdvan Akar'a göre, Varlık Vergisi bir iktisat politikası değildi. Bir kuşağı bir toplumu ilgilendiren çok ağır bir

---

[48] Vağarşag Seropyan, "Cumhuriyet Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[49] Vatandaş: Cumhuriyet rejimi ile ortaya çıkmış bir kavramdır.
[50] Ahmed Yüksel Özemre, **Üsküdar Ah Üsküdar**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5.b., 2007, s. 104.
[51] Varlık Vergisi: 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanunla konulan olağanüstü servet vergisinin adıdır.
[52] Tek Partili Dönem: Türkiye Cumhuriteti'nin tek partili dönemi 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi ile başlar ve 1950 yılında yapılan genel seçimlere kadar sürer.
[53] Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları / Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları ,** İstanbul: Doğan Kitapçılık, Kasım 2009, s. 52.
[54] Akar, a.g.e., s. 96.

travmaydı. Azınlıkların mülksüzleştirilmesi, vatanlarına küsmesi, göçmesi gibi sonuçlara yol açtı. Rakamlar ve parasal miktarlar yaşanmışlıkların üzerini sisle örtüyor. Oysa umudunu, yaşama biçimin, yakınlarını terk edenler ve onların evlatları Varlık Vergisini bu gün bile taptaze, capcanlı yaşamaktadır.[55] İktisadi olarak iyileşmeyi sağlamak amacıyla yürürlüğe koyulduğu söylenen kanunun uygulamasında ve sonrasında birçok olumsuzluk yaşanmıştır. Ekonomik sorunlara çözüm olarak yansıtılan Varlık Vergisi'nin, böyle bir amaç taşımadığı, sermayenin sadece el değiştirmesine yaradığı, tedavüldeki para hacmini azaltmadığı , dolayısıyla yapısal hedeflerle gerçekleştiği kısa zamanda anlaşıldı. Üstelik sermayenin el değiştirmesi ekonomik krizi daha da derinleştirmiştir.[56] Verginin üst gelir grubundaki tüm vatandaşları kapsadığı ifade edilse de uygulamada böyle olmadığı görülmüştür. Varlık vergisi, gayrimüslimler söz konusu olduğunda ayrımcı ve keyfi bir şekilde tatbik edildi. Aynı gelir ve servetlere sahip tüccar ve sanayiciler arasında Türk-Müslüman unsura kıyasla gayrimüslimlere çok daha yüksek vergiler tahakkuk edildi.[57]

Toplanan verginin, gerçek ekonomik etkisi ne olmuş olursa olsun, bu uygulamanın verdiği mesaj açıktı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, birçok gayrimüslim İstanbul'u terk etti.[58] İstanbul'u terk edenler arasında birçok Ermeni aile de bulunmaktaydı. Varlık Vergisi'ni farklı bir bakış açısıyla ele alan *Samiha Ayverdi*, verginin toplanma amacının meşruluğuna ve gerekliliğine inanmakla beraber dönemin tek partisi durumundaki Halk Partisi'ne ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Bu verginin ardından ortaya çıkan olumsuz sonuçları Halk Partisi'nin uygulama ve yöntem yanlışına bağlamıştır. Görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:[59]

> "*Sakar ve sakat poltikası ile milletten kopuk, halkı da yanına alamamış olan Halk Partisi, hiç değilse zecri bir iktisadî hamle ile toparlanmış sevdasına düşmüş olmalı ki, gerçekten de çare aranacak bu asırlık derdin ilacını yanlış seçmekle, tedavi metodunu aksiyona geçince, devlet için yüz*

[55] Akar, a.g.e., s. 12.
[56] Pınar Selek, **Barışamadık,** İstanbul: İthaki Yayınları, 1.b., 2004, s. 126.
[57] Rıfat N. Bali, **Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi,** İstanbul: İletişim Yayınları, 5.b., Nisan 2010, s. 129.
[58] Çağlar Keyder, **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne,** İstanbul: İletişim Yayınları, 4.b., Ocak 2007, s. 167.
[59] Samiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2.b., 2007, s. 108-109.

karası oldu. Şöyle ki, memleket ticaret ve iktisadiyatına nefes aldırmak ümidi ile verilen bu yersiz ve basiretsiz hükümet kararının adı Varlık Vergisi idi. Bilhassa gayr-i müslim azınlığın varlığına tatbik edilen bu hacamattan elde edilecek edilecek birikinti kan, devlet hazinesine bir kuvvet veya yardım getirecek , hem de memleket menfaatlerine kıyasıya zarar zarar yapan azınlıklara bir ihtar olacaktı. Hesap bu idi ise de, seçilmiş ihtar şekli, isabetsiz hatalı ve yanlış idi."

Cumhuriyet tarihinde azınlıkları ve dolayısıyla Ermenileri etkileyen diğer önemli olay da, '6-7 Eylül Olayları'[60] olarak bilinen ve 1955 yılında yaşananlar hakkında gazeteci *Etyen Mahçupyan*'ın ifadesi şöyledir:

"6-7 Eylül, hakikaten Rumlara yönelik bir şeydi. Olayın arkasında Kıbrıs meselesi var. Rum kimliğinin çok önemli bir hale geldiği bir dönem." [61]

Başta Rumlara yönelik başlayan olaylar tüm gayrimüslimleri dolayısıyla Ermenileri de etkilemiştir. *Ertuğrul Mavioğlu*'nun olaylara dair kitabında yer verdiği bilgiler şu şekildedir:[62]

"Tarihe 6-7 Eylül olayları olarak geçen ve azınlıklara yönelik korkunç saldırıların tezgâhlandığı olaylar Selânik'te 'Atatürk'ün evinin bombalandığı' yönündeki haberlerin yayılmasının ardından başladı. Tamamen planlı olduğu sonradan ortaya çıkan 6-7 Eylül 1955'teki olaylar sırasında Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde Türk bayrağı asarak önlem almış olanların dışında kalan ve daha önce tertipçiler tarafından işaretlenmiş olan dükkanlar yerle bir edildi. Örgütlenmiş ve kışkırtılmış çapulcu kalabalıklar tarafından Taksim, Arnavutköy, Ortaköy, Karaköy, Eminönü, Sirkeci, Gedikpaşa, Çarşıkapı, Kumkapı ve Bakırköy de aralarında olmak üzere 52 yerde birden aynı anda çıkarılan yangınlarla tarihi ve kültürel varlıklar bir gecede yakılıp kül edildi yıkıldı, yağmalandı. Olaylar sırasında üç kişi öldü,

[60] 6 - 7 Eylül 1955'de İstanbul'da yaşayan ve öncelikle Rumlar olmak üzere diğer azınlıkları da kapsayan yağma hareketi.
[61] http://www.yeniaktuel.com.tr/top106,165@2100.html (04.10.2011)
[62] Ertuğrul Mavioğlu, **Apoletli Adalet -Bir 12 Eylül Hesaplaşması-,** İstanbul: İthaki Yayınları, Eylül 2006, s. 17.

yüzlerce kişi de yaralandı. Rumca yayın yapan gazetelerin yönetim binaları, Patrik'in Tarabya'daki evi ateşe verildi. Rum ve Ermeni hastanelerine saldırılarak yangınlar çıkarıldı. Milli Eğitim Bakanlığının resmi verilerine göre İstanbul'da ilk orta ve lise derecesinde 32 Rum ve 8 Ermeni okulu tahrip edildi. İstanbul'daki 74 kiliseden 70'i yakılıp yıkılmıştı Kiliseler dışında bir Havra, 8 Ayazma, 2 Manastır, 3 bin 584'ü Rumlara, diğeri Ermeni ve Musevilere ait 5 bin 538 gayrimenkul yakılıp yıkıldı. İzmir'de Yunan Konsolosluğu ile fuardaki Yunan pavyonu ve Yunan kilisesi yıkıldı, sahildeki iki Rum motoru batırıldı. Ankara'da ve diğer bazı taşra kentlerinde de Rum ve Ermenilerin kilise ve işyerleri saldırıya uğradı. Olayların bastırılmasıyla birlikte yağma ve yıkım olaylarına katıldıkları belirlenen 5 bin 104 kişi tutuklandı."

Garine B. Seropyan'ın olaylara dair dönemin tanıklarından *Sarkis Çerkezyan* ile yaptığı röportajdan bazı bölümler şöyledir:[63]

"*Atatürk'ün Selânik'teki evi bombalandı' dendi. Her yer karıştı. O zaman Yedikule'ye yeni taşınmıştım, Ermeni olduğumu bilmiyorlardı. Eve gittim, bir Türk bayrağı astım. Anneme de Müslüman kadınlar gibi beyaz başörtüsü bağlattım. Kapının önüne oturdum anneme de bir kahve yaptırdım, içiyorum... Kıyamet kopuyor, evler yağmalanıyor. Herkes koltuğunun altında 'ganimetlerle' koşuşturuyor. Saat 1'e kadar devam etti böyle. Bu sırada yanıma gelen bir yüzbaşı, 'Delikanlı tebrik ederim. Kahvenin tadını çıkaracak günü ve saati iyi seçmişsin, her Türk sizin gibi olmalı' dedi. Onlar gittikten sonra girdim içeriye, ev başıma yıkılıyor sanki...*"

Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları ile ilgili tarihi ve günümüzdeki yansıması güncel bilgilerden hareketle, Ermenilerin ve diğer azınlıkların maruz kaldığı bir takım olumsuzluklardan söz edildi. Bu tip olaylar maalesef birçok etnik unsuru topraklarında barındıran başka ülkelerde de görülmüştür. Önemli olan bundan sonra bu tarz üzücü olayların yeryüzünün hiçbir yerinde yaşanmamasını sağlamaktır

[63] http://bianet.org/biamag/bianet/116285-portre-sarkis-cerkezyan (10. 08. 2011)

İSTANBUL ERMENİLERİNİN TARİHİ, DEMOGRAFİK, SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. İstanbul ErmenileriniTarihi ve Demografik Durumu

2.1.1. İstanbul Ermenilerinin Tarihi

Türkiye'de Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu şehir İstanbul'dur. Ermenilerin *Konstantinopolis*'te varlığının 384'te Ermenistan'ın Bizans'la İran arasında ikiye bölünmesinden sonra başladığı kabul edilmektedir. Şehre göç edenler genellikle ordu mensupları, tâcirler, tahsilde bulunanlar ve mimarlar olmuştur. 572'de şehirde ilk Ermeni cemaati teşekkül etmiştir. 9-11. yüzyıllarda hüküm süren Ermeni asıllı Makedonya hanedanı döneminde Ermenilerin sayısı bir hayli artmıştır.[64]

Bizans tahtına ünlü imparatorlar ve Bizans ordusuna da önemli kumandanlar veren Ermenilerin, Konstantinopolis'e ne zaman ve ne şekilde yerleştikleri hususunda eski kaynaklarda sarih bilgiler mevcut değildir.[65] Ermeniler, Bizans eyaletlerinde yaşardı, Bizans krallarından *V. Leon*'un (813-820), *I. Basileios*'un (826-835) Ermeni kökenli oldukları sanılmakta, *Ioannes I.Tzimiskes*'in (969-976) soylu bir Ermeni ailesinden geldiği bilinmektedir.[66]

İstanbul Ermenileri kendilerine 'Bolsahay / Bolsohay' demektedir. Kelimenin etimolojik bir açıklaması yapıldığında taşıdığı anlam yerini bulmaktadır. İstanbul'un Bizans döneminden itibaren ve uzunca bir süre kullanılan adı 'Konstantinopolis'tir. Polis kelimesi Latince 'şehir' demektir, dolayısıyla Konstantinopolis de 'Konstantin'in[67] şehri' manasındadır. Buradaki 'polis' kelimesi zamanla 'polsa' sonraları da 'bolsa' haline gelmiştir, 'hay' kelimesi de Ermeni manasında kullanıldığı için 'Bolsa-Hay' yani 'İstanbul Ermenisi' anlamına gelmektedir. Bolsahay da zaman

[64]Vağarşag Seropyan "Bizans Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[65] Seropyan, a.g.e., s. 190.
[66] Özgür Atılım Ergüney, "Günümüzde Türkiye Ermenileri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 8.
[67] İlk Bizans imparatoru'nun adı.

içinde değişime uğrayarak günümüzde 'Bolsohay' şeklini almıştır. İşte bu 'Bolsohay' kelimesi İstanbul Ermenlerinin kendilerini tanımlamada kullandıkları isimdir. Diasporadaki Ermeniler de kendilerini tanımlarken buna benzer kullanımlarda bulunurlar; Rusyahay, Amerikahay, Fransahay, Kanadahay, Libanahay (Lübnan Ermenileri), Suriyahay (Suriye Ermenileri) gibi.

9 Mart 1044'te, toplumsal bir ayaklanma esnasında Müslümanlar ve Yahudilerle birlikte, Ermeniler İstanbul'dan sürgüne gönderilmişlerdir. Bu durum, o sıralarda şehirde Gregoryen mezhebine mensup bir Ermeni topluluğun varlığını ispatlamaktadır. Zira Ortodoks mezhebine mensup olsalardı böyle bir sürgüne tâbi tutulmayacaklardı. Ermeni tarihçi *Rahip Vartan*'a (1200-1271) göre, İmparator *II.İsaakos Angelos* (1185-1195) da Gregoryan Ermeniler'in Ortodoks mezhebine dönmeleri için baskı yapmıştır. Patrik, imparatora bu hususta şefaatte bulunmuşsa da sonuçsuz kalmıştır. Böylece Ermenilerden birçoğunu Ortodoks mezhebine çevirmiş ve bir kısmını da sürgüne göndermiştir .[68]

Ermeniler 1197 yılında Paskalya yortusunu[69] Rumlardan bir hafta sonra kutlamışlardır ki buna Ermenice "Dzırazadik" yani "Eğri Paskalya" denmiştir. Bu da Rumlarla Ermeniler arasında yeni bir ihtilafa sebebiyet vermiş ve Ermeniler kendi yortularını ve ayinlerini cebren kabul ettirmişlerdir .[70] 1296'da İmparator *IX. Mihail Paleologos* (1294-1320), Kilikya Ermeni Kralı *II.Hethum*'un (1289-1301) kızkardeşi *Rita* ile evlendikten sonra, Ermenilerin Bizans'taki durumu daha da güçlenmiştir. Bundan sonra Ermenilerin yeniden şehre yerleştikleri anlaşılmaktadır[71]. 14. yüzyılın başından itibaren Cenevizlilerin[72] yönetimi altında bulunan Galata'ya, Ermenilerin ne zaman yerleştikleri kesinlikle bilinmiyorsa da bu yüzyılın ortalarında bir kiliseye mâlik olmalarından, aynı yüzyılın başlarında bir Ermeni topluluğunun mevcudiyetini kabul edebiliriz. *Surp Sarkis* adını taşıyan kilisenin 1350'de yapıldığını, bugünkü *Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi*'ne 1799'da inşaatı sırasında koyulan bir kitabede kayıtlıdır. Diğer taraftan, Surp Sarkis Kilisesi'nin, 1360 ve 1361 tarihli iki Ermenice elyazmasının muhtıralarında Galata'da olduğu

[68] Ergüney, a.g.e., s. 190.
[69] Hıristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerildikten sonra 3. günde dirilişinin kutlandığı bayram.
[70] Ergüney, a.g.e., s. 190.
[71] Ergüney, a.g.e., s. 191.
[72] 12. yüzyıldan 1805 yılına kadar bugünkü Cenova kentnde kurulmuş koloni-krallığın halkına verilen ad.

zikredilmiştir.1398 tarihli diğer Ermenice bir elyazmasının muhtırasında da üçüncü defa adı geçmektedir.[73]

Bizans döneminde, Galata'da oturan Ermeniler, Kırım'la ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. Bunların nüvesini, Bizanslılarla dinî ihtilaflar sırasında şehri terk eden Ermenilerin teşkil etmesi akla yakındır. İstanbul'un fethi hakkında 98 kıtadan mürekkep Ermenice bir mersiyenin yazarı olan *Engürülü Apraham*, o günlerde Galata'da bulunmaktaydı.[74] Görüldüğü üzere Ermenilerin Konstantinopolis'teki varlıkları çok eskilere Bizans dönemine kadar dayandığı tarihi kaynaklar referans gösterilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

İstanbul'un fethi (29 Mayıs 1453) Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkinin dönüm noktasını oluşturmaktadır yargısı tarihsel gelişmelerle de desteklenmektedir. Şöyle ki, izlediği fetih politikası sonucu çok etnikli bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, azınlıklara karşı "millet sistemi" diye adlandırılan bir yaklaşımı benimsemiştir. Millet sistemi; Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan toplulukların din veya mezheplerine göre sınıflandırılıp yönetilmesi anlamına gelir. *II. Mehmed (Fatih)* (2.kez tahta çıkışı 1451-1481) zamanından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. [75]

Fatih Sultan Mehmed döneminde geleneksel gayrimüslim tebaadan[76] biri olan Ermenilerle ilgili bir takım bilgiler şu şekildedir: İstanbul'un Türklerce fethinden sonra 1459'da İstanbul Ermenilerinin ruhâni reisi olarak *Mardiros* isminde bir episkoposun adı zikredilmektedir. Daha sonra rahip *Mikayel Çamçiyan*'ın (1738-1823) verdiği bilgiye göre, *Hovagim* başpsikopos, Rum patriğine verilen aynı haklarla, *II. Mehmed (Fatih)* (2. kez tahta çıkışı 1451-1481) tarafından, 1461'de patrik atanmıştır.

İstanbul'un fethinden ve bilhassa "Ermeni Patrikliği"nin kurulmasından sonra harap olan şehrin onarımı için II. Mehmed, Anadolu'dan Ermeni ustalarını,

[73] Vağarşag Seropyan, "Bizans Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[74] Seropyan, a.g.e., s. 191.
[75] Murat Saraçlı, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar,** İstanbul: Lotus Yayınevi, 2007, s. 114.
[76] Osmanlı'da geleneksel gayrimüslim tebaa olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler görülmekteydi.

kalfalarını, sanatkârlarını, işçilerini İstanbul'a getirterek onları Kumkapı, Yenikapı ve Samatya semtlerine yerleştirmiştir. Fatih aynı zamanda Bizans döneminde "perivleptos" (muhteşem) ünvanıyla şöhretli bir manastır olan *Meryem Ana*'nın adına izâfe edilen mâbetle birlikte, Kumkapı'daki bugünkü *Patrikhane Kilisesi*'ni de Ermenilere teslim etmiştir.[77]

1605'te Kafkasya taraflarından İstanbul'a yeni bir Ermeni göçü gerçekleşmiştir. 1609-1610'da Celâli isyanları sebebiyle İstanbul'a sığınan Ermeniler de geldikleri şehirlere geri gönderilmişlerdir. Ancak 1612'den sonra yeniden başlayan isyanlar sebebiyle, Ermeniler de tekrar İstanbul'a göç etmek zorunda kalmışlardır.[78] Ermenilerin Kafkaslar'dan ve diğer bölgelerden isyanlar sebebiyle İstanbul'a göç edişleri, isyanın bastırılmasının ardından gelmiş oldukları şehirlere geri gönderilişleri ve isyanın tekrarıyla yine bir İstanbul göçünün gerçekleşmesi; Ermeniler ve İstanbul arasında bir göç akışının yaşandığını göstermektedir.

2.1.2. İstanbul Ermenilerinin Demografik Durumu

17. yüzyılın son çeyreğinde, göç verişler ve alışlar sonrası İstanbul'daki Ermeni nüfusuna dair bilgilere bakılırsa; 1673'te İstanbul'da 8.000 Ermeni hanesi mevcuttu. 1680 sıralarında, Ermeniler çoğunlukla Kumkapı, Langa, Yenikapı, Samatya, Topkapı, Edirnekapı, Balat, Galata[79] ve Üsküdar'da ikâmet etmekteydiler. Az sayıda ise Eyüp, Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme ve Yeniköy'de bulunmaktaydılar. Ermeni nüfusu ile ilgili *Polonyalı Simeon*'un seyahatnamesinde yer alan bilgiler ise, İstanbul'un yerli Ermeni halkı ancak seksen haneden ibarettir; fakat dışarıdan gelerek İstanbul, Galata ve Üsküdar'da gurbet hayatı geçirenlerin sayısı 40.000 haneyi geçer[80] şeklindedir.

Bu bilgilerden hareketle İstanbul'un etnik, dinsel ve kültürel olarak ne kadar renkli bir şehir olduğunu anlamaktayız. Galata 16. ve 17. yüzyıllarda çok kalabalık

[77] Vağarşag Seropyan, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[78] Seropyan, a.g.e., s. 192.
[79] Kumkapı, Samatya, Topkapı, Balat, Galata gibi semtler günümüzde de Ermenilerin diğer İstanbul semtlerine göre daha yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.
[80] Polonyalı Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi,** çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul : Kesit Yayınları, 2.b., Mart 2007, s. 15.

ve geniş bir "şehir"dir. Ahalisinin çoğunu Rumlar teşkil ettiği gibi burada Ermeniler, Avrupalı tâcirler ve elçilik mensuplarıyla pek az sayıda Yahudi yaşamaktaydı.

Ermenilerin İstanbul'daki varlıklarını ve nüfus sayılarını Osmanlı'dan itibaren ele aldığımızda günümüz İstanbul'undaki Ermeni cemaatine ilişkin daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir. Buna bağlı olarak, *Polonyalı Simeon*, İstanbul'da 40.000 hane Rum, 10.000 hane Ermeni bulunduğunu kaydeder. 1621 yılına ait anonim bir eserde de İstanbul'da 50.000 Ermeni olduğu gösterilmiştir. *Polonyalı Simeon*'un kaydettiği 10.000 hane Ermeni sayıca yaklaşık 50.000 Ermeni'ye tekâbül etmektedir. Buna göre diğer azınlık ve yabancıların yaklaşık 450.000, Ermenilerle beraber 500.000 olduğu anlaşılmaktadır.[81]

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, dönemin İstanbul'u şimdiki gibi kozmopolit bir yapıya sahipti. Bu kozmopolit yapıyla ilgili, uzun yıllar babasının görevi sebebiyle İstanbul'da yaşamış bir İngiliz olan *Dorine L. Neave*'nin aktardıkları şöyledir:[82]

> *" İstanbul'un kozmopolit hususiyeti, din konusunda kendini gösterir. Bir milletin değil eşit bir şekilde benim zamanımda tabii ki, halkın çoğunluğunu Türkler temsil ediyordu. Fakat yine de, İstanbul'daki Rumlar temsil ediyordu. İstanbul'daki Rumların sayısı, Atina'dakilerden daha fazlaydı. Hatta, İstanbul'da çok sayıda Ermeni vardı. Yeni düzende, şehir giderek daha da Türkleşti. Hususiyle Türk olmayanlara pek çok ticaret sahası ve meslekler yasaklandığından, azınlıklar giderek kayboldu. Eski idare zamanında İstanbul'un Türk hususiyeti, aslında onun Müslüman vasfıydı…Mesela hiçbir güvenilir istatistik olmaması yüzünden şehrin nüfusunu tespit etmek için yapılan teşebbüsler sırasında halk, dinlerine göre bölünür ve Türkler, Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Çerkesler ve İranlılar, Müslümanlar bölümünde toplanırlardı. En azından 11 değişik mezhebi aksettiren kilise veya Müslümanlardan ayrı bir din vardı. Yunan Ortodoks ve Yunan Protestanları, Ermeni Gregoryanları ve Ermeni Protestanları, Bulgar*

[81] Simeon, a.g.e., s. 475.
[82] Dorine L. Neave. **"Eski İstanbul'da Hayat"** çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman 101 Temel Eser, 1978, s. 103.

Orotodoksları ve Bulgar Katolikleri, Rus Ortodoksları, Fransız Katolikleri ve Fransız Protestanları, İngiliz Kilisesi (Beyoğlu'nda Kırım Abidesi Kilisesi ve İngiliz Elçiliği şapeliyle[83], Moda'da bütün azizlerin kilisesi) ve Protestanlar Birliği. İstanbul'daki Yahudilerin 40.000'den fazla olduğu söylenirdi ve muhtelif semtlerde sinagogları vardı."

L. Neave'nin aktardıklarından anlaşıldığı üzere, İstanbul'da Türk-müslüman nüfus çoğunlukta olmakla beraber Rumların nüfusu Atina'dakinden fazladır ve Ermenilerin de sayısı azımsanamayacak bir çokluktadır. Dolayısıyla İstanbul birçok ülke başkenti gibi dinsel ve etnik bir kozmopolitliğe sahiptir. O dönemlerde nüfus sayımı şimdiki gibi modern ve sistematik bir teknikle yapılamadığı için 'din' nüfusun sayımını kolaylaştırıcı ve belirleyici bir unsur olmuştur.

Evliya Çelebi, İstanbul'da 9990 mahalle Müslüman, 304 mahalle Rum, 657 mahalle Yahudi, 17 mahalle yabancı ve 27 mahalle Ermeni olduğunu kaydetse de bu şehirdeki Müslüman ve Hıristiyan nüfusun oranı bakımından 16. ve 17. yüzyıllardaki diğer belge ve kaynaklarda verilmiş olan belgelerle bağdaşmamaktadır.[84]

Ermenilerin şehirdeki demografik yoğunluğunda ekonomik ve siyasi sebepler dışında çeşitli fiziksel etkenler nedeniyle de (doğal afet, salgın, deprem vb.) sayısal bir azalış görülmüştür. Örneğin, 1778'de İstanbul'da meydana gelen büyük kolera salgınında, yalnız Balat semtinde, mayıs-ağustos ayları arasında yaklaşık 1000 kadar Ermeni ölmüştür. 10 Ağustos 1782'de başlayan ve 66 saat süren İstanbul'un ikinci büyük yangınında, Samatya'daki Surp Kevork Kilisesi de yanmıştır.[85]

Nüfusla ilgili bir diğer bilgiye göre, 1882'de yapılmış bir nüfus sayımı, Pera'daki Levantenleri değil toplam nüfusu yansıtır. Buna göre Galata'nın toplam nüfusu 237.293 yani 875.000 kişilik İstanbul nüfusunun aşağı yukarı dörtte biridir.

[83] Hıristiyanların kutsal alanlarına ve tapınaklarına verdikleri ad. Bir nevi küçük kilise de denebilir.
[84] Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),** İstanbul: İletişim Yayınları, 4.b., Ekim 2010, s. 470.
[85] Vağarşag Seropyan, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Galata'da yaşayan Ermeni nüfus 29.559 olarak saptanmıştır.[86] 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da yaşayan Ermeni cemaatinin yaklaşık 150 bin kişiden oluştuğu tahmin ediliyordu. 1840'larda bu sayı 222 bine 1880'li yıllarda ise 250 bine ulaşmıştır.[87]

İstanbul'daki Ermeniler yalnızca demografik bir anlam ifade etmemekteydiler, onlar kendileri ve diğer coğrafyalarda yaşayan Ermeniler için önemli bir dinamik barındırmaktaydı. Nitekim *Vartan Artinian* konuya ilişkin olarak, *"Ermeni toplumunun politikalarını belirleyen ve daha sonra ülkedeki bütün Ermeniler için bir anayasal yaşam düzenini kuranlar, küçük bir azınlık olan İstanbul Ermenileriydi"* [88] demektedir.

Edmondo De Amicis[89] de "İstanbul 1874" adlı eserinde, Ortaköy'de çok sayıda Ermeni, Fransız, Rum bankacı[90] yaşadığı ayrıntısını okuyucuya aktarmaktadır. Yazarın verdiği bilgiye göre 16. ve 17. yüzyıllarda Tophane'de nüfusun çoğunluğu Müslüman olup ayrıca Rum, Ermeni ve çok az sayıda Yahudi yaşamaktaydı.[91]

Osmanlı'ya ve dönemin İstanbul'una yolculuğumuzda Osmanlı- Rus Savaşı'nda (1768-1774) önemli rol oynayan, Fransa tarafından Ruslar'a karşı Tatarlar'ı kışkırtmak amacıyla Osmanlı'ya gönderilen, Macar asilzade ve subay *François De Tott*'un İstanbul ile ilgili aktardıkları şehrin nüfusu, nüfusundaki azalmanın sebepleri ve halkın tutumu açısından önemli bilgiler içermektedir.
De Tott, 18. yüzyılda şehir insanlarının kıtlıkla imtihanından bahsediyor:[92]

> *" Kıtlığı izleyen dönemde ilk belirtileri görülmeye başlandı. Yalnız o yıl içinde İstanbul'da yüz elli bin kişi hastalıktan öldü ve ölüm sayısı o derece arttı ki, Tanrı'dan bu hastalığı kaldırması için genel dua yapmak üzere*

---

[86] Nora Şeni, **Seni Unutursam İstanbul… ,** İstanbul: Kitap Yayınevi, 1.b., Şubat 2008, s. 155.
[87] Kevork Pamukciyan, **"İstanbul'da Ermeniler" Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I : İstanbul Yazıları,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002, s. 2.
[88] Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004, s. 20.
[89] İtalyan romancı, şair, öykü yazarı.çocuk ve gezi kitapları da yazmıştır. Ülkemizde en tanınmış kitabı 'Çocuk Kalbi' isimli romanıdır.
[90] Edmondo De Amicis, **İstanbul (1874)**, çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, İstanbul: Türk Tarik Kurumu Yayınları, 2.b., 2006, s. 383.
[91] De Amicis, a.g.e., s. 491.
[92] Francois De Tott, **Türkler ve Tatarlar Arasında "On Sekizinci Yüzyıda Osmanlı Türkleri",** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996, s. 24.

hükümetçe buyruk çıkarıldı. Edirne kapısından çıkarılan günlük ceset sayısı 999'u bulana kadar Türkler hastalığa aldırmadıklarını belirtmek yerinde olur. Başlangıçta hastalığın önemi günlük ölenlerin sayısı belirli bir miktara erişinceye kadar ciddiye alınmaz, günlük işler aksamadan yürür ve insanlar arasında temas devam ettiğinden salgın daha süratle yayılır; bu arada en büyük felaketlere ve en yakın tehlikelere olan alışkanlık hastalara en rahat şekilde yardım yapılmasını sağlar. Türkler en kör bir kader anlayışı içinde büyük bir güven duygusuna sahiptir. Aynı kader anlayışının aşırılıklarından yoksun olan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler başarı oranı nispeten fazla olan bir ilaç üzerinde çalışmışlardı. Ancak bu hastalığın ilk etkileri zayıfladıktan sonra tatbik ediliyordu; buna rağmen bu topluluklardan her biri sadece kendi topluluğuna uygun gelecek bir tedavi usulü geliştirmişti; bu garipliği her topluluğun sahip olduğu ayrı dünya görüşlerine bağlamak gerekir. Birçok hekimin kabul ettiği bu durumu kuşkuyla karşılamak daha yerinde olur."

1885 yılına ait İstanbul nüfusunun milletlere göre dağılımı oldukça ilginç nitelikler göstermektedir. Ülke genelinde müslümanların oranı %74.07 olduğu halde, bu durum İstanbul'da %44.06'dır. Yani İstanbul'da müslüman halk azınlıkta bulunmaktadır. Gayrümüslimler %55.94'lük payla İstanbul'da hâkim nüfus durumundadırlar. Rum ve Ermenilerin İstanbul nüfusu içindeki payları, genel nüfus içindekine göre hayli yüksektir .[93]

Kemal Karpat'ın ifade ettiği şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusu ile ilgili genel bir bilgi vermek gerekirse, 19. ve 20. yüzyıllardaki nüfusla ilgili şu verilere ulaşırız: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1844 yılı genel nüfus sayımına göre, Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu, 35.350.000'dir. Bu rakamda : Osmanlılar (Türkler) 12.800.000; Rumlar 2.000.000; Ermeniler 2.400.000 civarında hesaplanmıştır .[94]

[93] Bekir Şahin, "İstanbul'da Gayrimüslimlerin Nüfusu", **Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih , Medeniyet, Kültür,** Cilt 6, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.
[94] Kemal H. Karpat , **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 156.

Balkan Savaş'ında (1912-1913) ilk defa olarak Ermeniler de askere alınmıştır. 1915'te, Alman hükümetinin direktifi ile Ermeni tehcirinden birkaç ay önce 24 Nisan gecesi, 250 kadar Ermeni fikir adamı ve sanatkâr tevkif edilerek Sirkeci'ye gönderilmiş ve oradan da bir gemiye bindirilerek İzmit'e naklolunmuşlardır. Buradan da trenle Çankırı'ya ve Ayaş'a sürülmüşlerdir. Diğerlerinin akıbeti ise meçhul kalmıştır.[95] I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'dan yalnız bekârlar sürülmüştür. Savaş öncesinde, İstanbul'daki Ermeni nüfusu 150.000 kadardı. Ancak, Anadolu'da tehcire maruz kalanlardan geri dönenler, İstanbul'daki akrabalarının yanına sığındıklarından, savaştan sonra bu rakam bir hayli kabarmışsa da, 1922'nin son aylarında yabancı ülkelere göç başladığından sayıları yaklaşık 100.000'e düşmüştür .[96]

Ermenilerin günümüz Türkiye'sindeki nüfusu kesin olarak bilinmemekle beraber 50- 60 bin civarında olduğu ve bu nüfusun büyük bir bölümünün İstanbul'da ikamet ettiği bilinmektedir. Ermeniler, İstanbul'un en kadim halklarındandır ve Osmanlı zamanında bu şehirde Rumlar'dan sonra en yoğun nüfusa sahip gayrimüslim toplumdur.

2.2. İstanbul Ermenilerinin Yaşadıkları Bölgeler ve Sosyo- Kültürel Durumu

2.2.1. Yaşadıkları Bölgeler

Üçel- Aybet'in "*Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları"* adlı eserinde, 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahların değerlendirmelerini incelemektedir. Bu eserde yer alan seyahatnamelerden edinilen bilgilere göre o dönemlerde İstanbul'da Ermenilerin yaşadığı semtler; Samatya, Yenikapı, Kumkapı, Balat ve Topkapı'dır. Ayrıca Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme ve Üsküdar[97]'dır. Oliver, "*18. yüzyılda Türkiye ve İstanbul"* adlı eserinde, Büyükdere'deki izlenimlerinden bahseder; hemen hemen baştan başa

[95] Vağarşag Seropyan, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[96] Seropyan, a.g.e., s. 193.
[97] Üçel- Aybet, a.g.e., s. 472.

Rumlar, Ermeniler ve yabancı diplomatlar tarafından işgal edilmiş olan Büyükdere'de hayat özellikle yaz aylarında çok güzel ve eğlencelidir[98] diye belirtir.

Semtlerle ve buralarda yaşayan topluluklarla ilgili bilgilere 17. yüzyılın ünlü gezginlerinden Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden, İstanbul'u anlattığı kısımlardan eklemeler yapılabilir. Bu yapıtta *Evliya Çelebi*, "Belde-i Tayyibe"[99] yani "Konstantiniyye'nin Vasıfları" başlığıyla Üsküdar'dan " Bu Üsküdar şehrinde 70 Müslüman mahallesi, 11 Rum ve Ermeni mahallesi bir Yahudi mahallesi vardır"[100] ve Tophane'den de "Bu şehirde 170 Müslüman mahallesi, 20 mahalle Rum, 7 mahalle Ermeni ve iki cemaat Yahudiler vardır"[101] şeklinde bahseder.

Başka bir Üsküdar tasnifiyse *Üçel- Aybet*'in aktarımıyla; Cornelius de Bruyn, Üsküdar'ın her çeşit dükkanlarla ve kalabalık nüfusuyla güzel bir şehri andırdığını söyler. Bu kasabanın nüfusu çoğunlukla Anadolu'dan gelmiş ve Türkçe konuşan ahaliden oluşuyordu,[102] şeklindedir.

Kevork Pamukciyan'ın İstanbul Ansiklopedisi'nde verdiği bilgilere göre, İstanbul'daki Ermenilerin yaşadıkları bölgeler şu şekildedir: [103]

> *"Ermenilerin İstanbul'da kesif şekilde iskân edildikleri bölge şehrin Marmara kıyısında Kumkapusu semti ile aynı Kumkapusu'ndan Yedikule'ye kadar uzanan saha bu arada bilhassa Yenikapu, Langa ve Samatya semtleri olmuştur. Ermeni Patrikliği de Kumkapusu'nda yerleşmiştir. Surlar civarında Edirnekapusu içi, Haliç yalısında Balat Kapusu içi, Haliç'in karşı yakasında Hasköy, Galata, Beyoğlu, Boğaziçinde Ortaköy, Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköyü de Ermenilerin toplu olarak yerleştikleri bölgelerden olmuştur."*

---

[98] Oliver, a.g.e., s. 75.
[99] Belde: Şehir, kasaba, memleket; Tayyibe: İyi, güzel, hoş, Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansikopedik Lugat,** Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2.b., 1993; dolayısıyla 'Belde-i Tayyibe' güzel, hoş şehir anlamına gelmektedir.
[100], **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.) Cilt I, 1.Kitap, İstanbul: YKY, Ocak 2008, s. 431.
[101] A.g.e., s. 400.
[102] Aybet, a.g.e., s. 494.
[103] Koçu, a.g.e., s. 5204.

Günümüzde İstanbul Ermenilerinin yaşadıkları yerler çoğunlukla şehrin Avrupa yakasındadır. Çünkü burada daha çok Ermeni kilisesi mevcuttur ve daha da önemlisi "Ermeni Patrikhanesi" buradadır (Kumkapı) ve bu yerleşimin dağılımını etkileyen önemli bir unsurdur. Avrupa yakasındaki yerleşim yerleri: Kumkapı, Samatya, Kocamustafapaşa, Karaköy, Ortaköy, Galata, Beyoğlu, Taksim, Galatasaray, Beşiktaş, Yeniköy, Tarabya, Rumelihisarı, Balat, Feriköy, Balıklı, Pangaltı, Bakırköy, Eminönü, Yedikule, Yeşilköy, Eyüp ve Gedikpaşa'dır. Anadolu yakasındaki yerleşim yerleri: Kadıköy, Üsküdar, Beykoz, Kandilli, Kartal, Kuzguncuk, Kınalıada ve Büyükada'dır.

2.2.2. İstanbul Ermenilerinin Sosyo- Kültürel Durumu

2.2.2.1. Sosyo- Kültürel Durum

Ermeniler, Osmanlı Devleti ile savaşlara tanıklık etmişler ve tüm dünyayı etkileyen bu savaşlar sırasında ve sonrasında bir takım olaylar yaşamışlardır. Bu olaylar Ermenileri demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan etkilemiştir. Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu İstanbul'da belirgin bir 'Ermeni Cemaati' profili ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Ermenilere ait kilise, eğitim kurumu, hastane, dernek ve gazete sayısı da diğer şehirlere oranla daha fazladır. Anadolu'daki Ermenilerin iş ve eğitim sebebiyle İstanbul'a gerçekleştirdiği bir iç göç de söz konusudur. Konum itibariyle İstanbul Ermenileri[104] yıllardır İstanbul'un etnik çeşitliliğinin önemli renklerinden biri olmuştur.

llkel ortakçı toplumdan çağdaş topluma kadar, insanoğlu her dönem ve yörede kendisini ve ötekileri farklı görmüş, farklılaşmış ve farklı gruplara koymuştur.[105] Dolayısıyla Ermenilerin de Türk ve müslüman toplum içinde bir

[104] İstanbul Ermenileri adlandırmasında sadece nesiller boyu İstanbullu olan Ermeniler değil, İstanbul'da yaşayan çeşitli Ermeni gruplar (Protestan, Gregoryan, Anadolu'dan göç eden Türkiyeli yerli göçmen Ermeniler vb.) kastedilmektedir. Günümüzde kuşaklar boyunca İstanbullu bir Türk bulmak ne kadar zor ise Ermeni bulmak da zordur. 'İstanbul Ermenileri', cemaat içinde yer edinmiş, kendini cemaate ait hisseden ve İstanbul'da yaşayan Ermenilerin tümü için kullanılmış bir tanımlamadır.

[105] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6.b., Ekim 1994, s. 219.

azınlık olması sebebiyle cemaatleşmesi kaçınılmazdı. Tıpkı çoğunlukla Avrupa kıtasının çeşitli ülkerinde, Amerika'da ve dünyanın dört bir coğrafyasında yaşayan 'Türk diasporası' gibi, Türklerin özellikle Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde dernekleri ve federasyonları bulunmaktadır.

İstanbul Ermenilerinin sosyo-kültürel durumuna ilişkin ilk ayrıntılı bilgilere yerli ve özellikle de yabancı gezi yazılarında rastlanmaktadır. Osmanlı'yı ziyaret eden Avrupalı seyyahlarının kaleme aldıkları eserlerde Osmanlı'daki Ermenilerin özellikle de İstanbul'daki Ermenilerin yaşamlarına ait birçok bilgi yer almaktadır. *"18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul"* adlı eserinde Antonie Oliver'ın belirttiğine göre;

> "*İstanbul halkı Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve bir kısım da Avrupalı topluluklardan oluşan farklı özellikler gösterir. Ermenilerin sayısı, Rumlardan daha azdır. Bunlar şehrin içinde ve çevresindeki mahallelerde ikâmet ederler.*"[106]

Yazarın tespitlerine göre,[107]

> *"Ermenilerin hemen hepsi tüccar veya esnaftır. Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük ve geniş ticareti Ermeniler yapmaktadır. Sabırlı, tutumlu ve yorulmaz insanlardır. Birçokları mekanik sanatlarla uğraşırlar, bankacılık yaparlar, paşaların ve yüksek rütbeli erkanın işlerine bakarlar. Kendilerine atfedilebilecek kusur, zengin olmak için her şeyi göze almaları ve -yapabildikleri takdirde- sattıkları malların vasıfları hakkında müşterilerini aldatmak istemeleridir. Mümkün olduğu kadar çok kazanmak gayretlerine rağmen taahhütlerine nadiren uymazlar ve vaatlerini daima yerine getirmeye çalışırlar."*

Ermenilerin 19. yüzyıl İstanbul'undaki profilini ayrıntılı bir biçimde anlatan *Edmondo de Amicis,* gözlemleri ve betimlemeleriyle okuyucuyu âdeta o döneme götürmektedir:[108]

---

[106] Antonie Oliver**, 18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul,** İstanbul: Kesit Yayınları, 1.b., Ocak 2007, s. 27.
[107] Oliver, a.g.e. , s. 29.

"Bilhassa 'ruh ve iman bakımından Hıristiyan, doğuş ve cismaniyet bakımından Asya Müslümanı' olan Ermenileri sadece hususi bir inceleme açısından güç değil, aynı zamanda ilk bakışta Türklerden ayırmakta da güçlük arz ederler, çünkü Avrupa kıyafetini henüz benimsememiş olanları, pek küçük farklarla, Türk gibi giyinirler. Ve bazı hususi renklerle bu milletin ayırıcı işareti olan eski büyük çuha başlığı da hemen hemen hiç giymezler; görünüş itibari ile de Türklerden pek farklı değillerdir. Çoğu uzun boylu, güçlü kuvvetli, açık tenlidir. Hal ve tavırları ağırdır; yüzlerinde karakterlerinin iki hususi vasfını taşırlar: zeki, canlı, hünerli ve anlayışlı oldukları için ticarete fevkalade yatkındırlar ve başkalarına göre tabasbus olan hâlimlikleri ile Macaristan'dan Çin'e kadar her yana sokulmaya ve bilhassa Türklere hoş görünmeye muvaffak olurlar."

Amicis'in aktarımlarında 19. yüzyıl İstanbul'undaki Ermenilerin sahip oldukları meslekler dolayısıyla Türkler ve Frenkler tarafından tanımlanmalarına rastlanır. Örneğin Türkler, hamallık yapmaları ve devasa yükleri taşıyabilmeleri sebebiyle Ermeniler için 'deve' tâbirini kullanmışlardır. Frenkler ise onları 'doğuştan iyi hesap bilen' kişiler olarak niteleyerek; mimarlık, doktorluk, mühendislik ve zanaatkârlık gibi mesleklere sahip olmalarından referans almıştır.

"Kendilerini mûnis bir tebaa ve hürmetkâr bir dost olarak göstererek Türklerin itimâdını kazanmışlardır. Ne içten ne de dıştan kavgacılıkla, kahramanlıkla bir alâkaları yoktur. Bununla beraber bazıları aslen geldikleri Asya tarafından değilmişler ve orada oturan kardeşlerinin aslının kendilerinkinden tamamen farklı olduğu hususunda teminat veriyorlar, fakat buraya Boğaz'ın öbür yanından nakletmiş olanlar hakikaten yumuşak ve ihtiyatlı, mütevazi bir hayat süren, işinde gücünde ve söylenene göre, İstanbul'da yaşayan her halktan daha fazla samimi dindardırlar. Türkler Ermenilere imparatorluğun develeri derler. Frenkler ise her Ermeni'nin dünyayı iyi bir hesap bilir olarak geldiğini söylerler. Hadiseler bu iki görüşü büyük ölçüde doğrulamıştır, çünkü neticede fizik güçleri, pırıl pırıl zekaları ve teşebbüs kabiliyetleri ile, İstanbul'da birçok

[108] Oliver, a.g.e., s. 147-148.

mimar, mühendis, doktor, sabırlı ve marifetli zanaatkârlardan başka, çoğu Ermeni olan hamallarla büyük sarrafları vardır; hamallar efsanevi yükleri kaldırır, sarraflar da aynı şekilde efsanevi hazineleri yığarlar. Bununla birlikte ilk bakışta İstanbul'da bir Ermeni topluluğu olduğunu kimse fark edemez, nebat toprağın kokusunu öylesine almıştır ki! Kendilerinin yüzünden yabancı erkeğe Müslüman evi kadar sıkı sıkıya kapanan Ermeni evinin kadınları Türk kadınları gibi giyinirler, onları Müslüman hemşerilerinin arasından ancak çok usta bir göz tespit edebilir. Onlar da umumiyetle beyaz tenli ve tombul tombuldurlar, yüzleri şarklı profilinin kartal görünüşündedir; iri gözlü uzun kirpiklidirler."[109]

Amicis'in gözlemlerinde dikkati çeken hususlardan biri, Ermenilerin görüntü itibariyle Türklere olan benzerliğidir. Toplumdaki sosyal statülerinin önemli olduğunu ve uyum içinde yaşadıklarını da belirtmiştir. Ermenileri Türklerin güvenini kazanan, kavgacı olmayan ve samimi insanlar olarak nitelendirmiştir.

Amicis'in İstanbul'daki mahallelerle ilgili verdiği bir diğer bilgiyse evlerin renkleriyle ilgilidir. O dönemde renkleri düzenleyen kanun halen yürürlükte olduğundan evlerin renginden, içinde oturanların dini anlaşılmaktadır:

"İstanbul kar gibi beyaz resmi ve mukaddes binalar bir tarafa bırakılırsa, sapsarı ve kıpkırmızıydı; Ermeni mahalleleri açık kül renkli, Rum mahalleleri kurşuni, Yahudi mahalleleri ise mordu." [110]

Amicis, eserinde İstanbul halkının giyim kuşamından söz ederken giyilen çarık renklerinin farklılığına şöyle değinmektedir: *"Türklerin çarıkları sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumlarınki mavi, Yahudilerinki siyahtır."*[111]

"İstanbul'a Seyahat" adlı eserinde 19. yüzyıl İstanbul'undan söz eden *Guillaume Martin'in* İstanbul'da yaşayan Ermenilerle ilgili gözlemleri şu şekildedir:

[109] Amicis, a.g.e., s. 148.
[110] Amicis, a.g.e., s. 131.
[111] Amicis, a.g.e., s. 29.

"Ermeni ulusu en çalışkan, en yetingen, en düzenli ve en birlik içinde olan ulus. En zengin olanlar da Ermeniler ama tehlikeli olabileceği düşüncesiyle bu zenginliklerini Türklerden saklamak konusunda büyük çaba harcıyorlar. İstanbul'un ve Osmanlı Devleti'nin öteki tüccar kentlerinin sarraflarının çoğu Ermeni." [112]

İstanbul Ermenileri için önemli bir kaynak da tarihçi *Reşad Ekrem Koçu*'nun eseri olan İstanbul Ansiklopedisi'dir.[113] *Kevork Pamukciyan*[114] İstanbul Ermenilerini bu eserde kıymetli maddelerle tanıtmıştır.[115] 'Ermeni, Ermeniler' maddesine katkılarını *Reşad Ekrem Koçu* bizzat eserinde de belirtmiştir. Eserde yer alan ve İstanbul Ermenilerine dair bilgiler şöyledir: [116]

"Fetihten zamanımıza kadar İstanbul'da Türkiye tabiiyetindeki Ermeni azınlığının bu büyük şehrin günlük hayatında ve tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Fetihten önce İstanbul'da Ermenilerin durumu hakkında berrak bilgimiz yoktur. İstanbul Ermenileri Türk İstanbul'da dikkate değer bir azınlık cemaati olmuştur, bir kısmı Fatih devrinde Kırım'ın ilhakından ve bu yarımadada Kefe'nin fethinden sonra oradan gelmiştir. Büyük bir kısmı da çok daha sonra XVI. asır sonları ile XVII. asrın ilk yarısında Anadolu'nun Celali isyanları ile en muzdarip devirlerinden birini yaşarken Anadolu'dan hicret etmişlerdir."

İstanbul Ansiklopedisi'ndeki aynı maddede yer alan bir diğer bilgi ise Ermenilerin sahip oldukları meslekler ile ilgilidir:[117]

"Eli zanaata gayetler yatkın, iş üzerinde dikkatli ve sabırlı, milli hasletleri olarak çalışkan olan Ermeniler İstanbul'da bazı iş yollarında asırlar boyunca

---

[112] Guillaume Martin**, İstanbul'a Seyahat (Voyage a Constantinople, 1821),** İstanbul: İstiklal Kitabevi, 1.b., Eylül 2007, s. 165.
[113] İstanbul Ansiklopedisi dünyada 'şehir ansiklopedisi' olması bakımından ilk ve önemli örneklerinden biridir ve eserin gayet samimi, eğlenceli bir dili vardır.
[114] (İstanbul 23 Şubat 1923, İstanbul 23 Eylül 1996) Halkbilimci, tarih ve biyografi araştırmacısı. Murat Yalçın, "Pamukciyan, Kevork", **Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
[115] http://www.milliyet.com.tr/2001/06/20/pazar/yazortay.html (15.07.2011)
[116] Reşad Ekrem Koçu, "Ermeni Ermeniler", **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.
[117] Koçu, a.g.e., s. 5204.

adeta tek unsur olarak tanınmışlardır: Sırmakeşlik, kumaş işlemeciliği, kuyumculuk, kuyumcu kakmacılığı, bez yazmacılığı, bezzazlık, kazazlık, dülgerlik, nakkaşlık, hakkaklık gibi zanaatlar bilhassa uğraştıkları iş sahaları olmuştur. Devlet Simkeşhanesi, Devlet Baruthanesi, Devlet Darbhanesi asırlar boyunca Ermeni ustaların ve Ermeni amelenin, işçinin elinde bulunmuştur. Ermeni azınlığın ayak takımı da Türk konaklarında ayvazlık, çarşı hamamlarında külhancılık, çarşı boylarında hamallık yapmışlardır."

Ermenilerin toplum hayatına sanatsal ve kültürel katkıları her zaman üst düzeyde olmuştur. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde birçok ressam, müzisyen, gazeteci, tiyatrocu ve mimar Ermeni, önemli eserlere imza atmıştır. İyi eğitim alan Ermeniler doktorluk, eczacılık gibi mesleklere sahip olmuşlardır. Devletin üst kademelerinde önemli görevlerde yer almışlardır. Birçok tanınmış Ermeni ailesi, hizmetleriyle ülke tarihinde önemli yerler edinmişlerdir:[118]

"Musıkîmize sâzende, hanende ve bestekâr olarak hizmet etmiş Ermeni asıllı sanatkâr ve bunların arasında hakikaten büyük değer olmuş simalar pek çoktur. İstanbul Ermenileri arasından değerli ressamlar yetişmiştir. Türk tiyatrosu ilk emekleme devrinde Ermeni tiyatrocular sahne vazılarına, aktör ve aktrislerine çok şeyler borçludur. İstanbul'da <<Tiyatro>> adı ile Türkçe ilk tiyatro gazetesi bir Ermeni vatandaş tarafından çıkarılmıştır. İstanbul'da ilk fotoğrafçıların çoğu Ermenilerdir. Türk matbaacılık gelişirken basın hakkakleri ve ilk klişeciler Ermeniler arasından yetişmiştir. Tanzimat'tan önce <<Amira>> ünvanını taşıyan bazı kişizade Ermeniler devlet hizmetlerinde bulunmuşlardı, bu arada Düzyanlar Darphanede, Dadyanlar baruthanede, Balyanlar Hassa Mimarlığında çalışmışlardı. Tanzimat'tan sonra bütün azınlıklar arasında İstanbul Ermenilerine yüksek tahsil imkanı sağlandı, devlet hizmetlerinde çalışmış çok değerli Ermeni tabipler yetişti, bugünkü anlamda İstanbul eczanelerini açanlardan çoğu da Ermeni oldu. Türk basınında Ermeni imzaları başmakaleler altında görüldü. Bazı Ermeni aydınları Meşrutiyet devrinde Osmanlı kabinelerine nazır olarak girdiler."

[118] Koçu, a.g.e., s. 5204.

Ansiklopedide İstanbul Ermenileri ile ilgili bir diğer bilgi de Ermenilerin Osmanlı Dönemi'nde karışmış oldukları bir takım siyasal olaylardır. Olayların ayrıntısına girmeden, sadece vak'a ismi ve tarihiyle yetinilmiştir:[119]

> *"İstanbul Ermenilerinin şerefli hatıraları arasında Türkiye dışındaki komitecilerin tahrikine kapılmış bazı Ermenilerin sebep olduğu acı vak'alar da vardır ki biri << 1895 Ermeni Patırdısı Vak'ası>> diğeri <<1896 Banka Vak'ası>> bir de İkinci Abdülhamid'e karşı hazırlanmış Yıldız Suikast yahut Bomba Vak'asıdır."*

Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*ndeki *Ermeniler* maddesinde, Ermeni cemaatinin, İstanbul'un fethinden itibaren şehirdeki en önemli azınlıklardan biri olduğundan bahsedilir. Ermenilerin İstanbul'a Anadolu'dan ve diğer yerlerden göç etme nedenleri belirtilir. İstanbul'da yaşadıkları semtlerden ve icra ettikleri mesleklerden, sanata katkılarından (resim, müzik, tiyatro) söz edilir. Osmanlı'ya birçok alanda hizmet etmiş Ermeni ailelerinden de bahsedilir.

Pamukciyan'ın verdiği ansiklopedik bilgilerden anlaşılacağı üzere Ermeniler Osmanlı'ya sosyo-kültürel anlamda pek çok değer katmıştır. Bu katkılardan en önemlisi belki de matbaa olmuştur çünkü, Ermeniler İstanbul'da ve İzmir'de kurdukları matbaalarda, 1868-1893 yılları arasında 138 eser basılmıştır.[120] Bu durum da toplumda okumaya ve edebiyata dayalı kültürel bir ilerlemeye aracılık etmiştir.

Osmanlı'nın o güzel Konstantiniyye'sinden, Der-Saadet'inden,[121] Pâyitaht'ından,[122] ve Asitâne'sinden[123] günümüz İstanbul'una geçişi; İlber Ortaylı'nın İstanbul'un mahallelerinde gezinirken Osmanlı'ya dair geri dönüşler yaşayarak dile getirdikleriyle gerçekleştirmemiz mümkündür:

---

[119] Koçu, a.g.e., s. 5204.
[120] Dr. Cahit Külekçi, **Sosyo- Kültürel Açıdan Ermeniler ve Türkler: İstanbul Ermenleri**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010. s.346.
[121] Der-i saadet: saadet kapısı: İstanbul.
[122] Pay-ı taht: başşehir, başkent.
[123] Asitâne, astane: merkez, -Osmanlı Devleti'nin merkezi olması dolayısıyla- tahsisen "İstanbul" manasına da gelir.

İlber Ortaylı, "İstanbul'dan Sayfalar" adlı kitabında, okuyucuyu âdeta İstanbul'un sokaklarında tarihî bir yolculuğa çıkarır. Ortaylı, Kumkapı'dan kentin ilginç küçük mescitlerinin, en güzel kiliselerinin ve Ermeni Patrikhanesi'nin bulunduğu semt olarak bahseder. Bugünkü Kumkapı'nın en ilginç sokaklarından biri Şarapnel Sokağı olduğu, Türkeli caddesinden denize doğru uzandığı, bu sokakta Kumkapı Ermeni Patrikhanesi bulunduğu, binanın 17. ve 18. yüzyıllarda önemli yangınlar geçiren ahşap bir yapı olduğunu ifade eder. İstanbul tarihinin değerli hadimlerinden sayın Kevork Pamukciyan'ın danışmanı olarak çalıştığı Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin üstünde 1461 tarihi görülmekte ve bu tarihin Fatih Sultan Mehmed'in Bursa'daki metropolit Hovagim'i İstanbul'a çağırıp Ermeni Patrikhanesi'ni kurduğu tarih olarak açıklar. Patrikhane önce Samatya'da iken 1641'de Kumkapı'ya nakledildiği ve Ermeni Katolik Patrikhanesinin ise 1830'dan beri Beyoğlu'nda bulunmakta olduğu bilgisi yer alır. Batı'dan gelen katolisizme karşı Ermeni cemaati Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun zaman mücadele verdiği, bazı Ermenilerin katolisizmden otantik kiliselerine döndüğü hatta 19. yüzyılın ünlü 'patrik'i Ormanyan dahi gençliğinde Hasonid denen tarikatın mensubu katolik rahiplerden iken, Gregoryan kilisesine geçtiğini anlatır.[124]

2.2.2.2. Ermeni Kiliseleri

İstanbul'daki Ermeni cemaatinin en önemli varlıklarından biri kiliselerdir. Bu kiliseler Gregoryan, Katolik ve Protestan kiliseleri olarak üçe ayrılmaktadır. En önemli dini yapıları elbette 1461'de kurulan ve halen Kumkapı'da bulunan İstanbul Ermeni Patrikliği'dir. Kiliseler cemaatin şehirdeki yerleşiminde oldukça etkili olmuştur. *Vağarşag Seropyan,* Ermeni kiliseleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir:

İstanbul'da Bizans dönemindeki Ermeni kiliseleri hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. İstanbul Ermeni Patrikliği'nin kuruluşundan (1461) sonra inşa edilen 55 kiliseden 22'si yıkılmış veya değişik amaçla kullanılmaktadır. 33 tanesi ise ibadete açıktır. Bugün ayakta olan kiliselerin en eskileri, İstanbul'un fethinden sonra Ermenilere tahsis edilen kiliselerdir. Yerli Rum halkından alınarak Ermenilere

[124] İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar,** İstanbul: Turkuvaz Kitap**,** 1.b., Şubat 2009, s. 151-155.

verilen bu kiliseler doğal olarak Ermeni kilise planı ve işlevselliğinden çok uzaktırlar. Mimarisine fazla bir şey yapılamasa da ufak tefek değişikliklerle işlevsellikleri Ermeni kilisesininkine uydurulmuştur. Bu kiliselerin başında Kumkapı'daki *Surp Asdvadzadzin Patriklik*, Samatya'daki *Surp Kevork eski Patriklik* ve Balat'taki *Surp Hreşdagabet* kiliseleri gelir.

İstanbul'daki Ermeni kiliselerinin çoğu 18.-19. yüzyıllarda inşa edilmiştir. Bugün var olan kiliselerden 15'inin ilk tesisi bu döneme rastlar. Daha önce inşa edilen kiliseler de bu dönemde büyük onarımlar geçirmişlerdir. Cumhuriyet döneminde ise kilise yapımı yasaklanmıştır. Bu dönemde kilise inşası olarak en büyük olay Karaköy'deki Surp Lusavoriç Kilisesi'nin yeniden inşasıdır. Cumhuriyet döneminde rastlanan bir diğer kilise yapımı da Balıklı Ermeni Mezarlığı'ndaki Surp Sarkis Şapeli'nin yapımıdır (1985). [125]

Günümüzde varlığını koruyan Ermeni Gregoryen kiliseleri şöyle sıralanabilir: Surp Azdvadzadzin Patriklik Kilisesi (avlusunda ibadethanelik işlevini yitirmiş Surp Haç ve Surp Vorvotz Vorodman kiliselerini, işlevini sürdüren Surp Toros Ayazması'nı[126] kapsar) (Kumkapı), Surp Kevork (eski Patriklik) Kilisesi (Surp Hovhannes Mıgırdiç Ayazması'nı kapsar) (Samatya); Surp Hagop Kılkhatir Kilisesi (Altımermer), Surp Saris Şapeli (Balıklı), Surp Harutyun Kilisesi (Kumkapı dışı), Surp Hovhannes Avedaraniç Kilisesi (Gedikpaşa), Surp Tateos – Partoğomeos Kilisesi (Yenikapı), Surp Hovhannes Avedaraniç Kilisesi (Narlıkapı), Surp Nigoğayos Kilisesi (Topkapı); Surp Pırgiç Şapeli (Yedikule), Dzınut Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Bakırköy), Surp Hreşdagabedatz Kilisesi (Balat), Surp Yeğya Kilisesi (Eyüp, Nişanca), Surp Asvadzadzin Kilisesi (Eyüp, İslambey), Surp Istepanoz Kilisesi (Halıcıoğlu) (istimlak dolayısıyla yıkıldığından Karaköy Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'ne taşındı), Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi (Karaköy), Surp Yerrortutyun Kilisesi (Surp Minas Şapeli'ni kapsar) (Beyoğlu), Surp Harutyun Kilisesi (Beyoğlu), Surp Vartanantz Kilisesi (Feriköy), Surp Asvadzadzin Kilisesi (Beşiktaş), Surp Asvadzadzin Kilisesi (Ortaköy), Yerevman Surp Haç Kilisesi

[125] Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Kiliseleri', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[126] Rumların kutsal saydıkları kaynak veya pınar. **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 10.,b., 2005. ; Ortodoks Hıristiyanlarca kutsal sayılan kaynak ve pınalara verilen addır aynı zamanda.

(Kuruçeşme), Surp Santuht Kilisesi (Rumelihisarı), Surp Yeritz Mangantz Kilisesi (Boyacıköy), Surp Asvadzadzin Kilisesi (Yeniköy), Surp Hripsimyantz Kilisesi (Büyükdere), Surp Takavor Kilisesi (Kadıköy), Surp Haç Kilisesi (Üsküdar, Selamsız), Surp Garabet Kilisesi (Üsüdar, Yenimahalle), Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (Kuzguncuk), Surp Yergodasan Arakelotz Kilisei (Kandilli), Surp Nigoğayos Kilisesi (Beykoz), Surp Nişan Kilisesi (Kartal), Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (Kınalıada). [127]

Ermeni Katolik kiliselerini de şöyle sıralamak mümkündür: Anarad Hığıtyun Kilisesi (Samatya), Anarad Hığıtyun Kilisesi (Pangaltı), Surp Andon Kilisesi (Tarabya), Surp Azvadzadzin Kilisesi (Beyoğlu, Sakızağacı), Surp Azvadzadzin Kilisesi (Büyükada), Surp Boğos Kilisesi (Büyükdere), Surp Hovhannes Mıgırdiç Kilisesi (Yeniköy), Surp Hovhan Vosgeperan Kilisesi (Taksim), Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (Ortaköy), Surp Hisus Pırgiç Kilisesi (Galata), Surp Levon Kilisesi (Kadıköy), Surp Yerrortutyun Kilisesi (Beyoğlu).[128]

Ermenilere ait Protestan kiliseleri de şunlardır: Avedaranagan Amenasurp Yerrortutyun Kilisesi (Aynalıçeşme- Beyoğlu), Emanuel Kilisesi (Fincancılar-Eminönü), Gedikpaşa Protestan Kilisesi, Halıcıoğlu Protestan Kilisesi, Üsküdar Şapeli.[129]

2.2.2.3. Ermeni Okulları

Toplumların varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için önem verdikleri hususlardan birini 'eğitim'oluşturur. Eğitim toplumun kültürünü, tarihini, dilini canlı ve dinamik bir biçimde tutabilmek, kültürel ve toplumsal devinimi sağlayabilmek için hayati bir öneme sahiptir. Eğitim, toplumu toplum yapan değerlerin tümüyle eklemlenmiş bir biçimdedir.

[127] Seropyan, a.g.e., s. 184.
[128] Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Kiliseleri', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[129] Seropyan, a.g.e., s. 184.

İstanbul tarihinde Ermenilerin eğitim hareketleri bir hayli eskilere dayanır. Daha 15. yüzyılın sonlarında Kumkapı'daki Surp Asvadzadzin Kilisesi'nin çevresinde Rahip Madteos'un öğrencileri toplayarak onlara ders verdiği bilinmektedir. Bu gibi yerel 'dershane'ler oluşurken, ilk 'okul' olgusu 1652'de görülür.[130]

1828'de ilk kez İstanbul Ermeni Patrikliği'nde bir maarif[131] komisyonu kurulur. Bu yolla tüm eğitim hareketleri bir yönetim altında toplanırlar. Şubat 1858'de Osmanlı hükümetinin isteği doğrultusunda doktor Parunag Bey Feruhan'ın (Kıtikyan) hazırladığı istatistiğe göre İstanbul'da Ermenilere ait 42 okul vardır. Bu okullarda 4.376 erkek ve 1.155 kız öğrenci öğrenim görmekte, 197 öğretmen görev yapmaktadır.[132]

Cumhuriyet döneminde İstanbul Ermeni okulları da diğer okullar gibi 5 sınıftan oluşan ilkokul ve 3'er sınıftan oluşan ortaokul ve liselerdi.[133] Bunların dışında okul öncesi dönem çocuklar için anasınıfları da vardır. Bu dönemde eğitim programı, diğer okullarla aynı düzeydedir. Ermeni okullarının tüm giderleri (Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevlendirdiği Türkçe ve sosyal dersleri öğretmenlerinin aylıkları dışında) halkın yardımıyla karşılanır.

1993-1994 öğretim yılında İstanbul'daki 5 (1'i Ermeni- Katolik) lisede 701 öğrenci (275 erkek, 426 kız), 9 (1'i Ermeni- Katolik) ortaokulda 947 öğrenci (425 erkek, 522 kız); 3 (1'i Ermeni- Katolik) hazırlık sınıfında 152 öğrenci (75 erkek, 77 kız); 17 (4'ü Ermeni- Katolik) ilkokulda 2.281 öğrenci (1.163 erkek, 1.118 kız); 16 (4'ü Ermeni- Katolik) anaokulunda 502 öğrenci (258 erkek, 244 kız) öğrenim görmektedir.

---

[130] Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Okulları', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

[131] 1. ma'rifetler, bilimler. 2. bilgi, kültür. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansikopedik Lugat,** Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2.b., 1993.

[132] Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Okulları', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

[133] 1997-1998 öğretim yılından itibaren sekiz yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretime geçilmesini sağlayan "İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.03.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kağıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkındaki 4306 Sayılı Kanun" 18.08.1997 tarih ve 23084 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/153-154/ari.htm (11.11.2011)

İstanbul'daki Ermeni okullarını Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan bir çizgide ele alan Büyükkarcı, günümüzde faaliyet gösteren Ermeni okulları hakkında bilgiler vermektedir.[134] Faaliyetteki İstanbul Ermeni Okulları şunlardır[135]: Aramyan-Uncuyan Ermeni İlköğretim Okulu (Kadıköy), Bezciyan İlköğretim Okulu (Kumkapı), Bomonti Ermeni İlköğretim Okulu (Şişli), Dadyan Ermeni İlköğretim Okulu (Bakırköy), Esayan Ermeni Lisesi (Taksim), Getronagan Ermeni Lisesi (Karaköy), Kalfayan Cemaran İlköğretim Okulu (Altunizade, Üsküdar), Karagözyan İlköğretim Okulu (Şişli), Anarat Higutyun Ermeni İlköğretim Okulu (Kocamustafapaşa), Levon Vartuhyan Ermeni İlköğretim Okulu (Topkapı), Merametciyan Ermeni İlköğretim Okulu (Feriköy), Nersesyan- Yermonyan Ermeni İlköğretim Okulu (Üsküdar), Pangaltı Anarat Higutyun Ermeni İlköğretim Okulu (Pangaltı), Pangaltı Ermeni İlköğretim Okulu ve Lisesi (Pangaltı), Sahakyan Nunyan Ermeni Lisesi (Kocamustafapaşa), Surp Haç Ermeni Lisesi (Üsküdar), Tarkmançats Ermeni İlköğretim Okulu (Ortaköy), Yeşilköy Ermeni İlköğretim Okulu (Yeşilköy).

İstanbul Ermenileri Osmanlı'dan itibaren kurmuş oldukları kültür kurumlarıyla sosyal faaliyetler ve yardım faaliyetleri gerçekleştirirler. Bu kurumlar okul dernekleri, kilise koroları, yardımlaşma dernekleri, spor ve gençlik kulüpleri gibi kurumlardır. Bu kurumlar sayesinde yeni okullar açılmış ve sosyal- kültürel dayanışma sağlanmıştır.

Ermenilerde kültür kurumlarına ilk kez 17.yüzyılın sonu 18.yüzyılın başında rastlanır. Bu dönemdeki kurumlar 'kardeşlik' adı altında daha çok dinsel ve hayırsever amaçlarla kurulmuşlardır. Ermeni kültür kurumları tarihsel olarak üç dönem içinde değerlendirilebilir:

1.1810 öncesi 'eski dönem', genellikle 'kardeşlik';

2.1810-1908 arası 'orta dönem' genellikle 'kurum';

3.1908 sonrası 'yeni dönem' genellikle 'dernek' adı altında toplanılır.[136]

---

[134] Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Büyükkarcı, **İstanbul Ermeni Okulları,** Konya: Yelken Basım Yayın, 1.b., 2003, s. 31-65.

[135] http://www.hyetert.com/rehber.asp (06.09.2011)

[136] Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Kültür Kurumları', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

19. yüzyılın ikinci yarısında Galata'da 41, Pera'da (Beyoğlu) 84, Feriköy'de 10, Pangaltı'da 4, Dolapdere'de 2, Şişli'de 7, Sakızağacı'nda 1, Taksim'de 2, Beşiktaş'ta 21, Ortaköy'de 29, Kuruçeşme'de 3, Arnavutköy'de 5, Rumelihisarı'nda 9, Boyacıköy'de 6, İstinye'de 1, Yeniköy'de 2, Büyükdere'de 5, Sarıyer Yenimahalle'de 2, Beykoz'da 6, Kandilli'de 1, Kuzguncuk'ta 3, Üsküdar Selamsız'da 53, Üsküdar Yenimahalle'de 20, Üsküdar İcâdiye'de 4, Haydarpaşa'da 1, Kadıköy'de 27, Kartal'da 2, Kınalıada'da 3, Tophane'de 1, Etmeydanı'nda 5, Hasköy'de 33, Eyüp'te 7, Balat'ta 20, Karagümrük'te 7, Salmatomruk'ta 10, Topkapı'da 14, Samatya'da (Kocamustafapaşa) 39, Narlıkapı'da 4, Samatya Yenimahalle'de 3, Gedikpaşa'da 17, Kumkapı'da 43, Kumkapı dışında 3, Makriköy'de (Bakırköy) 14, Yenikapı'da 41, Langa ve Musalla'da 10, Ayastefanos'ta (Yeşilköy)2, Yedikule'de 1, Nişanca'da 1, Beşiktaş'ta 1, Kasımpaşa'da 1, semti saptanamayan 77 olmak üzere toplam 688 Ermeni kültür kurumu vardır.[137]

İstanbul'daki Ermeni dernekleri de şöyle sıralanabilir:

1. Getronagan Lisesinden Yetişenler Derneği (Harbiye, Şişli), 2. Esayan Lisesinden Yetişenler Derneği (Sıraselviler), 3. Surp Haç Tıbrevanktan Yetişenler Derneği (Narlıkapı), 4. Sahakyan Lisesinden Yetişenler Derneği (Kocamustafapaşa), 5. Pangaltı Lisesinden Yetişenler Derneği (Pangaltı), 6. Bezciyan Okulundan Yetişenler Derneği (Kumkapı), 7. Dadyan Okulundan Yetişenler Derneği (Bakırköy), 8. Feriköy Okulundan Yetişenler Derneği (Feriköy), 9. Aramyan Okulundan Yetişenler Derneği (Kadıköy), 10. Boğosyan-Varvaryan Okulundan Yetişenler Derneği (Kumkapı), 11. Yeşilköy Ermeni Okulundan Yetişenler Derneği (Yeşilköy), 12. Karagözyan Okulundan Yetişenler Derneği Şişli, 13. Semerciyan Cemaran Nersesyan Yermonyan Derneği (Üsküdar), 14. Türkiye Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma Derneği (Pangaltı), 15. Kınalıada Çocuk Kampı (Karagözyan) (Kınalıada), 6. Taksim Gençlik Kulübü (Feriköy), 17. Tarkmançaş Okulundan Yetişenler Derneği (Ortaköy), 18. Şişli Spor Kulübü (Sıraselviler).[138]

[137] Seropyan, a.g.e., s. 184.
[138] http://www.hyetert.com/rehber.asp (11.11.2011)

2.2.2.4. Ermeni Basını

Basın- yayın, toplumsal iletişimi sağlayan en önemli araçlardandır. Gazete, dergi, aylık, yıllık bülten vb. gibi yayınlar toplumun yazınsal dilidir ve dışa açılımını gerçekleştirir. "Takvim-i Vekayi"nin[139] 1832 yılında *Lıro Kir Medzi Derutyanın Osmanyan* adıyla yayımlanan nüshası İstanbul'da çıkmış Ermenice ilk gazetedir. Güncel Ermeniceyi kullanan gazetenin haberlerinin çevirisinde büyük rol oynayan *Kevork Krikoryan* da İstanbul'da ilk Ermeni yazarıdır. Gazete bir yıla yakın bir yayın hayatından sonra 1847'de *Haydarar Kir Lıro Medzi Derutyanın Osmanyan* adı altında kısa bir süre sonra tekrar yayımlanmıştır.[140]

Zengin içeriği ile İstanbul Ermeni basını tarihinde önemli bir yer tutan *Hayasdan'da,* 6 yıllık yayımı süresince iç ve dış tüm cemaat haberleri , tarihsel araştırma yazıları, ticari haberler, ilanlar gibi çeşitli başlıklar altında ki yazılar yayımlanmıştır. 1861'de başlayıp 15 yıl yayımlanan *Giligia* (Kilikya), İstanbul Ermeni basınının tıbbi konulara ağırlık veren ilk dergisidir. 1874'te Tadron (Tiyatro) adlı haftalık dergiyi kurar. Bu da Haziran 1877'de kapanır. 1875'te Nigoğos ve Hagop Taşçıyan tarafından kurulan *Nıvakık Osmanyan* (Osmanlı Nağmeleri), İstanbul'da yayımlanan ve tümüyle müziğe ayrılmış ilk yayınlar arasındadır.

İstanbul Ermeni basın tarihinde yayımlanan birçok yıllıklar arasında en önemli yeri Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin yayını olan *Intartzag Oratyutz Surp Pırgiç Azkayin Hivantanotzi* tutar. Karekin Levonyantz'a göre 1883'te başlayan bu yıllık, duraklamalarla 1950'lere değin devam eder.[141]

Görüldüğü üzere, Ermeniler Osmanlı'da basın-yayın hayatında oldukça faal bir durum içerisindeydiler.

---

[139] Osmanlı'da yayımlanan ilk Osmanlı-Türk gazetesi.
[140] Vağarşag Seropyan, 'Ermenice Basın', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[141] Seropyan, a.g.e., s. 189.

Günümüzde Ermeni basınına gazete ve dergiler bağlamında ilişkin şöyle bir sıralama yapılabilir:[142] 1. Jamanak (1908), 2. Marmara (1904), 3. Kulis (1946), 4. Surp Pırpiç (1900), 5. Şoğogat (1952), 6. Norsan (1991), 7. Jbid (1991), 8. Agos (1996)

2.2.2.5. Ermeni Kadını

Osmanlı'daki İstanbul Ermenilerini ele alırken 'Ermeni kadınlarına' bağımsız olarak değinmek yerinde olacaktır. Çünkü kadının toplumdaki önemi ve belirleyiciliği yadsınamaz bir gerçektir. Ermeni kadınının yabancı seyyahların gözlemlerine dayalı fiziksel görünümü, giyimi-kuşamı; sosyal-kültürel ve entelektüel rolleri örnek alıntılarla ifade edilecektir.

Yabancı gezginlerden *Gerlach*, Türk kadınları gibi Ermeni kadınlarının da bol pantolon üzerine etek giydiklerini ama yüzlerine siyah bezden peçe yerine, beyaz güzel tül taktıklarını belirtmiştir.[143] Bazı Ermeni kadınlar, yüzlerine, burunlarının altından geçen yay şeklinde bir tül takmışlar. Kadınların güzelliklerine güzellik katan bu tüller, genç kızlar için bir işve ve cilve kaynağı oluyor[144] diye düşünenler de olmuştur. Seyyah *Nerval* da Osmanlı'da gözlemlediği Ermeni kadın portresini ayrıntısıyla anlatır:[145]

> *"Çerkez'in yanına, daha sade ve kullanışlı bir elbise giymiş olan bir Ermeni kadın oturmuştu. Bu elbise, İstanbul'daki son modaya uygun. Başına, erkeklerin kullandıklarına benzeyen mavi ipekten kalın bir püskülü olan bir fes geçirmiş ve hafifçe de arkaya doğru eğmiş. Görünüşü hayli kibirli. Bakışları lakayt. Kenarlarına kuğukuşu tüyünden yapılmış bir süsleme konulmuş yeşil kadife bluz giymiş. Kuğu kuşu tüyü de boynuna ayrı bir güzellik katmış. Ayakkabılarını halının üzerine bırakmış. Nakış işlemeli çoraplarının içindeki ayaklarını çok zarif bir şekilde altına almıştı."*

---

[142] http://www.bolsohays.com/haberdetay-129656/ermeni-basini.html (16.11.2011)
[143] Sevgi Gürtuna, **"Osmanlı Kadın Giysisi"** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 18.
[144] Gerard De Nerval, **Doğu'ya Seyahat**, çev. Muharrem Taşçıoğlu, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Dünya Edebiyatı, 2002, s. 16.
[145] De Nerval, a.g.e., s. 33.

Ermeni kadınlar 19. yüzyıl İstanbul'unda evin, ailenin temel direğidir. Bunun nedeni, yalnızca toplumun hoşgörüsüzlüğü ve çevrenin ev dışı kamusal faaliyetler için elverişsizliği değil, kadınların geleneksel utangaç karakteri, aile yuvaları için besledikleri sevgi ve yorulmak bilmez üretkenlikleridir. "Ulusal" mutfağın yaratılmasında (topik, anus-abur vb), dikiş nakışta, aile üyelerinin bakımında, giyimde, eğitimde, toplumsal ilişkilerde, her şey usta işi, en küçük ayrıntısına kadar özen gösterilerek kotarılmıştır. Kadın aynı zamanda mükemmel bir zannatkârdır da.[146]

19. yüzyıla gelindiğinde Ermeni kadınının entelektüel kimliğini göstermeye başladığını görmekteyiz. Özellikle de edebiyat alanında kadınların başarılı eserler ürettiklerini görmekteyiz. 1883-1887 yılları arasında üç psikolojik içerikli roman yazan *Serpuhi Disap* (İstanbul'da 1842'de doğdu Ermeni Sovyet Ansiklopedisi'ne göre 1841'de, Kızlık soyadı Vahanyan'dır. Fransız müzisyen Disapile evlendi. İstanbul'da 16 Ocak 1901'de öldü.} 19.yüzyılın en önemli kadın yazarıdır. Bir Fransız ile evli de olsa –kapalı Ermeni cemaati için, böyle bir karma evlilik şüphesiz küçük ölçekte de olsa devrimci bir eylemdi- kendi özgün kimliğini hiç yitirmedi ve bütün zamanını ve gücünü kadınların kurtuluşu meselesine adadı. *Disap*'ın dünya görüşü Madame de Stahl, George Sand ve (oğul) Alexander Dumas'nın romanlarının düşüncelerini, imgelerini ve derinliğini yankılayan metinlerinde açığa çıkar. Doğal olarak, bu yazarların etkileri, İstanbul Ermeni topluluğunun yaşadığı çevreye uyarlanmıştır. Onun için söz konusu olan, İstanbul Ermeni topluluğunun yaşadığı çevreye ahlaki değerlerin ve yazılı olmayan yasaların düzeltilmesi çabasıdır. Arzulanan yöne doğru zaten büyük bir adım atılmıştır.[147]

[146] Pinelopi Stathis (ed.) **19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 93.
[147] Pinelopi Stathis (ed.), a.g.e**,** s. 94.

2. BÖLÜM

İSTANBUL ERMENİLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ DOĞUM- EVLENME- ÖLÜM

İnsan doğar, büyür ve ölür. Bireyin yaşam döngüsünün en duru özeti olan bu cümle, insana dair önemli olayları ve süreçleri barındırır. 'Geçiş dönemleri' diye adlandırdığımız bu evreler; 'doğum, evlenme ve ölüm' şeklinde üç ana başlığı içerir ve insanın yaşamındaki kişisel ve sosyal dönüşümünü tanımlar.

Geçiş dönemlerinin evrensel çapta genel-geçer bir tanımını yapan ve konuyla ilgili çalışmaların sistematikleşmesini sağlayan *Arnold Von Gennep*'in ifadeleri oldukça önemlidir. *Gennep*'in geçiş dönemlerine ilişkin tanımlaması; bireyin durumunu değiştiren her değişiklik kutsal ve din dışı arasında etkisel (aksiyon) ve tepkisel (reaksiyon) hareketler oluşturduğu şeklindedir. Toplumdan topluma ve bir sosyal durumdan bir başka sosyal duruma ilgili çeşitli ve başarılı geçiş uygulamalarının olduğu, böylece bir insanın hayatının başlangıç ve bitişleri benzeyen geçiş dönemleri ile belirginleşmiş hale gelirdiğini ifade eder. Gennep'e göre bu geçiş dönemleri, doğum, sosyal ergenlik, evlilik, babalık/analık, sosyal gelişme, mesleki uzmanlaşma ve ölümdür. Bu olayların her biri için törenler vardır. Bu törenlerin temel görevi veya işlevi bireye tanımlanmış, belirgin bir durumdan bir başkasına geçişte yardımcı olmaktadır. Bunların hepsinin amacı aynı olduğuna göre yerine getirdikleri işlerin anlamında da aynı olmak durumu geçerlidir. Bu ayniyet detayda birebir olmasa da en azından kıyasla bir benzerlik durumundadır. Çünkü birey de değişikliğe yavaşça ilerlerken, arkasında bıraktığı birkaç geçiş ile yine önünde birkaç geçiş bir bakıma aynı yapı içinde onu beklemektedir. Bu durum, doğum, çocukluk, sosyal erginlik, nişan, evlilik, hamilelik, babalık, dini derneklere giriş ve cenaze törenleri arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır. Dahası, ne bireyler ne de toplum, tabiat ya da kâinatın belirli bir periyodik düzenle insan üzerindeki akislerine rağmen ondan bağımsız hareket etmezler. Kâinatta da ileri yönelmeler veya göreceli olarak duraklamalar içeren dönemler ve geçişler vardır. Biz ayrıca bu törenlere bir aydan

diğerine, bir mevsimden diğerine, bir yıldan diğerine geçiş şeklinde takvime bağlı ve insanların ritlerle karşıladığı geçiş törenleri vardır.[148]

Türkiye'deki etnoloji çalışmalarının önemli ismi *Sedat Veyis Örnek*, 'geçiş dönemleri' hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır:[149]

> *"İnsan hayatında üç önemli geçiş vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli "geçiş" çevresinde bir sürü âdet, âyin, tören, dinsel ve büyüsel işlem kümelenmekte, söz konusu "geçiş"leri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu, "geçiş" sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Böylece geçiş dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, törenler araştırılan ülkenin, coğrafi bölgenin ya da kent, ilçe, köy gibi daha küçük toplumsal ünitelerin folklorlarının ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Geleneksel halk hayatının başarılı bir bileşimine varabilmek için, bu üç önemli "geçiş" döneminin sistemli bir biçimde araştırılması, başka bir söyleyişle monografilerinin yapılması gerekmektedir."*

Örnek'in ifade ettiği gibi, İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemleri gelenekler, âdetler ve törenler ekseninde araştırılmıştır.

1. DOĞUM

Doğum, 'geçiş dönemleri'nin ilk aşamasını yani başlangıç noktasını oluşturur. Doğum gerçekleşmeli ki diğer evreler yaşanabilsin. Doğumun gerçekleşmesini sağlayan bireyler anne-baba ve doğan çocukları 'geçişleri' bizzat ait oldukları toplumun sosyo-kültürel kodlarıyla paralel bir doğrultuda yaşayacaklardır.

Doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve sopu da sevinmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabaların, soyun ve sopun

[148] Arnold Von Gennep, **Folklor**, çev. Pertev Naili Boratav, Ankara: Ulus Basımevi, 1939, s. 49-50.
[149] Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.b., 2000, s. 11.

sayısını arttırmaktadır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. Yaygın olan, "çocuk ailede ocağı tüttürür" sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır. Öte yandan doğum, kadına duyulan saygınlığı arttırdığı gibi, onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Baba ise "evlat sahibi" olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostları ve yakınları arasında saygınlık kazanmış olur.[150]

Doğurganlık kadının en önemli özelliklerinden biridir ve özellikle Doğu toplumlarında kadının doğurganlığı ve erkeğin çocuk sahibi olabilme yetisi önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla soyun devamlılığı açısından 'doğum' büyük bir hadisedir. Doğumu bir süreç olarak düşünmek ve üç aşamaya ayırmak gerekir. Hamile kalınmadan önceki dönem; *doğum öncesi,* hamilelik döneminin ardından doğumla sonuçlanan, doğumun gerçekleştiği zamana *doğum sırası* ve doğumla birlikte başlayan, doğumun sonrasını da kapsayan sürece *doğum sonrası* dönem denmektedir.

1.1. Doğum Öncesi

1.1.1. Kısırlık

Kısırlık, kısır olma durumudur.[151] Kısır da üreme imkanı olmayan döl vermeyen insan ve hayvan[152] anlamına gelmektedir. Evlilik sonrası çocuk sahibi olma isteği dünyanın birçok toplumunda görülür. Çocuk sahibi olamama durumu bir takım batıl itikatlara ya da tıbbi müdahalelere gereksinim duyulmasına sebep olabilir. Nitekim Türk Edebiyatı'nın yapı taşlarından biri niteliğindeki Dede Korkut kitabında, Dirse Han'ın çocuk sahibi olmak isteği ile eşinin sözlerine kulak vererek birtakım eylemler içerisine girdiği görülmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda bu durumun ifadesi; Dirse Han dişi ehlinin sözü ile büyük bir ziyafet verdi, dilek diledi. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini başına topladı. Aç görse doyurdu. Çıplak görse donattı. Borçluyu

[150] Örnek, a.g.e., s. 131-132.
[151] **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 10.b., 2005.
[152] A.g.e., s. 1166.

borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı, göl gibi kımız sağdırdı. El kaldırdılar, dilek dilediler. Bir ağzı dualının hayır duası ile Allah Taalâ bir çocuk verdi. Hatunu hamile oldu. Bir nice müddetten sonra bir oğlan doğurdu[153] şeklindedir.

Özellikle Doğu toplumlarında vahim bir durum olarak görülen kısırlık, çoğu zaman kadın için zorlu bir sürecin başlamasına gebedir. Osmanlı'ya gelen Avrupalı seyyahlardan Antonie Oliver, kısırlığın Osmanlı'daki yansımasından şu şekilde bahsetmektedir:[154]

> *"Kısırlık, şarkta kadınların başına gelebilecek en büyük felaket olarak telâkki edilir. Kısır kadınlar, ana olarak hak edebilecekleri büyük saygı ve itibâra hiçbir zaman mâlik olamayacakları gibi, kocalarının başka kadınların kolları arasına geçmelerine tahammül etmek ve kocalarının talep edebilecekleri boşanmaya hiçbir itiraz sesi yükseltemeden rıza göstermek zorundadırlar. İşin daha da acı tarafı, bu şekilde boşanan kısır bir kadının ikinci bir defa başka bir erkekle evlenmesine de asla imkân yoktur. Aslında kısırlık, kadını bir aşağılık duygusuna götüren bir nevi eksiklik ve sakatlık olarak telâkki edilir."*

Günümüz İstanbul Ermenilerinde evli çiftlerde kısırlık söz konusuysa bu bir utanç, ya da bir zayıflık ve eksiklik olayı olarak algılanmaz.[155] Yaşça büyük kişiler ise, evliliğin ardından çiftlerin bir iki sene içerisinde çocuk olmaması durumunda, ailelerin ve cemaatin evli çifte çocuk sahibi olmakla ilgili sorular yönelttiğini, kişilerde bir rahatsızlık olup olmadığını sorduklarını belirttiler.[156]

---

[153] Dede Korkut Kitabı, **Prof. Dr. Muharrem Ergin,** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 31.b., Mart 2005, s. 24.
[154] Antonie Oliver, **Türkiye Seyahatnamesi - 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977, s. 88.
[155] K. 37, K. 38.
[156] K. 39.

1.1.2. Kısırlığın Giderilmesi İçin Başvurulan Yöntemler

Kısırlığın giderilmesi kadının ailedeki ve toplumdaki statüsü için büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla kadın türlü türlü yollara başvurarak bu durumu gidermek istemektedir. Orhan Acıpayamlı konu ile ilgili tespitlerini "Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü" adlı eserinde şu şekilde ifade etmiştir:[157]

> *"(...) nişanlı bir genç kız bile, ilerideki zürriyetini düşünerek bu yolda birçok çarelere başvurur. Bazı kadınlar uzun bir zaman veya hiç doğuramazlar. Böylelerine kısır kadın, tutuk denir. Cumhuriyetten önce karısı kısır olan bir erkek, yeniden evlenebilirdi. Cumhuriyetle beraber şehirden uzaklaşan bu âdet, bazı köylerde hâlâ yaşamaktadır. Bu gibi evlenmelerde ilk kadın, sonradan gelen kadının yanında bir manâ ifade etmez. Hele ikinci kadın, erkek çocuk doğuracak olursa, birincinin değeri büsbütün düşer."*

İstanbul'daki Ermeni cemaatinde kısırlık durumunda, birincil olarak tıbbî tedavi yöntemlerine başvurulduğu görülmektedir. Kişiler tüp bebek yoluyla çocuk sahibi olmaktadırlar ya da bu yöntemin başarısız olduğu durumlarda evlat edinme yoluna gitmektedirler. İstanbullu Ermenilerde geleneksel tedavi yolları olmasa bile Anadolu'dan gelmiş Kayserili, Diyarbakırlı, Tuncelili, Erzincanlı, Erzurumlu Ermenilerde geleneksel yöntemler tam bilinmemekle birlikte, bunların uygulandığı tahmin edilmektedir.[158]

Çocuk sahibi olamama durumunda Tanrı'ya dua edilir, bu dua kişilere ruhani bir huzur ve inanç verir. İnanarak, gönülden istediğinizde ve bunu Tanrı'ya ve İsa'ya dua şeklinde sunduğunda çocuk sahibi olunacağına inanılır.[159]

---

[157] Orhan Acıpayamlı, **Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974, s. 13.
[158] K. 23., K. 24.
[159] K. 26., K.27.

1.1.3. Hamileliğin Başlaması

1.1.3.1. Hastanenin ve Doğum Türünün Belirlenmesi

Eski zamanlarda özellikle de Osmanlı Dönemi'nde doğumlar genelde evde yapılmaktaydı. Evde yapılan doğumların ana aktörü tabi ki ebelerdi. İşinin pîri ebeler, doğum için gerekli tüm tecrübeye ve donanıma sahiptiler.

Abdülaziz Bey'in 'Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri' adlı eserinde yer alan, doğum öncesi hazırlığa ilişkin aktardıkları şu şekildedir,

> *"Çantalı Ebe", "Gümüş Çakılı Ebe", "Eligüzel Ebe", "İncili Ebe", "Küpeli Ebe", "Fıçılı Ebe" namlarıyla şöhret salmış ebeler vardır. Hamile hanım bunlardan birini tanıyor ve istiyorsa, o ebe tutulur, hiçbirini tanımıyorsa , tavsiye edilen ebe hamile hanıma gösterilir, beğenir ve hoşlanırsa tutulur. Hanımın ebeyi sevmesi ve hoşlanması şarttır. Ebe doğum tarihini tahmin eder arada bir hanımı yoklar. Doğum zamanı yaklaşınca bir pazartesi günü, ikindiden evvel eve gelir ve çocuğun kundağını hazır eder. Zıbın, omuz bezi, etek bezi, ayak bezi, ara bezi, takiye, çenber, gömlek, abani kundak, yarım top şal ve yeşil duvaktan ibâret olan kundak takımı önceden çocuğun büyükvalidesi veya çok yakın bir akrabası tarafından alınıp hazırlanmış olurdu."*[160]

Değişen zamanla birlikte evde yapılan doğumların sayısı azalmış, doğumu yaptıran ebelerin yerini doktorlar almıştır. Arusyak Lolo Hanım, evde doğduğunu şu cümlelerle anlatmıştır:[161]

"*Eskiden evde doğum yapılırmış. Doktor gelir doğumu yaptırırmış. Yeniköy'de annemin sancıları tutmuş, doktor eve gelmiş ben evde doğmuşum."*

[160] Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.b., 2000., s. 11.
[161] K. 7.

1.1.3.2. Hamile Kadının Dikkat Ettiği Hususlar

Kadın, hamile olduğunu öğrendiği andan itibaren bir takım fiziksel ve ruhsal tepkiler verir. Bunlardan en belirgini bebeği ve kendini kötü ve zararlı unsurlardan koruma isteğidir. Kişinin yaşadığı topluma bağlı olarak kaçındığı birtakım bâtıl inanışlar olabilmektedir. *Lucy Garnett*, Osmanlı'da neredeyse tüm etnik unsurlar üzerindeki folklorik izlenimlerini barındıran eseri "Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri"nde bu duruma şu şekilde örneklendirmiştir:

> *"Anne olacağı haberi kocasının ailesine bildirilen bir Arnavut kadını, o andan itibaren en sıkı ihtimamı görür; dile getireceği en ufak istek ya da tercih hemen yerine getirilir. Ancak nar ve salyangoz gibi belli şeyleri yemesini yasaklar. Bebeğinin doğmasından önce saçını üç defadan fazla boyamaması gerekir; yoksa kendinin ya da bebeğinin başına mutlaka talihsiz bir kazanın geleceğine inanılır."*[162]

Ermeni kadınların anlattıklarına göre, hamile kadının dikkat etmesi gereken bir husus şöyledir:[163]

> *"Hamile kadın, bir başkasının evine gittiğinde, ev sahibinden habersiz bir şey yiyip içmemelidir. Eğer bir şey yiyorsa bunu mutlaka evin sahibine söylemelidir. Çünkü yediği şeyin bebeğin vücudunda bir iz bırakacağına inanılır. Mesela kadın siyah zeytin yiyip kolunu kaşırsa, çocuğun kolunda siyah bir leke olur. Bu lekeler çocuğun yüzünde daha büyük bir doğum lekesi şeklinde de olabilir, bu yüzden hamile kadının bunlara dikkat etmesi gerekir."*

Hamile kadının dikkat etmesi gereken diğer hususlar daha genel bir şekilde ifade şöyle ifade edilmiştir:[164] "*Hamile kadın sigara ve alkol kullanmamalı,*

[162] Lucy M.J. Garnett, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri,** İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2009, s. 387.
[163] K. 18., K.20.
[164] K. 15., K. 30.

beslenmesine dikkat etmeli, doktor kontrolünde hamileliğini sürdürmeli, kendini yormamalı, ağır kaldırmamalıdır."

1.1.3.3. Doğum Hazırlıkları

Doğum öncesi hazırlıklar hamile kadının, bireyi olduğu topluma, kültürüne ve mensubu olduğu dine göre değişim gösterir. Dünyanın çoğu yerinde yapılmakta olan en temel hazırlık bebeğin kıyafetlerinin ve odasının hazırlanmasıdır. Osmanlı'yı ziyaret eden yabancı kadın seyyahlardan *Raphaela Lewis,* "Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat" adlı eserinde konuyla ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:[165]

"Bir bebeğin dünyaya gelmesi tabiatıyla daha ziyade kadınlar arasında kutlanırdı. Doğacak çocuğun erkek olması çok istenen bir şeydi ve hamilelik sırasında bunu sağlayacağına inanılan bir sürü itikadın emri yerine getirilirdi ama çocuklar çok sevildiği için normal ve sıhhatli bir çocuğun dünyaya gelişi her zaman mutlu bir olaydı. Gerekli hazırlık yapılır, kundaklar, tülbentten zıbınlar, mavi battaniye, takkeler hazırlanırdı."

Hamileliğin öğrenilmesinden itibaren başlayan hazırlık sürecinde bebek odası büyük önem arz eder. Bu durumu destekler mahiyetteki açıklama:[166] *"Bebek odaları çok önemlidir. İstanbul'da bunu cemaatten kişiler organize ederler. Ermeni motifleri ve Hıristiyan unsurların olduğu bebek odaları hazırlanır"* şeklindedir. Bebek odasının yanı sıra bebeğin kıyafetleri de büyük bir heyecan ve titizlikle hazırlanmaya başlanır. [167]

1.2. Doğum Sırası

Boratav, doğumun sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi için hamile kadına yapılmakta olan bazı uygulamalardan söz etmiştir:[168]

---

[165] Raphaela Lewis, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973, s. 95.
[166] K. 10.
[167] K. 9.
[168] Boratav, a.g.e., s. 189- 190.

"En yaygın işlemlerden biri, içine meryem ana eli (veya fatma ana eli) denen bitki konmuş sudan içirmektir. Kurutulmuş haliyle bu bitki su içine konulunca açılır; böylece, onda dölyatağının açılmasını sağlayan bir gücün bulunduğu inancından hareket edilmiş oluyor. Doğum sancısı çeken kadının kendi saç örgülerini çözmek gibi tedbirlerde de aynı düşünce izlenmiş oluyor."

Günümüzde eski zamanlarda yapılmayan bir şey yapılıyor ve babalar da doğuma giriyor, eşinin yanında yer alıyor. Bebeğin dünyaya gelişini an be an izliyor. Hatta bu anları kameraya çekiyor, fotoğraflıyor. Bu da modern çağın hayatımıza getirdiği yeniliklerinden biri.[169]

1.3. Doğum Sonrası

Bebeğin doğumundan sonraki evreye doğum sonrası dönem denir. Bu aşamada da bazı uygulamalar yer almaktadır.

Garnett'in Ermeni kadınlardaki doğum sonrası yapılanlara ait gözlemleri şöyledir:[170]

"Ermeni kadınlarının bir çoğunun doğumuyla bağlantılı olarak uyduğu âdetler birçok yönüyle benzer koşullarda yaşayan Türk komşularınınkini andırır ve böyle bir olaya eşlik eden törenler aynı ölçüde batıl itikâda dayalıdır. Rumlarda olduğu gibi, anne ve çocuğun vaftiz törenine kadar yalnız bırakılmaması gerekir. Böyle bir şey kaçınılmaz olduğunda, ifritleri uzak tutmak amacıyla yatağın yukarısına Meryem Ana'nın bir resmi ya da Yeni Ahit'ten bir metni asılır ve yastığın altına bir dua kitabı yerleştirilir; nazardan korunmak için hassas kişilerin üzerine her gece kutsal su serpilir ve ayrıca bunlar Hurma Pazarı dallarının dumanıyla tütsülenir. Anne dünyaya gelen yeni bebeğe dönük merakı gidermek amacıyla üçüncü günde arkadaşlarına ve komşularına bir davet verir. "

[169] K. 34., K. 35.
[170] Garnet, a.g.e., s. 149.

Bebek dünyaya gelince, aileler büyük bir mutluluk içinde olurlar, rahatlarlar. Bebek için dualar okunur ve bebeğe haç takılır.[171]

1.3.1. Bebeğin Yıkanması ve Giydirilmesi

Bebeğin doğumunun ardından yapılan ilk işlem, genel sağlık kontrolü sonrasında bebeğin yıkanmasıdır. Bebek yıkanır ve giydirilir.

Garnett'in Ermenilerde bebeğin yıkanması işlemine dair anlattıkları şu şekildedir:[172]

"Ayak parmakları içeriye kıvrılan bebek, ellerini ya da ayaklarını kımıldatamayacak hale gelinceye kadar çok sayıda bezle sarılır; özellikle yoksul sınıflar arasında, bu giysiler çoğu kez günlerce çıkarılmaz ve değiştirilmez. Bebek vaftiz edilene kadar her gün, ama vaftiz sonrasında haftada sadece bir kez sıcak suyla yıkanır. Doğu'da çok az kimse çocuklarına günlük banyonun yararını sağlar, çünkü bunun her türlü illete yol açan zararlı bir alışkanlık olduğu görüşü yaygındır. Temiz ve tertipli tutulmayan ve her çeşit gıdayı almalarına göz yumulan çocuklar çok düzensiz bir tarzda büyüdükleri için güçlüklerle boğuşurlar ama belki de açık havada çok kalmaları sayesinde genellikle gürbüz ve sağlıklı yetişirler."

Garnett, burada eski dönemlerden 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından bahsetmektedir. Günümüzde İstanbul Ermenilerinin bebekleri hastanelerde doğmaktadır. Doğum, anne ve bebeğin sağlık kontrolü ve bakımı dikkatle yapılmaktadır.

1.3.2. Doğumun Kutlanması

Ermenilerin eski dönemlerdeki doğum kutlamalarından söz edilecek olursa:[173]

"*Bebek üç günlük olduğunda, kader perilerinin kısmetini belirlemek üzere eve geldiğine inanılır. Çocuğun poganik'i olarak anılan o akşam ailenin bütün*

[171] K. 40.
[172] Garnett, a.g.e., s. 149.
[173] Garnett, a.g.e., s. 388.

akrabaları davetsiz toplanarak, yanlarında küçük bir somun, bir halka çörek ve bir fıçı şarap getirirler. Bu katıklarla birlikte annenin ve çocuğun sağlığına şarap içilirken, çocuk için "Güçlü bacakları olsun!" dileği belirtilir. Ardından kadınlar büyük bir çörek yapmaya koyulur; hazır bulunan herkes unu elemek için kullanılan kalbura "şans" amacıyla dokunur. Hamur yoğrulurken içine sikkeler konur ve pişen çörek bebeğin yukarısında kırılarak parçalara ayrılır."

Doğum sonrası ailede büyük bir sevinç yaşanır. Aile bu sevinci akrabalar ve dostlarıyla paylaşmak için bir yemek tertipler ve bebeğin doğumu kutlanır. Yemekte topik, dolma gibi geleneksel Ermeni yemekleri yapılır. Kadayıf ve baklava gibi tatlılar hazırlanır. Şarap eşliğinde yenilir, içilir ve yeni doğan bebeğe kadeh kaldırılır.[174]

1.3.3. Bebeğin Beslenmesi

Bebeğin beslenmesi çok önemlidir. Sağlıklı bir çocukluk geçirebilmesi için iyi beslenmesi gerekmektedir. Bebek için en besleyici gıda anne sütüdür ve anne, sütünün geldiği ölçüde bebeğini emzirir. Doktorların tavsiyesine uygun bir beslenme takvimi uygulanır. İlk aylarda sağlıklı bir bebek sadece anne sütü ile beslenir. Daha sonra mamalara ve katı gıdalara geçilir. İlk aşamada su ve süt bebek için yeterlidir.[175]

Şimdilerde torun sahibi olan kadınlar bebeklerin bakımıyla ilgili şunları anlattılar:[176]

"Bizim zamanımızda hazır mamalar falan yoktu. Çocuğu emzirirdik, biraz büyüdüğünde çorbalar yapar yedirirdik. Tavuk suyundan, kuzu kemiğini kaynatarak suyundan çorbalar yapardık faydalı olsun diye. Kendimiz süt ve unla muhallebiler yapar onları yedirirdik."

[174] K. 1., K. 21.
[175] K 35, K. 36.
[176] K. 9., K. 13.

1.3.4. Bebek Giysileri ve Kundak

Lucy Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* isimli kitabında Ermeni bebeklerinin giydirilmesiyle ilgili şunları aktarır:[177]

"Ufak bir pamuklu mintan ve minyatür bir kapitone[178] sabahlık, bebeğin ilk giysilerini oluşturur. Minik kol ve bacakları çekilerek düzleştirildikten sonra sıkıca sarılır; bir dizi başka kapitone sargı beziyle vücudu şekilsiz bir deste haline getirilir. Başına kırmızı ipekten küçük bir serpuş geçirilir. Giyim kuşamı tamamlanan bebek, beşik içinde bir köşesi kıvrılarak başının üstüne geçirilen güzel bir yorgana yatırılır ve üstüne kırmızı tülden bir örtü serilir."

Abdülaziz Bey'in Osmanlı'daki çocuğun kundaklanması izlenimleri şöyledir:[179]

> *"Küçük çocuklar sıkıca kundaklanır. Uyandıkları zaman kundağını çözerek bir müddet beşik veya salıncakta kendi haline serbest bırakırlar ve kollarını birbiri üstüne getirerek hafifçe sıkarak eski tabirle çaryeklerler. Çocuk açık bırakıldığı zaman tırnaklarını gözüne batırmasın diye ellerine kese takılır. "*

İstanbul Ermenilerinde de uygulamalar Abdülaziz Bey'in anlattıklarıyla benzeşir. Ermeniler de çok sıkı olmamak ve bebeğin hareketini kısıtlamamak şartıyla bebeği kundaklarlar. Bebeğin ellerine tırnaklarıyla yüzünü çizmemesi için eldiven takarlar.[180]

Bebek kıyafetlerinde klasik renk tercihleri yapılır, yani bebek kızsa pembe, erkekse mavi renklerde kıyafetler tercih edilir.[181]

---

[177] Garnett, a.g.e., s. 524.
[178] İçine yün, pamuk doldurularak yapılmış bir tür kumaş.
[179] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 28-29.
[180] K. 13.
[181] K. 31., K. 33.

1.3.5. Bebeğin Göbek Kordonu

Göbek kordonu tıpkı Türklerde olduğu gibi Ermenilerde de özel bir anlam taşır. Bebeğin düşen kordonu kilise bahçesine gömülür ya da saklanır.[182] Yıllarca çocuklarının göbek kordonlarını saklayan aileler vardır.

Arusyak Hanım'ın konuyla ilgili anlattığı bir hikaye şöyledir:[183]

"*Bir gün Yeniköy'deki komşularımız başka bir semte taşınacaklar kamyona eşya yerleştiriyorlar. Yardım için yanlarına gittim, karı-koca telaşlı bir biçimde oraya buraya gidip yerlere bakıyorlar, bi rşey kaybettikleri ve aradıkları belli. Meğer küçük çocuklarının göbeğini saklıyorlarmış, onu düşürmüşler eşyalar taşınırken. İşi gücü bırakmışlar sokakta göbek arıyorlardı."*

1.3.6. Lohusa

Yeni doğurmuş, doğurup da henüz yataktan kalkmamış lohusa, *loğsa, dığazkesen, emzikli, nevse* gibi isimler verilir. [184]

Lohusalık döneminde yani doğumdan sonraki 40 gün içinde, kadınlar kiliseye giremez. 40. gün bebeğiyle birlikte kilseye gider. Kilisenin kapısında peder ona bebeğiyle beraber dua okur, sonra kilisenin içine girerler. O günden sonra anne ve bebek rahatlıkla kiliseye girebilir. Doğum yapmış kadın konusundaki uygulama büyük ihtimalle Musevilerden geçmiş olmalı.. İncil'de İsa'nın doğumundan 40 gün sonra Meryem'in İsa'yı alıp mabede götürdüğü anlatılır. İsa'yı mabede armağan eder. Kitapta bizde temizlik günleri 40. gün tamamlandı der.[185]

Lohusa kadınlar bu dönem boyunca mezarlık ziyaretinde bulunamazlar.[186]

---

[182] K. 15, K. 17, K. 18.
[183] K. 7.
[184] Orhan Acıpayamlı, **Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974, s. 65.
[185] K. 1.
[186] K. 4., K. 5.

Lohusa kadınlara 40 gün boyunca akrabaları, komşuları, dostları tarafından yemek götürülür. Yemek yapamayacak durumda olduğu düşünülür ve ona destek olunur.[187]

1.3.7. Lohusayı Koruma Amaçlı Tedbirler

Abdülaziz Bey, lohusa kadınları koruma amaçlı birtakım tedbirlerden bahseder. Bunlar; lohusayı yalnız bırakmamak, lohusaya sabah akşam kaynatılmış et suyu ve süt vermek, soğuk su içirmemek, misafirlerin lohusanın yanında çok kalmamaları gibi tedbirlerdir.[188]

Burada bahsedilenler hangi toplumdan olursa yeni doğum yapmış bir kadına uygulanan genel-geçer tedbirlerdir.

İstanbul Ermenilerinde yeni doğan çocuğa takılan haç gibi lohusa anneye de haç takılır, haçın onu kötülüklerden koruyacağına inanılır. Aynı zamanda lohusanın ve bebeğin kaldığı odanın arkasına süpürge koyulur.[189] Böylece çocuk ve anne kötülüklerden korunmuş olur.

1.3.8. Lohusa Hamamı

Lohusayı kırkıncı günü hamama sokmak usulden ve sağlık kurallarındandır.[190]

Lucy Garnett lohusa hamamı faslını, ritüelleriyle şöyle anlatır:[191]

"Elbiseleri çıkarılan ve bir ipek peştamala sarılan anne, gümüş kakmalı bir çift takunya giyer ve bir yanda hamamcı hanımın, diğer yanda yakınlarından birinin desteğiyle hamamın iç bölmesine girer. İlkin ele alınan bebeğin güzelce keselenip liflenerek yıkanmasından ve dış bölmeye götürülmesinden sonra, ebe kadın dikkatini anneye yöneltir. Ama işlemlere başlamadan önce

[187] K. 1.
[188] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 15-16.
[189] K. 7., K. 9., K. 10., K. 13.
[190] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 23.
[191] Garnett, a.g.e., s. 526.

kurnaya bir demet anahtar atar, dinsel mahiyette bir dua okur ve üç kez suya üfler. Bu hazırlık önlemlerinin ardından geçilen yıkama faslı bitince, hanım ortadaki sekiye uzatılır ve başının altına bir gümüş tas konur. Bal ve çeşitli güzel kokulu merhemlerden oluşan bir karışım bütün bedenine kalın bir tabaka halinde sürülür; güçlendirici ve dinçleştirici özellikler taşıdığına inanılan terkip yaklaşık bir saat öyle bırakılır. Bu sıkıcı işlem refakat eden hanımların şarkılarıyla ve sohbetleriyle şenlendirilir. Annenin bedenini kaplayan baharatlı bileşimden parmaklarla arada bir alınan parçalar ağza götürülür; bunun tadını almak bile uğurlu sayılır. Böylece ziyafetten geriye kalan kısım, sonunda suyla yıkanıp çıkarılır."

Lohusa hamamı âdeti İstanbul'daki Ermenilerde az olsa devam ediyor. Gençler bu tarz şeyleri pek önemsemiyorlar fakat ailede büyükanne ya da yaşlı bir birey varsa, genelde hamama onun isteği ve vasıtasıyla gidilir. Hamam için hazırlıklar yapılır, yiyecek, içecek götürülür. Yakın akrabalar ve arkadaşlar davet edilir. Bir eğlenceyi anımsatır.[192]

1.3.9. Lohusa Şerbeti

Abdülaziz Bey, çocuğun doğumundan sonraki ikinci günün sabahından üçüncü günün akşamına kadar, pek yakın akrabalar ile çok eski hukuku olan ahbap hanımlarına kırmızı şerbet gönderilmesi âdetinden bahseder.[193] Bu âdeti ayrıntılarıyla şu şekilde anlatır:[194]

"Çocuğun doğumundan sonraki ikinci günün sabahından üçüncü günün akşamına kadar, pek yakın akrabalar ile çok eski hukuku olan ahbap hanımlarına kırmızı şerbet gönderilmesi âdettir. Şerbetin hazırlanmasında kullanılan şerbet şekeri şekerciler tarafından yapılır ve dükkânlarında daima hazır bulundurulur. Bu şeker bir miktar kırmız[195], bir miktar da karanfilden ibarettir. Karanfil konmasının başlıca sebebi karanfilin idrar söktürücü

[192] K. 20., K. 21., K. 22.
[193] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 16.
[194] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 16-17.
[195]Kırmız böceğinden çıkarılan parlak al boya, çiçek boyası. **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 10.,b., 2005.

olması ve idrar yollarını temizlemesidir. Karanfil tek başına kaynatılıp içildiğinde yakıcı ve acı olduğundan acılığını gidermesi ve hoşa gitmesi için kırmız ve şeker beraber verilmektedir. Yalnız lohusalar için hazırlandığı halde, misafirlere de lohusa şerbetinden verilmesiyle lohusa tarafından bir ikramda bulunulmuş olur. Şerbet müzeyyen ve kıymetli Saksonya destilere konur. Doğan çocuk kız ise, destinin başına beyaz tül, eğer şerafeti varsa yeşil tül sarılır. Erkek ise boş bırakılır. Küberadan akraba ve ahbaplara ve hanenin yakınında oturan, teklifsiz görüşülen ahbap hanımlarına billûr sürahiler içinde şerbet gönderilir. Onlar da şerbet getirenlere bahşiş verir, çocuk ile ebeveynine hayır dualar ederek selamlarını yollarlar."

Osmanlı'da görülen şerbet âdeti Türklerde hâlâ devam etmektedir. Fakat İstanbul Ermenilerinde böyle bir âdet söz konusu değildir. Şerbet yerine tatlı yaptıklarını ve yemek verdiklerini ifade etmektedirler.[196]

Lohusa şerbeti eski zamanlarda daha sık görülmekle beraber, doğum sonrası müslüman komşularına ziyarete gittiklerinde ikram edilen ve aşikâr oldukları bir içecektir.[197]

1.3.10. Lohusa Hediyeleri

Doğum sonrasında anne lohusalık dönemindeyken ziyarete gidilir. Bu ziyarette bebek görülür ve anne tebrik edilir. Bu birçok toplumda görülen klasik bir gelenektir. Bu ziyaretlere gidilirken mutlaka hediye götürülür ve bunlar lohusaya bebeğin doğumunu kutlamak için verilen hediyelerdir. Hediyelerin lohusa yatağı kalkmadan, yani yedi gün içinde verilmesi lazımdır. Sonradan hediye getirilmesi ayıplanır.[198]

En sık götürülen hediye altındır. Bunun yanı sıra bebek kıyafetleri de sıkça hediye edilir. Anneye götürülen bir buket çiçek de nezaketin göstergesidir.[199]

---

[196] K .5, K. 9.
[197] K. 6., K. 7.
[198] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 16.
[199] K. 28., K. 29.

1.3.11. Nazar Uygulamaları

Ermenilerde Türklerde olduğu gibi kuvvetli bir nazar inancı yoktur.[200] Daha önce de belirtildiği gibi bebeğe ve anneye takılan haçların onları her türlü kötülükten ve ifritten koruyacağı düşünülür. Şeytanın ve cinlerin haç işaretinden korkutuğa inanılır.[201]

'Al basma' inancı yoktur. Lohusaya ve bebeğe kırmızı kurdele gibi şeyler takılmaz. Haç takılır yalnızca.[202]

Kötülüklere karşı bir önlem olarak zeytin dalı tütsülenir ya da zeytin dalına yedi tane toplu iğne batırılır. Böylece olumsuz durumdan kurtulunur ya da her hangi bir kötülük engellenir. Bu da aslında Türklerin nazar dediği inançla oldukça benzeşir.[203]

Ermenilerdeki tütsüleme işlemine benzer bir uygulama Abdülaziz Bey'in, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri* adlı kitabında, nazara karşı korunma tedbirleri kısmında da görülmektedir; Yedi gün her akşam 11'de lohusanın odasıyla evin her tarafına bilhassa çocuğun bezlerinin yıkandığı yerlere çörek otu ve üzerklik otu tohumlarından tütsü verilir. Çörek otu tütsüleri kırk gün boyunca her akşam tekrarlanır.[204]

1.3.12. Ad Koyma

İstanbul Ermenilerinde Türklerde olduğu gibi özel bir ad koyma ritüeli yoktur**.** Adın belirli bir koyulma süresi yoktur, en geç şu zamana kadar koyulmalıdır gibi. Genelde çocuğa tek isim verilir en fazla iki isim verilir. Kutsal kitaptaki isimlerden verilebilir ama bu son zamanlarda azalmış bir durumdur. Dedenin ismi verilebilir. Mesela benim dedem benim ismimi rüyasında görmüş, Ertesi gün gelip anneme

[200] K. 1., K. 5, K. 9.
[201] K. 1., K. 7.
[202] K. 4., K. 5, K. 9.
[203] K. 5, K. 7.
[204] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 15.

anlatmış. Annem de babama bahsetmiş, dedemi kırmamışlar ve rüyasında gördüğü ismi koymuşlar bana. Böyle özel durumlarda olabiliyor.[205]

Çocuğun ismini anne ve baba koyar genelde. Vaftiz babası da koyabilir. Kişiler istedikleri ismi koyarlar, dedelerin, 'yaya' dediğimiz büyükannelerin isimleri de koyulabilir.[206]

1.3.13. Sütten Kesme

Çocukların beslenmeleri ve gelişimleri için anne sütü oldukça önemlidir. Bu yüzden bebekleri erken sütten kesmemeye özen gösteririz. Annenin sütü olduğu sürece çocuk en az 1 yaşına kadar emzirilir. 1.5 yaşına kadar emziren de var, 2 yaşına kadar emziren de. Ben çocuklarımı 14-15 aylık oluncaya kadar emzirdim.[207]

Çocukları memeden ayırmak çok kolay bir şey değil, memeye resmen bağımlı hale geliyorlar. Meme ucuna acı, ekşi şeyler sürerek tadı alışkın olmadıkları çirkin bir hale getirmeye çalışılır. [208]

Memeden korkutarak da uzaklaştırılmaya çalışılır, memeye tüylü şeyler konur çocuk daha memeye gelmeden korkup uzaklaşır.[209].

Abdülaziz Bey'in aktardıkları da Ermenilerdeki yöntemlerle benzeşir:[210]

"*Çocukların sütten kesilmesi konaklarda çok önem verilen bir konudur. Çocuk erkek ise iki buçuk, kız ise iki yaşına bastığında artık sütten kesme vakti gelmiş olur. Önce çocuğa hane halkı tarafından emdiği meme gösterilerek "aman öö", "kaka", "umacı", "acı" gibi sözlerle iğrendirmeye çalışılır, memeyi ağzına aldığı zaman kendisine huzur vermemeye ve acı bir şey (mesela bir miktar*

[205] K. 1.
[206] K. 3., K. 5., K. 8. K. 12., K.13.
[207] K. 5.
[208] K. 5., K. 9.
[209] K. 9.
[210] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 29.

sarısabur, kahbe telvesi, mürekkep vb siyah ve acı şeyler) sürerek memeden iğrendirmeye gayret edilir."

1.3.14. Vaftiz

Vaftiz, Hıristiyanlardaki en önemli uygulamalardan biridir. Hatta Hıristiyan olmanın ilk adımıdır denebilir. Bir çocuk vaftiz edilmediği sürece Hıristiyan sayılmaz.

En eski uygulamada bebek sekiz günlükken vaftiz edilirdi. Hıristiyanlığa geçiş zamanlarında böyle yapılırdı. Tevrat'ta sekiz günlük bebek sünnet edilirdi buradan geliyor bu uygulama. Sonraki uygulamalarda 40 günlük bebeklerin vaftiz edildiklerini görüyoruz. Eski zamanlarda bundan 80-100 sene önce, doğumdan sonra kısa bir zaman sonra vaftiz edilirdi. Bir an önce vaftiz edilmek istenirdi çünkü 5-6 çocuk sahibi aileler varken çocuk hastalıktan daha vaftiz olmadan ölüyordu. Bu önemli bir durum çünkü Hıristiyanlık inancına göre, bir kişi vaftiz olmadan ölürse o kişinin cenazesi kiliseden kalkmaz.[211]

Garnett'in Osmanlı zamanındaki İstanbul Ermenilerinde vaftiz ile ilgili gözlemleri şu şekildedir:[212]

Bir Ermeni bebek sekiz günlükken vaftiz edilir ve ayin büyük şatafat ve ciddiyetle yapılır. Çocuk kiliseye vaftiz babası (gnkabib) ile erkek ve kadın akrabaların eşlik ettiği ebe tarafından götürülür. Ayin "Gerçek Tanrı kutsal ruh inayet etsin" sözleriyle başlar.

Burada vaftizin görkemi ve önemi üzerinde durulmuştur. Vaftizin başlangıcı, çocuğun kimler tarafından kiliseye götürüldüğü ve ayinin ilk duası hakkında bilgi verilmiştir.

[211] K. 5, K. 7., K. 9.
[212] Garnett, a.g.e., s. 149.

Dorine L. Neave'nin *Eski İstanbul'da Hayat* adlı kitabında, o eski İstanbul'daki vaftiz törenleriyle ile ilgili ayrıntılı aktarımları şöyledir:[213]

> *"Her Ortodoks vaftizinde olduğu üzere, Ermeni vaftizlerinde de ayin tiyatrovari bir havadaydı; küçük bebek soyulur ve çıplak bir halde papaza verilirdi. Sonra kafası önde olmak üzere, üç kere ılık yağ ile dolu vaftiz kurnasına sokulurdur. Başka kiliselerde, çocuklar daha bebek halde olduklarından, bağırıp çırpınmalarına izin verilirdi. Halbuki Ermeniler çocuklarını iki üç yaşındayken vaftiz ederlerdi. Komşularımızdan Aslanoğlular, üç yaşındaki ikizlerini Ermeni kilisesinde vaftiz ettikleri gün, ben de bu merâsime şahit oldum ve gördüğüm merâsimler içinde, bunun en zalimi olduğuna karar verdim. İlk anda suya dalmalarından korkan çocuklar, ıstırap çığlıklarıyla yağa bulanmış bir halde papazın işlemeli kıyafetine sarıldılar. Akrabaları, ikizleri yağa sokmak için ne kadar uğraştılarsa da, onlar sonuna kadar direndiler. Çocuklar, vaftiz kurnasında çırpınırlarken , herkes baştan aşağıya yağlandı. Üstelik, öyle çok yağ harcandı ki, o gün bu kötü merasimi sürdürecek kadar yağ kalmadı ve çocuklar bu savaşı kazanmış oldular. Ermeni kilisesindeki ayin, hiç unutmayacağım ve bir daha da görmek istemeyeceğim bir manzaraydı. Çocuklar yağın içine daldırılarak vaftiz edildikten sonra, eğer bebekse kundaklanır ve kutsi yağın vücuduna tamamiyle geçmesi için, kırk gün banyo yapması yasaklanır."*

Neave, kitabında anlattıklarıyla Ermenilerde tanık olduğu vaftiz töreni ile ilgili şaşkınlığını dile getirmiştir, uygulamaları zalimce olarak değerlendirmiştir. Fakat o zamanki uygulamalar ve şimdiki uygulamalar elbette her Ermeni için rutin ve olağan durumlardır.

Lucy Garnett'in Ermenilerdeki vaftiz töreni ile ilgili ayrıntılı gözlemleri şu şekildedir:[214]

---

[213] Dorine L. Neave, **"Eski İstanbul'da Hayat"** çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman 101 Temel Eser, Sayı 128, 1978, s. 107-108.
[214] Garnett, a.g.e., s. 150.

" Rahip ve diyakoz sırasıyla mezmurların 51. ve 131. parçalarını okurken, kırmızı ve beyaz iplikler bükülerek bir kordon haline getirilir; kordon bittiğinde kutsanır, dualar okunarak üflenir ve daha sonra yapılacak kiliseye kabul töreni için bir tarafa konur. Ardından bebek kilisenin kapı eşiğinde yatırılır ve vaftiz babası günahsız bir halde hamilik görevini üstlenmek üzre günah çıkarırken orada kalır. Haminin bağışlanmasından sonra, rahip çocuğu alır ve kucağına Kitabı Mukaddes metni bırakır. Vaftiz babası üç kez diz çöker, elini bebeğin başına koyan rahip bazı dualar okuyarak kötü ruhları kovar ve mezmurlardan başka parçalar okur. Vaftiz babası batıya, rahip ise doğuya döner. Çocuğun adına konuşan vaftiz babası, bu kötü dünyanın bütün debdebe ve gösterişlerini şu sözlerle kınar:
Ey şeytan, seni, bütün düzenbazlıklarını, aldatmacalarını, sana tapınmayı, senden alınan ilhamı, senin yordamlarını kötü iradeni, kötü meleklerini, kötü nazırlarını, kötü vekillerini ve bütün kötü gücünü takbih ederiz."

Garnett, burada neredeyse vaftiz töreninin her anını bir video çekimiymiş gibi okuyucuya sunmuştur. Rahibin okuduğu dualar, vaftiz babasının bir ritüeli andıran davranışları ve okuduğu dua ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiştir. Garnett, aktarımlarına şöyle devam eder:[215]

"Diğer dualaların tekrarlanmasından sonra "kutsal su" çok saygılı bir törenle kurnadaki suya katılır. Suyun saklandığı sandukadan çıkarılmasından önce mumlar yakılır. Rahip eline haçı, İncil'i ve kutsal suyu alarak, suyun üzerinde üç kez haç işareti yapar ve içine üç damla kutsal yağ dökerken şu sözleri makamla söyler: "Halleluya, Halleluya, Halleluya! Bu su baba, oğul ve kutsal ruh adına kutsal haç, kutsal İncil ve kutsal su alametiyle kutsansın ve arınsın." Diyakoz üç kez "Halleluya!" diyerek buna karşılık verir. Vaftiz babası bebeği soyduktan sonra rahibin ellerine verir. Rahip kısa bir dua okuduktan sonra çocuğa "Ne istiyorsun?" diye sorar. Vaftiz babası "Vaftiz olmak istiyorum" cevabını verir. " Bunu gerçekten istiyor musun?" diye tekrar sorar rahip. Haminin buna verdiği karşılık şöyle olur: "Vaftiz olmayı, günahtan arınmayı, ifritlerden kurtulmayı ve Tanrı'ya hizmet etmeyi imanla istiyorum." Bunun üzerine rahip, "Başına gelecek her şey imanına göre olsun." der.

[215] Garnett, a.g.e., s. 151.

Garnett'in gözlemlerinden vaftiz babasının ne kadar etkin bir rol üstlendiği ve vaftiz töreni boyunca âdeta baş aktör rolüne büründüğü görülmektedir. Tören boyunca tüm gelenekleri eksiksiz bir biçimde yerine getirmektedir.

Vaftiz sonrası uygulamalar da şu şekilde yer almaktadır:[216]

"Rum Ortodoks kilisesinde olduğu gibi Ermeni kilisesinde de bebek vaftizden hemen sonra kiliseye kabul edilir ve aynı zamanda ilk komünyonunu[217] alır. Yaklaşık dokuzuncu günde anne arkadaşlarının refakatinde büyük törenle hamama gider; kafile serinleme adasında gözde ulusal yemek 'yalancı dolma'nın seçkin bir yer tuttuğu mükellef bir öğle yemeğini hep birlikte yer. Vaftizden sekiz gün sonra bebeğin evine giden rahip, kordonunu alnından veya parmağından çıkarır. Bu törene uygun dualar eşlik eder. Çocuk kırkıncı gününe girdiğinde, annesiyle kilise kapısına götürürlür ve rahip onların üzerine özel dualar okur. Kilisenin içine girilince, rahip çocuğu kucağına alır ve sanki tapınacakmış gibi altarın basamaklarına koyar. Meryem Ana için bir ilahi söylenir, rahip anne ile çocuğu kutsar ve tören sona erer."

İstanbul Ermenilerinde vaftiz, günümüzde de eski önemini korumaktadır. Vaftiz kilisede yapılır. Kilise yoksa sokağın ortasında bile yapılır. Eğer kilise yoksa evinde, ormanda, dağda, bir nehrin kenarında vaftiz yapılabilir. İsa ve 12 havariler nehir kenarlarında vaftiz edilmiştir. Anadolu'da kilise olmayan cemaatlerde, düğünler ve vaftizler evlerde yapılır. Evlerin uygun bir odasında yapılabilir.[218]

Vaftiz törenine gidenler şık olmaya özen gösterir. Vaftiz olacak bebek için özel kıyafetler alınır. Çorap, patik, eldiven, şapkasına kadar. Kızsa açık pembe, erkekse açık mavi renkler tercih edilir.[219]

Kuruçeşme'deki Surp Haç kilisesinin baş rahibi Zakeos Ohanoğulları vaftiz töreni ile ilgili ayrıntıları şöyle anlatmaktadır:

---

[216] Garnett, a.g.e., s. 152.- 153.
[217] Hıristiyanların ekmek ve şarapla yaptıkları âyin. Şarap İsa'nın kanını, ekmek de bedenini temsil eder. Şaraba batırılmış ekmek parçası yutulur.
[218] K. 1.
[219] K. 14., K. 15.

"Vaftizin üç ana bölümü vardır:[220]

1. Vaftiz Duası:

Su, kutsal yağ ve komünyon dediğimiz şarap ve ekmek. İlk olarak bebeği su ile vaftiz ediyoruz, üç kez suyun içine daldırıyoruz baba, oğul ve kutsal ruh adına. Bunun nedeni İsa öldü 3 gün mezarda kaldı 3. gün dirildi, bu üç rakamı ordan geliyor. O suya batmak İsa'yla ölmek ve İsa'yla dirilmek yeni bir hayata başlamak, Kutsal bir hayata başlamak demektir."

2. Mühürleme:

Bu bölümde kutsal bir yağ kullanılır. Yağ Ermenistan'dan gelir. Kırk ayrı bitkinin yağından yapılır ve üzerine dualar okunur. Çok kutsal bir yağdır. Vaftiz olan bebeğin alnı, gözleri, ağzı, burnu, kulakları, elleri, ayakları ve göğsü haç işareti yapılarak kutsanıyor. Biz buna mühürleme diyoruz. Çocuğu mühürlüyoruz şeytana karşı, cinlere karşı, günaha karşı. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştırabilecek her türlü olumsuzluğa karşı onu mühülüyoruz. Vaftizin ikinci bölümü bundan oluşur.

3. Komünyon:

Çocuk suyla vaftiz oldu, mühürlendi demek ki çocuk artık bir Hıristiyan. O zaman İsa'nın bedenini ve kanını yiyip içebilir. Oradaki şarap ve ekmek semboliktir. İsa'nın kanını ve bedenini simgeliyor, buna komünyon diyoruz. Daha bebek olduğu için bunu alamaz bu yüzden ağzına değdiriyoruz. İlerleyen yıllarda, çocuk büyüdüğünde 3-5 yaşlarında falan komünyonu muhakkak alır.

Vaftiz sonrasında bebeğe haç takılır. Bebek üç gün yıkanmaz, bu uygulama kutsal yağdan dolayıdır. Yine 3 rakamı vardır burada. 3.gün vaftiz annesi, annesi ve kadınlar evde toplanır, vaftizden çıkartırlar bebeği, bebeği yıkarlar. Yıkadıkları suyu

[220] K. 1.

bir ağaç dibine ya da bir bahçeye ayak basmayacak bir yere dökerler. Böyle yapılmasının sebebi suyun içinde kutsal yağın olmasıdır.[221]

Hıristiyanlarda vaftizin en etkili ve önemli kişisi vaftiz babası ve sonrada vaftiz babasının eşi olan vaftiz annesidir. Vaftiz babası ve annesi, inançlara göre çok önemlidir, çocuğun genetik anne ve babasından daha çok çocuğun babası ve annesidirler. Çok özel insanlardır, aileden, arkadaşlardan, kardeşlerden seçilebilir. Bayramlarda ziyaret edilir, kız istemeyi vaftiz babası gerçekleştirir. Vaftiz babasının oğlu ya da kızıyla evlenilmez çünkü kardeş sayılır. Çocuğun genetik anne ve babası çocuğun bedensel ihtiyaçlarını karşılamaktan, vaftiz anne ve babası ise ruhsal ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumludurlar.[222]

Vaftiz babası ile ilgili en önemli ayrıntı, vaftiz babasının evli olması gerekliliğidir. Bekâr erkekler vaftiz babası olamazlar.[223]

1.3.15. Diş Buğdayı

Çocuğun dişi çıktığında ailenin bütün kadınları toplanır, akrabalar ve dostlar çağırılır, buğdaydan keşkeğe benzer bir yemek yapılır, buna *diş buğdayı* denir. Böylece çocuğun dişi aracılığıyla, sağlıklı bir şekilde büyümesi kutlanır.[224] Çocuk daha da büyüyüp süt dişlerini dökmeye başladığında dökülen dişleri çatıya atılır.[225]

[221] K. 1.
[222] K. 1.
[223] K. 5., K. 6.
[224] K. 1., K. 5., K. 7.
[225] K. 1., K. 2., K. 5., K. 9., K. 11., K. 16., K. 17., K. 32.

2. EVLENME

Hititler evlilik kurumunda bazı açılardan tamamen liberal ve pragmatik bir yaklaşımı benimsediler. Fiili evlilikler , resmi evlilikler gibi kabul gördü. Evlilik sözleşmelerinin yerine getirilmesini sağlayan düzenlemeler vardı ve bunlara uyulmadığı zaman haksızlığa uğrayan tarafa tazminat ödeniyordu. Evliliğin bozulma olasılığını göz önüne alan evlilik öncesi anlaşmalar kayda geçirildi.[226]

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir. Öte yandan toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri, gelenekleri, kısaca kültürleri evlenme biçimlerini de belirlemektedir. Her toplum ya da grup kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini yeğlerken, yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır.[227]

Evlenme; evlilik öncesi, evlilik sırası ve evlilik sonrası olmak üzere üç ana bölümde incelenmektedir.

[226] Trevor Bryce, **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum,** Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1.b., Ağustos 2003, s. 134

[227] Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.b.,2000, s.185.

2.1. Evlilik Öncesi

2.1.1. Çeyiz

İstanbul Ermenilerinde çeyiz geleneği vardır. Evlilik öncesi alınan çeyiz eşyaları eski zamanlardaki gibi sandıklarda değil de dolapta ya da çekmecelerde saklanır.[228]

Çeyiz sergileme, akrabaların ve komşuların gelip evlenecek kişinin eşyalarını görmesi gibi uygulamalar eskilerde kalmıştır günümüzde böyle uygulamalar yoktur.[229]

Eski zamanlarda çeyiz sergileme geleneği görülmektedir. Martin Guillaume, *İstanbul'a Seyahat* adlı eserde bundan söz eder, Rumlarda ve Türklerde olduğu gibi mücevher ve giysilerden oluşan çeyizlerini gösterişle sergilerler diyerek benzer âdetin dönemin Rum ve Türklerinde de uygulandığına vurgu yapar.[230]

Anne, çeyize özen gösterir çocuğunun ihtiyaçlarını almaya çalışır. Manevi değeri olan eşyalar da yer alır. Annenin ördüğü bir dantel ya da el emeğiyle boyadığı bir tepsi de çeyize konur.[231]

Çeyiz yalnızca kız çocuklarına hazırlanmaz, erkek çocuk sahibi anneler de çocukları için çeyiz hazırlarlar. Birçok erkek çocuk annesi, kız annelerinden daha titiz ve özenli bir şekilde çeyiz hazırlar.

2.1.2. Eş Seçimi

Gençlerin evlenme zamanı geldiğinde istedikleri kızın şekli, siması, tavırları ve vücut özellikleri kibar çevrelerde dadısı ve tayesi ya da süt ninesi tarafından münasip bir dille sorulur, öğrenilir. Eğer genç halktan ise, kendisine bu konu

[228] K. 33., K. 36.
[229] K. 25., K. 28., K. 29.
[230] Martin Guillaume, **İstanbul'a Seyahat (Voyage a Constantinople, 1821)** İstiklal Kitabevi, İstanbul: 1.Basım, Eylül 2007, s. 98.
[231] K. 4., K. 27.

sıkılmayacağı bir akrabası tarafından sorulur. Ayrıca gencin validesi tarafından akrabalarından, ahbaplarından ve diğer yerlerden bildikleri gelin olacak kızlar soruşturulur, kızların oturduğu mahalle, semt, pederinin ismi, kimin nesi olduğu etraflıca öğrenilir.[232]

Abdülaziz Bey'in burada bahsettiği eski tip bir eş seçim şeklidir. Evlilik zamanı geldiği düşünülen gençler için bir nevi 'görücü usulü' hazırlığı evlilik hazırlığı yapılmaktadır. Bu birçok toplumda görülen bir evlilik çeşididir ve hâlâ geçerliliğini yitirmemiştir.

Garnett, Osmanlı Dönemi'ndeki Ermeni gençlerinin düğün eğlenceleri zamanlarını eş seçimi olarak değerlendirmelerinden bahsetmiştir; Harsnik[233] pazarı Ermeni delikanlıları için unutulmaz bir gündür çünkü genç erkeklerin öğlede sonra verilen ziyafetle kızların yanı başında beklemesine izin verilir. Kızların masadan kalkmasından sonra ataerkil tarzda karı ve koca yanyana olmak üzere evli çiftler oturur. Delikanlılar da yemeklerini yiyince, şerbet dağıtma bahanesiyle genç kızlar topluluğunun içine takrar alınır.[234]

İstanbul Ermenilerinde eş seçimi, bireylerin kendilerinin verdiği bir karardır. Evlenmek isteyen kişiler istedikleri ve sevdikleri insanlarla evlenirler.[235]

Görücü usulü evlilik nadiren de olsa vardır. Çekingen oğlan ya da kızlar için aracı olunur. Ermenistan ve Aşağı Kafkasya'da bu tarz evlilikler daha sık görülür. Günümüz İstanbul Ermenilerinde bu durum sıklıkla görülmez. [236]

Akraba evliliği yoktur yasaktır, kilise nikâh kıymaz. Yedi göbeğe kadar akrabalarla evlilik yapılmaz. Vaftiz babasının çocuklarıyla da evlenmez onlar da akrabadan hatta kardeşten sayılır.[237]

---

[232] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 106.
[233] Bir düğün törenine bağlı şenlik dönemi. Garnett, a.g.e., s. 162.
[234] Garnett, a.g.e., s. 155.
[235] K. 29., K. 30., K. 31.
[236] K. 1.
[237] K. 1., K. 2., K. 8., K. 9., K.10., K. 11., K. 12., K.13.

2.1.3. Kız İsteme

İstanbul Ermenilerinde çiftlerin evlilik isteğini aileye açıklamaları sorun oluşturmaz. Durum çok doğal karşılanır.[238] Evlilik aşamasına gelindiğinde, kız isteme geleneği vardır. Kızın ailesinden randevu talep edilir, hediye alınır kızın ailesinin evine gidilir. Çocuklar birbirlerini tanımışlar, sevmişler, Allah'ın izniyle kızımızı oğlumuza istiyoruz denir. Peygamber kelimesi kullanılmaz müslümanlarda olduğu gibi.[239]

Kız istemenin Türklerde olduğu gibi çok klasik âdetleri yoktur. Çiçek ve çikolata alınır, kızın evine gidilir. Aileler tanışır, konuşur. Bu durum pek kız istemek gibi sayılmaz çünkü iki tarafın da ailesi ortak bir noktada çocuklarının evlilik isteklerini onaylayıp destekler. Kimse kimseden çocuğunu istemez.[240] Âdet ve alışkanlık üzerine o buluşmaya, tanışmaya teoride kız isteme denebilir ama pratikte uygulanmaz. Hatta aileler çoktan tanışıyorlardır.[241]

2.1.4. Söz Kesme

Sözün ne zaman yapılacağına aileler ve gençler birlikte karar verirler. Söz kesme kız istemenin akabinde de yapılabilir, sonraki bir zamanda da yapılabilir.[242]

Söz genelde evde yapılır. Ailelerin hali vakti yerindeyse salon da tutulabilir. Söze aileler, vaftiz anne ve babaları, yakın akrabalar katılır. Söz yüzükleri takılır. Yüzükleri çiftler birbirlerine kendileri takarlar. Yüzükler birbirlerine kırmızı kurdele ile bağlıdır ve bunu ailenin bir büyüğü keser.[243] Yüzükleri çifte ailenin bir büyüğü, büyükbaba ya da vaftiz babası da takabilir ve yine kurdeleyi o kesebilir. Bu duruma yani nasıl bir seremoni uygulanacağına sözlenecek çift karar verir.[244]

[238] K. 10., K. 14., K. 28.
[239] K. 1.
[240] K. 30., K. 32., K. 33., K. 38.
[241] K. 37., K. 38., K. 39.
[242] K .5, K. 7., K. 15., K. 24, K. 26.
[243] K. 1., K. 5., K. 9., K. 13., K. 30., K. 38., K. 40.
[244] K. 22., K. 25., K. 28, K. 29., K. 30.

2.1.5. Nişan

Ailelerin tanışmasının ve söz kesilmesinin ardından gelen ve düğünden bir önceki evrenin en önemli uygulaması nişandır.

Lucy Garnett, Ermenilerin eski nişan âdetlerinden şöyle bahseder:[245]

"Tarafların aynen Rumlarda olduğu gibi yedinci göbeğe kadar uzanan ve göreneksel hısımları da kapsayan yasak akrabalık derecesi içinde olmaması halinde, eşleme uygun sayılır ve nişan hemen yapılabilir. Bu tören geline bir ya da iki rahip aracılığıyla tarafların maddi gücüne göre mücevher hediyelerle birlikte altın ya da gümüş bir yüzük gönderilmesine dayanır. Rahip Kitabı Mukaddes'ten duruma uygun bazı sözler okuyarak yüzüğü genç kızın parmağına takar ve annesinden aldığı benzer bir yüzüğü damada götürür. Fakat biçim olarak basit olmasına karşın bu nişan bağlayıcı sayılır ve ancak ciddi sebeplerle bozulabilir."

Abdülaziz Bey'in Osmanlı'daki nişan âdetleriyle ilgili aktarımları, Ermenilerin eski uygulamalarına benzerlik gösterdiği için dikkate değerdir. Bu benzerlik aynı topraklarda uzun süre yaşayan toplumlar arasındaki kültürel etkileşime örnek teşkil etmektedir.

Erkeklerin bir araya gelip görüştükleri günden iki gün sonra güvey tarafından iki hanım nişan bohçası denilen bohçayı gelin olacak kızın evine götürürler. Son derece süslü, gayet nefis ve ağır işlemeli bu bohça içinde yarım top çok kıymetli bir şal, en makbul ve kibarane olandan iki top kumaş, orta boy fakat kıymetçe büyük bir pırlanta dal bulunur. Bohçanın gelin evine bırakılması hanımlarca 'nişan takıldı' tabir edilir.[246]

Garnett'in Ermeniler hakkındaki gözlem ve tespitleri, Abdülaziz Bey'in Osmanlı'daki gözlemleriyle benzeşmektedir:[247]

[245] Garnett, a.g.e., s. 154.
[246] Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 109-110.
[247] Garnett, a.g.e., s. 154-155.

"*Ermenistan, Kapadokya ve Kilikya kasabalarında Ermeni kızları neredeyse Müslüman kızlar kadar karşı cinsle münasebetten uzak tutulur; dolayısıyla nişanlı çift birbirini pek tanımaz. Ermeni üst sınıflarının Avrupa görgü kurallarını az çok benimsediği ve aşk izdivaçlarının seyrek olmadığı İzmir veya İstanbul'da böyle bir durum yoktur; çoğu kez bir ölçüde cilveleşmenin yaşandığı köyler içinde aynı şey söylenebilir. Ama Ermenistan kasabalarında ulusal önyargı, nişanlı çift arasında resmi buluşmalar dışındaki her türlü münasebeti yasaklar ve hayırlı olaya ilişkin bütün düzenlemele tarafların ebeveynlerince yürütülür. Eğer damat varlıklıysa , müstakbel eşine haçla birlikte bir hediyelik mücevher ya da bir para kesesi gönderebilir. Gelin ise bir mirasçı olmadığı sürece , sadece gerdek odası için çarşaf ve örtüler getirir; eğer anne ve babası varlıklıysa, çeyizine bir miktar mücevher ve gümüş tabak eklenebilir. İstanbul ve İzmir'de neredeyse tamamen terk edilmiş olmakla birlikte, gelini baba evine getirme yönündeki ataerkil adet Ermenistan'da ve içkesimdeki diğer yerlerde hala uygulanıyor."*

Günümüze gelindiğinde İstanbul Ermenilerinde, nişan masraflarını kız tarafı karşılar.[248] Nişan aileler arasında da yapılabilir ama genelde salon tutulur, Davetiyeler bastırılır ve davetlilere dağıtılır. Aileler davetiyelerin kimlere verileceğine karar verir. Eğlenceler yapılır. Yüzükleri nişanlılar birbirlerine kendileri takar, yüzükler kırmızı kurdeleyle birbirine bağlı olur ve kurdeleyi ailenin bir büyüğü kesebilir ya da din görevlisi kesebilir. Bu kişi vaftiz babası da olabilir.[249] Tıpkı söz de olduğu gibi bir aile büyüğü de nişan yüzüklerini takabilir.

2.1.6. Çiftlik Günü

Nişan sonrası her çarşamba, nişanlı erkek kızın ailesinin evine akşam yemeğine gider. Kızın ailesi çok misafirperver ve sevecen olur. Nişanlı erkeğin sevdiği yemekleri yaparlar, onu güzelce ağırlarlar.[250]

O gün erkek için keyifli ve güzel bir gündür. Arkadaşları onu gülerken gördüğünde çiftliğe mi gittin yine diyerek onunla şakalaşırlar.[251]

[248] K. 1., K. 5., K. 9., K. 20., K. 21., K. 23.
[249] K. 1., K. 3., K. 4., K. 6., K. 7., K. 11., K. 15., K. 19., K. 23. K. 27., K. 30., K. 31., K. 36., K. 39., K. 40.
[250] K. 1., K. 5., K. 6., K. 7., K. 9., K. 11., K., 13.

2.2. Evlilik Sırası

Evliliğin en önemli evresidir, evlenecek çift ve aileler için büyük bir önem taşır. Nikah ve düğün uygulamalarını içerir.

2.2.1. Nikah

Nikah, evliliğin aktidir, hukukî meşruluğudur. Birçok toplumda çok net bir biçimde iki türlüdür; resmî ve dinî olmak üzere. Kişiler müslümansa bir imam nikahlarını kıyar, hıristiyansa kilisede bir rahip kıyar.

Ermenilerin nikah ritüellerine bakılacak olursa, eski dönemlerden günümüze doğru izlenecek kronolojik bir inceleme, yine Lucy Garnett'in Osmanlı Dönemi'ndenki izlenimlerinden yararlanılarak yapılabilir:[252]

> *"Nikah töreninin ilk kısmı kapı sundurmasında gerçekleşir. Çift 122. mezmur okunurken üç kez diz çöker; daha sonra da günah çıkarır ve bağışlanma alır. Okunan mezmurlar eşliğinde törende kullanılacak iki çelenk hazırlanır. Ardından rahip haçı eline alıp yukarı kaldırarak, çifte girmek üzere oldukları bağın bozulmaz olduğunu hatırlatıcı bir tembihte bulunur ve "izdivaçla bağlantılı bütün külfetleri taşımaya ve bütün ödevleri yerine getirmeye" hazır olup olup olmadıklarını sorarak sözlerini tamamlar. Çiftin her birine şunu sorar :" Eğer kocan (karın) kör, hasta, kötürüm, sağır ya da fakir (kocaya hitap edilirken atlanır, olursa ona ölünceye kadar sadık kalacak mısın?" Rahip çiftten olumlu cevap alınca, ellerini birbirine tutuşturur ve adama şunu söyler: "Tanrı'nın atalarımıza verdiği ilahi emir uyarınca, ben (adını belirtir) bir rahip sıfatıyla şimdi bu kadını sana tabi kılacağım. Ona efendi olacak mısın?" Damat buna "Tanrı'nın yardımıyla olacağım" karşılığını verir. Rahip bu sefer kadına dönerek şunu sorar: "Ona karşı*

[251] K.7.
[252] Garnett, a.g.e., s. 157.

itaatkâr olacak mısın?" Gelin "Tanrı'nın emri uyarınca itaatkâr olacağım" diye cevap verir. Bu sorgulama üç kez tekrarlanır.

Dinsel tören bitince , evli çift el ele kilise kapısına yürür; orada nedimeler gelini tekrar teslim alarak yeni evine götürür. Kiliseden ayrılışta ilahiler ve mezmurlar okunur, çiftin başından aşağıya buğday taneleri ve küçük madeni paralar dökülür. Damat evine varılınca kapı eşiğinde bir koyun kurban edilir; davetliler bu kanın üzerinden geçerek eve girer."

Celal Müsahipzade'nin yine Osmanlı İstanbul'unda şahit olduğu bir Ermeni nikahına ilişki aktarımında, izdivaca ilişkin çeşitli tembihlerin, dualaların ve Kitabı Mukaddes pasajlarının okunmasından sonra kilisenin kapıları açılır ve rahibin öncülüğünde düğün kafilesi 100. mezmuru söyleyerek atlara doğru ilerler[253] ifadeleri yer almaktadır.

Günümüzde iki tip nikah yapılmaktadır. Biri resmi nikah diğeri de kilise nikahıdır. Her iki nikah da davetiyelerle davetlilere duyurulur. Resmi nikah yoksa, kilise nikah yapmaz, buna onay vermez. Kilisenin nikah için istediği belgeler arasında evlilik cüzdanı yer alır.[254]

Evlenen çiftlerin isimlerinin ve nikah tarihinin yazılı nikah şekerleri bir anı olarak davetlilere verilir. Bunlar genelde badem şekerinden oluşur. Nikahta ayağa basma âdeti vardır. Evlilikte ayağa önce basan kişinin sözünün geçeceğine inanılır. Gelin nikah sonrası çiçeğini atar ve bekar genç kızlar onu yakalamaya çalışırlar. Bu da çiçeği yakalayan kızın da evleneceğinin işareti olarak görülür.[255]

Nikah sonrası kilisede çiftlere takı takılır. Bu genellikle altın ya da para şeklindedir. Nikah sonrasında çiftin üzerine çiçekler, paralar saçılır.[256]

---

[253] Celal Musahipzade, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s. 157.
[254] K. 1., K. 5.
[255] K. 10., K. 33., K. 36.
[256] K. 5., K. 11., K. 13., K. 19., K. 20.

2.2.2. Komünyon

Düğün evresinde olmazsa olmaz kurallardan biridir. Düğünden bir gün önce yani cumartesi günü, gelin ve damat ayrı ayrı kiliselere giderek komünyon alırlar yani ekmek ve şarap İsa'nın etini ve kanını. Papaz tarafından kutsanırlar. Böylece evliliklerine kutsal ve huzurlu bir başlangıç yaparlar.[257]

2.2.3. Gelin Alma

Düğün öncesi gelinin evden çıkarılışı alelalede bir olay olarak görülmemiştir. Ermenilerde de durum böyledir. Gelin evden alınıp düğünün yapılacağı yere götürülürken bir takım âdetler uygulanır. Antonie Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi* adlı kitabında 18. yüzyıl İstanbul'undaki Ermenilerin gelin alma ritüelini anlatmaktadır:

"*Erkeğin akrabası olan kadınlar ve onların davet ettikleri diğer hanımlar meşaleler, fenerlerle ve gürültülü bir musiki refakatinde gelini alıp götürmek üzere, kız evine gelirler, gelin, kadın akrabaları ve kız arkadaşlarıyla birlikte kapıdan çıkar. Kız evinin erkekleri, gelin alayını takip etmezler, evde kalıp içerler, eğlenirler.*"[258]

21. yüzyıl İstanbul'unda Ermeni cemaati gelinin evinden alınması hususunda Oliver'in anlatımları gibi bir yol izlememektedir. Birçok gelenek gibi bu da dönüşüme ya da dejenerasyona uğramıştır. Fakat hala korunan âdetlerden bazıları, gelinin evden çıkarken başından pirinç saçılmasıdır. Bunun bereketi simgelediğine inanılır. Gelinin başına paralar da atılır bu âdet de devam etmektedir.[259]

2.2.4. Düğün

Damat gelini düğünden önce göremez, kilisede görür. Yani gelini evden almaz. Düğün sonrası kiliseden birlikte ayrılırlar. Düğün öncesi gelini görmenin

[257] K. 1.
[258] Oliver, a.g.e., s. 75.
[259] K.1., K. 5., K. 6.

uğursuzluk getireceği gibi bir inanış vardır.[260] Bu durumun Lady Augusta'nın *Marriage Rites, Customs and Ceremonies of The Nations of The Universe* adlı kitabında 19. yüzyıl İstanbul Ermenilerinde de görüldüğünü, İstanbul'daki Ermenilerin evlilik seremonileri aşağı yukarı Türklerinkine benzemektedir. Kişi müstakbel eşini düğüne kadar hiçbir şekilde göremez[261] sözleriyle ifade eder.

La Motraye, seyahatnamesinde düğün öncesi görüşememe durumunu Türkler ile kıyaslayarak, Türklerde erkek ve kadın, nikah öncesi birbirlerini göremiyor, birbirleriyle görüşemiyorsa, Rum ve Ermeniler de rahibin kilisede evliliği kutsama öncesi birbirleriyle görüşemiyorlar[262] sözleriyle anlatır.

Gauillame'nin seyahatnamesinde, 19. yüzyılda Ermenilerin düğün törenlerine dair gözlemlerinden yola çıkarak anlattıkları oldukça ilgi çekicidir. Ayrıntılı olarak anlatılan tüm uygulamalar Türklerin âdetleriyle büyük benzerlikler taşır. Bu durum, kadim Anadolu coğrafyasının zengin çok kültürlülüğünden kaynaklıdır ve kültürler arası etkileşimin açık örneklerindendir. Gauillaime'nin aktarımlarına göre:[263]

> *"Nişanlı erkek müstakbel eşinin evinden çıkarak ata biner ve önden gider; haline vaktine bağlı olarak başı, bir altın ya da gümüş ağla ya da açık kiraz pembesi bir tüllle örtülür; bu tül ya da ağ beline kadar iner. Sağ eliyle bir kemerin ucunu tutar; damadı at sırtında izleyen, beyaz bir tülle örtünmüş gelin de kemerin diğer ucunu tutar. Ana babalar, dostlar, en seçkin gençler, ellerinde mumlarla, atlı ya da yaya olarak, düzen içinde, kafileyle kiliseye kadar gider. Kilisenin kapısında atlardan inilir ve nişanlılar, kemerin uçlarını tutmaya devam ederek şahının basamaklarına kadar giderler. Burada, yüz yüze birbirlerine yaklaşırlar ve papaz İncil'i basları üstüne koyduktan sonra onlara birbirlerini karı ve koca olarak almayı isteyip istemediklerini sorar; nişanlılar, onaylarını belirtmek için baslarını eğerler. Bunun üzerine papaz kutsama*

[260] K. 1., K. 9., K. 14., K., 23.
[261] Lady Augusta Hamilton, **Marriage Rites, Customs and Ceremonies of The Nations of The Universe**, London: Kessinger Publishing, 1882, s. 55.
[262] Aubry De La Motraye**, La Motraye Seyahatnamesi,** çev. Nedim Demirtaş, İstanbul:İstaiklal Yayınevi, I. Basım Eylül 2007, s. 453.
[263] Gauillame, a.g.e., s. 97-98.

sözcüklerini söyler, yüzük törenini gerçekleştirir ve ilahi söyler. Daha sonra, kiliseye gelirken izlenen sıra bozulmadan gelinin evine gidilir."

Garnett'in eski bir Ermeni düğünündeki izlenimleri şöyledir:[264]

"Damat özel hazırlanmış bir kanepeye kurulur ve gelini sağ tarafına oturtur. Rahip pahalı bir kadehe doldurulan şarabı kutsayarak çifte sunar. Bu arada konuklar kilise adına mutlu çifte dünyevi ve manevi her türlü saadetin dilendiği bir ilahi söyler. İsa'nın duasının tekrarıyla kilise töreni sona erince, herkes *kalkıp sıraya girer, çifti alınlarındaki çelenkleri ya da haçları öperek tebrik eder ve ayini yönetmiş olan kilise görevlilerinin yararına bir tabağın içine madeni paralar bırakır. Bir fincan kahveyle ferahlayan gelin yeniden bir köşede duvağının yalnızlığına terk edilir. " Mutlu bir ana ol!" dileğiyle dizlerine bir oğlan bebek bırakılır. Bebeğin alınmasından sonra , orada hazır olan bütün çocuklar gelinin çoraplarını çıkarmak üzere hücum eder ve daha önce oraya konmuş paraları kapışır. Gelin kocasıyla şenliği resmen başlatan dansı yaptıktan sonra tekrar köşesine çekilir; orada akşam boyunca suskun ve duvaklı bir figür gibi durarak, çevresinde süren eğlencelere hiç katılmaz."*

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, bundan yüz ya da iki yüz sene önceki âdetler haliyle daha muhafazakâr ve daha klâsik bir görüntüye sahipti. Değişen dünya ile paralel bir biçimde birçok uygulamanın ortadan kalktığı ya da esneklik kazandığı görülmektedir.

Günümüz İstanbul'unda Ermeniler düğünlerini Pazar günleri yaparlar. Pazar günü Hıristiyanlar için kutsaldır bu yüzden o gün tercih edilir. Bunun dışında tatil günüdür ve düğün yapmaya uygundur.[265] Düğün kilisede yapılır, baş rahip, rahip ve pederler bulunur. Davetliler, aileler, akrabalar yer alır. Kilisedeki tören yaklaşık 40 dakika sürer.[266] Kilisedeki düğünün ardından önce yemek yenilir sonra da eğlence yapılır.

[264] Garnett, a.g.e., s. 157- 158.
[265] K. 8., K. 9., K. 15., K. 19.,K. 22., K., 25., K. 30., K. 38., K. 39.
[266] K. 1.

2.2.4.1 Düğün Kıyafeti

İstanbul Ermenileri düğünlerinde klâsik evlilik seremonilerinde yer alan gelinlik ve damatlık diye adlandırılan kıyafetleri giyerler. Gelin beyaz bir gelinlik erkek de siyah bir takım elbise ya da smokin giyer.

Sevgi Gürtuna'nın *Osmanlı Kadın Giysisi* adlı kitabında, Osmanlı Dönemi'ndeki Ermeni kızlarının düğün kıyafetleri ile ilgili aktardıkları şöyledir:[267]

"Evlilik töreni için kiliseye götürülen Ermeni kızı: müslüman gelin çizimleri içinde görülen torba biçimli giysi içindedir. Bütün yüzü ve bedeni örtülü olan gelinin giysisi, boynundan kolyeyi andıran bir aksesuarla, belinden de kemerle sıkılmıştır. Başlığı Rum gelinininki gibi tabla biçimlidir. Gelini kiliseye götürecek olan kadınların yüzleri, diğer betimlemelerde görülen müslüman kadınlar gibi beyaz yaşmakla gözlerini açıkta bırakacak biçimde örtülmüştür."

Eski zamanlarda düğün kıyafetlerinin şimdikinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiki gibi rengi ve duvağıyla simgesel anlamlar barındıran gelinlikler giyilmemektedir.

Şehirlerin Ecesi kitabının yazarı Julia Pardoe, 19. yüzyıl İstanbul'unda bir haftalık Ermeni gelini ile ilgi gözlemini aktarmaktadır; *"Kız bir haftalık gelindi; daha önce yeni evlenmiş bir Ermeni hanımın kıyafetini görme fırsatı bulamamıştım, bu yüzden büyük bir merakla onu inceledim. Kaşlarının arasına minik pırlantalardan, Ermeni alfabesiyle "gelin" sözcüğünün yazılı olduğu bir süs yapıştırılmıştı*".[268]

[267] Sevgi Gürtuna**, "Osmanlı Kadın Giysisi"** Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1991, s. 55.
[268] Miss Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.476.

2.2.4.2 Düğün Yemeği

Düğün sonrasında yeni evli çift için mutlaka yemek verilir. Böylece düğüne katılan davetliler çift için kadeh kaldırırlar ve onların mutluluklarını güzel bir yemek ile paylaşırlar. Yemek ailelerin evinde ya da dışarıda olabilir. Evde yemek yenecekse dolma, midye dolma, topik gibi geleneksel yemekler yapılır. Düğün gününe has zerde[269] pişirilir. Dışarda olması muhtemel bir organizasyonda yine geleneksel bir menü seçilir ve davetliler o şekilde ağırlanır. Düğün yemekleri düğün seremonisinin olmazsa olmazıdır. [270]

Düğün yemeği yeni evli çift isterse bir eğlenceye dönüşebilir. Müzikler ya da müzisyenler yemeğe eşlik edebilir. Gelinle damat ve davetliler dans ederek evliliği kutlarlar, günün stresini atarlar.[271]

2.2.4.3. Düğün Hediyesi

Evli çifte düğünde takılan altınları, paraları ve sonrasında verilen hediyeleri kapsar.

Düğün sonrası evlerinde ziyaret edilen yeni evlilere eli boş gidilmez, mutlaka bir hediye alınır. Düğünde takı takılmış olsa dahi hediye görütürülür. Hediyeler ziyarete giden kişilere göre farklılık gösterir. Hali vakti yerinde biri ev ziyaretine giderken de bir altın ya da daha pahalı bir hediye götürebileceği gibi çiftin bir arkadaşı bir şişe şarapla da ziyaretlerine gidebilir. Götürülen hediyenin niceliği önemli değildir, önemli olan ufak da olsa bir hediye alıp götürmektir.[272]

Götürülen hediyeler arasında ev eşyaları sıklıkla görülür. Bazı insanlar bebek eşyaları da götürür. Gelin daha hamile bile değilken bebek kıyafetleri hediye edilir. [273]

---

[269] Safranla renk ve koku verilen bir çeşit şekerli pirinç peltesi. **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil KurumuYayınları: 10.b., 2005.
[270] K. 1., K. 20., K. 21.
[271] K. 26., K. 27. K. 33.
[272] K. 3., K. 5., K.11., K. 22., K. 39.
[273] K. 9., K. 24.

2.3. Evlilik Sonrası

2.3.1. Aile Ziyaretleri

Düğün sonrası yeni evli çift ailelerden başlayarak, akrabalarına ziyaretlerde bulunur. Bu durumu eski zamanlardan örneklemek için Lucy Garnett'ten referans almak mümkündür. Garnett'in aktarımlarına göre, Ermenilerde evlilik sonrası ulusal adabı muaşeret gelinin anne ve babasının en az bir hafta geçene kadar onu ziyaret etmesine izin vermez.[274]

Düğünü izleyen cumartesi günü gelin, kayınbabasının ve kaynanasının ellerini geri kalan aile fertlerinin huzurunda resmen öper. Bu tören sırasında taktığı kırmızı peçeyi kayınbabasının çıkarmasına izin vermesine kadar giymeye devam eder, bir süre boyunca kocasının yaşça büyük akrabalarına hitap edemez.[275] Bu uygulamalara bakıldığında çok katı gelenekler görülmektedir. Artık bu tip uygulamalar görülmemektedir.

Şimdilerde düğün sonrası ziyaretlerde evli çift aileleri, akrabaları ve yakın arkadaşları tarafından yemeğe davet edilir. Bu ziyaretlerle evlilikleri bir kez daha kutlanmış olur. Aile ve dostluk bağları da güçlenir.[276]

2.3.2. Boşanma

En eski topluluklardan olan Hititlerde boşanma ile ilgili uygulamalara bakıldığında, boşanma görünürde yaygın değildi; boşanma işlemlerini kadınlar da erkekler kadar kolay başlatabilirdi. Boşanma halinde, çocukların durumu ve miras haklarına özel önem verilirdi. Köleler de özgürler gibi bu düzenlemye tabiydi.Ve kocasının ölümünden sonra dul kadının geçiminin sağlanmasına yönelik hükümler vardı. Diğer haklarla birlikte, kadının kendisine bakmadıkları takdirde , oğullarını mirastan men etmeye yasal olarak hakkı vardı.[277]

---

[274] Garnett, a.g.e., s. 158.
[275] Garnett, a.g.e., s. 158.
[276] K. 5, K. 9, K. 11., K. 19., K. 20., K. 21, K. 22., K. 23.
[277] Bryce, a.g.e., s. 134.

Amicis, Osmanlı'daki Türklerde boşanmanın sebeplerini ve boşanmadan sonra erkeğin karısına karşı olan yükümlülüklerini, bundan sonraki hayatını devam ettirebilmesi için gerekli parayı vermesi gerektiğini, kadınlara ve çocuklara sağlanan sosyal hakları şu şekilde anlatmaktadır:[278]

"Kovma ve boşanma halinde, koca kadına rahatça yaşayabilmesi için gerekli olan parayı vermeye mecburdur ve bu mecburiyet karısına, ayrılma hakkını verebilecek kötü muamelede bulunmasını önler. Boşanma kolaylığı, iki cinsin ayrı yaşadığı Türk cemiyetinin hususi bünyesi sebebiyle, hemen daima rastgele yapılan evliliklerin acı neticelerine kısmen çare olur. Kadının boşanabilmesi için azıcık bir şey kâfidir: kocasının bir defa kötü muamele etmesi, başkalarıyla konuşurken kendisine hakaret etmesi, bir müddet kendisini ihmal etmesi gibi. Kocasından şikâyetçi olduğu zaman şikâyetlerini yazılı olarak mahkemeye vermesi yeter, gerekirse, şahsen bir vezirin, hatta sadrazamın huzuruna çıkabilir, hemen daima derhal ve lütufkârlıkla kabul edilir ve dinlenir. Öteki kadınlarla geçinemezse, koca ona ayrı bir ev açmaya mecburdur, geçinse bile kendine mahsus bir evin sahibi olmaya hakkı vardır. Erkek ne kadının baba evinden getirdiği halayıklarla evlenebilir ne de onları odalık olarak kullanabilir. Baştan çıkarılıp yüz üstü bırakılan bir kadın, eğer dört karısı yoksa kendisini baştan çıkaranı evlenmeye mecbur edebilir ve eğer dört karısı varsa, adamın evine odalık olarak gidebilir ve baba çocuğunu tanımak zorundadır, zira Türklerde hiç babasız çocuk yoktur. Evlenmemiş erkekler ve kadınlar pek nadirdir; zoraki evlilikler zannedildiğinden çok daha seyrek görülür, çünkü kanun mücrim babaları cezalandırır. Devlet kimsesiz ve geliri olmayan dullara maaş bağlar, yetim çocukları yetiştirir; sokakta kalmış küçük kızların çoğu zengin hanımlar tarafından alınıp büyütülür ve evlendirilir; bir kadının sefalet içinde bırakıldığı pek görülmez."

Aynı dönemlerde Ermenilerde boşanmaya ilişkin bir bilgiliyi La Motraye Seyahatnamesi'nden edinmekteyiz, boşanmanın Doğu hıristiyanlarının yabancısı

[278] Amicis, a.g.e., s. 218-220.

oldukları bir kavram olmamakla birlikte, Patrik evlilik bağının çözülmesi yetkisini kendinde saklı tuttuğu[279] ifadesi yer almaktadır.

İstanbul Ermenilerinde günümüze gelindiğinde, boşanma özel durumlar dışında günah sayılır. Özel durumlar ölüm, kaybolma, aldatma gibi durumlardır. Kaybolmanın süresi en az yedi yıl olmalıdır. Boşanma hem resmi olarak hem de kilise tarafından gerçekleştirilir. Evlilikte olduğu gibi kilise boşanırken de resmi belge ister. Resmi boşanma gerçerkleşmeden kilise tarafından bir uygulama söz konusu olamaz. [280]

Aileler boşanmaya pek sıcak bakmazlar, evliliğin devamını isterler, yuvanın bozulmasını istemezler. Özellikle çiftler çocuk sahibi iseler bu durum daha kritik bir hal alır. Boşanan kişi isterse tekrar evlenebilir, evliliğe bir engel yoktur.[281]

Boşanma ve sonrası günümüzde özellikle de Gregoryan Ermenilerde daha esnek bir hal almıştır. Sorun yaşayan ve anlaşamayan bir çift boşanmak isterse boşanır. Katoliklerde boşanma yoktur, günahtır.[282] Katolikler bu konuda daha tutucudurlar. Geçerli bir sebepten dolayı boşanma gerçekleşmişse, tekrar evlenebilir fakat erkek evlenemez.[283]

2.3.3. Çok Eşlilik

Ermenilerde, her iki cinsiyetin ikinci izdivaç yapmasına izin verilir ama üçüncü bir evlilik dinsel hukukça kesin yasaklanmış olmakla birlikte son derece ayıp sayılır.[284]

Çok eşlilik hem dinen hem sosyolojik olarak hem de kişisel anlamda hoş karşılanmaz. Dinen zinaya girer ve günahtır.[285]

---

[279] Aubry De La Motraye**, La Motraye Seyahatnamesi,** Çev.Nedim Demirtaş, İstanbul: İstaiklal Yayınevi, I. Basım Eylül 2007, s. 454.
[280] K. 1.
[281] K. 5, K. 7., K. 11, K. 25, K. 33.
[282] K. 5., K. 6., K. 7.
[283] K. 5., K. 6., K. 7.
[284] Garnett, a.g.e., s. 154.
[285] K. 1.

Aileleri yıprattığı ve evliliklere zarar verdiği için kesinlikle onaylanmaz, hoşgörüyle karşılanmaz. Kişiler anlaşamıyorlarsa, çocuk sahibi olamıyorlarsa ayrılabilirler, başkalarıyla evlenebilirler fakat bu çokeşliliği gerektirmez.[286]

3. ÖLÜM

Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde birçok inanma, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranış işlemleri kümelenmektedir. Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan ve inanmalar, adetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan bir grubu ölenin "öte dünyaya gidişini" kolaylaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde, gerekse "öte dünyada" saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir başka grupsa; ölenin geri dönüşünü önlemek yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir.Üçüncü grupta toplananlarsa; ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır. Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan âdetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan aralarında gerek coğrafi, gerekse kültürel bakımdan ayrımlar bulunan değişik yapıdaki toplumların konuyla ilgili inanmaları, âdetleri ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir.[287]

Ölümün Ermenilerdeki daha doğrusu hıristiyanlardaki algısından başrahip Zakeos Ohanoğulları şöyle bahseder:[288]

"Ölüm, bizim için bir geçiştir. Cenaze törenine, 'yolculamak' ve ölen kişiye de 'uyuyan' deriz. Şu an uyuyor fakat bir gün gelecek uyandırılacak ve onun ruhunu başka bi aleme yolculuyorsun. Bu iki kullanım ölüm konusuna nasıl baktığımızı özetler."

[286] K. 3., K. 4., K. 5., K. 9., K. 15., K. 20,. K. 21., K. 22., K. 23.
[287] Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.b., 2000, s. 207.
[288] K. 1.

Ölümün anlamının hıristiyanlar için bir nevi istirahat olduğunu söyleyebiliriz. Diriliş gününe kadar bir müddet uyuyacaklar ve sonra dirilecekler ve o alemde yaşamaya devam edecekler. Bu inanış, ölüm acısını azaltan ve ölüme bakışı iyimserleştiren bir inanıştır.

3.1. Ölüm Öncesi

Ölüm olgusu insan yaşamında olan en büyük gerçekliklerden biridir. Ölüm düşüncesi toplumların inançlarına ve geleneklerine göre şekillenmektedir ve bu durum ölümü düşünme, karşılama ve sonrasındaki tutumlarını belirlemektedir. Ölüm öncesinde de Avrupalı ve Doğulu'nun farlı yaklaşımları mevcuttur. Örneğin Pardoe Türklerde ölüme sakin ve korkmadan bakmanın kendilerinin tutumlarından farklı olduğunu belirtmiştir; "Ölüme sakin ve korkmadan bakıyorlar; ölümü bizim Avrupa'da fazlasıyla yatkın olduğumuz gibi kasvet ve dehşet fikirleriyle bağdaştırmıyorlar"[289] diyerek Batılı ve Doğulu arasındaki farkı vurgulamıştır.

Garnett, müslümanların yaşamları boyunca dini inançlarının etkisiyle ölümü hiç akıllarından çıkarmadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:[290]

"Allah'ın iradesine köklü ve tam boyun eğmeye dayanan İslam ruhunun ilahi sükûneti belki de hiçbir vesile ile ölüm karşısında sergilenen tavırdaki kadar güçlü biçimde tezahür etmez. Dindar Müslüman dünyevi varoluşun bitimli olduğunu ve mezarın ötesindeki hayatı hiç aklından çıkarmaz. Osmanlı toplumunun Avrupa'daki konukluğuyla ilgili söylendiği gibi, kendisini dünyada konuk olarak görür. Dünyevi varoluşun keyiflerini ve çekiciliklerini, cennette onu bekleyen hazlara kıyaslar, yanılsamalardan ve gölgelerden ibaret sayar. Bir kişinin hayatındaki olayları belirleyen "kısmet" ve Allah'ın taktir ettiği "ecel" her insanın alnına görünmez harflerle yazılmıştır."

[289] Pardoe, a.g.e., s. 65.
[290] Garnett, a.g.e., s. 533.

Garnett burada müslümanların ‘kader’ inancından bahsetmiştir. İnsanın kaderinin ve yaşamının Allah tarafından önceden yazıldığı ve olacakların onun tarafından bilindiği inanışı belirtilmiştir. Hıristiyanlarda bu durum daha farklıdır. Müslümanlardaki gibi bir ‘tevekkül’ ve ‘kader’ anlayışı görülmez fakat daha önce de bahsedildiği üzere, ölüme bakış inanan bir kişi için korkulacak ya da endişelenecek bir durum değildir. Müslümanlarda olduğu gibi sükûnetle karşılanır.

3.2. Ölüm Sırası

Ölümün gerçekleşeceğinin anlaşılması üzerine yapılan uygulamalar bütününü içerir.

Ermenilerde görülen uygulamalardan biri Garnett’in ifadeleriyle şöyledir; Ermeniler arasında da hasta ve ölüm döşeğindeki kişiler için ‘aşai rabbani’[291] düzenlemek âdettendir ama Katolik Kilisesi mensuplarınca “mukaddes merhem”e yakıştırılan mahiyetin Doğu kiliselerince bu törene yüklenmediği söylenebilir. Ayin yapıldıktan sonra rahip evden ayrılır ve ölüme giden kişinin son anlarını aile bağlarıyla en yakın ilişkide olduğu insanlarla birlikte rahatsız edilmeden geçirmesine fırsat verir.[292]

İstanbul Ermenilerinde günümüzde, öleceği anlaşılan kişiye komünyon verilir, mezmurdan dualar okunur. Kilisede okunan, okunmuş su içirilir. Şifa niyetine de yapılır bunların hepsi hastaya iyi geleceğine de inanılır. [293]

Kişi can veremiyorsa üzerine yeşillik koyulur. Gurbette özlediği ve göremediği biri varsa rahat bir şekilde can verebilmesi için bu yola başvurulur. Yeşillik bir çiçek, bir yaprak ya da bir bitki olabilir.[294]

[291] Komünyon, ekmek ve şarapla yapılan dini ritüel.
[292] Garnett, a.g.e., s. 160.
[293] K. 1., K. 3., K. 8.
[294] K. 5., K. 7., K. 9.

3.3. Ölüm Sonrası

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerden bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgiliyken, bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün öte dünyaya gönderilişine önhazırlık niteliğindeki bu işlemlerin kimilerinin temelinde ölene "canlı" gözüyle bakmanın ve ondan korkmanın tipik belirtileri yatarken, kimilerinde de hijyenik düşünceler ve dinsel gelenekler rol oynamaktadır.[295]

3.3.1. Ölünün Cenazeye Hazırlanması

Ölümün gerçekleşmesinden sonra yapılan ilk işlemler Garnett'in ifade ettiklerine göre şu şekildedir:[296]

"Son nefesin verilmesi üzerine , naaş özenle ve saygıyla yıkanır; dudaklarına sürülen kutsanmış su (nişkarc) bir bez şeridiyle kapatılır. Kulaklar burun delikleri ve göz çukurları pamuk-yün ve buhurla doldurulur; iki el birbirine kenetlenir ve Kudüs'ten getirilmiş bir mumun üstünde duracak biçimde göğse çapraz olarak yerleştirilir; bacaklar başparmaklardan birbirine bağlanır. Beden bir keten çarşafla sarıldıktan sonra baştan ayaklara kadar bandajlanır, bayramlık kıyafeti giydirilir, çiçeklerle ve ıtırlı otlarla çevrilmiş bir yatağa konur. Dostlar son veda için tek tek ya da küçük gruplar halinde içeri girerek, tabuta kendi çiçek armağanlarını bırakırlar. Sonunda, diyakozun ve papaz yamağının eşliğinde rahip matem evine gelerek, dualı ve ilahili bir ayin yapar ve ölüyü buhurla tütsüler."

Ölüm gerçekleştirdikten sonra ölü mecbur kalınmadıkça evde bekletilmez. Vakitsiz bir zamanda vefat gerçekleşmişse mecburen ertesi güne kadar evde bekletilir. Bu durumla ilgili Arusyak Hanım şunları söylemiştir: "Mesela benim beyim gece 10'da vefat etti bu yüzden sabaha kadar evde kaldı."[297]

---

[295] Doç.Dr. Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm,** Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 218, 1971, s. 44.
[296] A.g.e., s. 160.
[297] K. 7.

Günümüzdeki uygulamalarsa şu şekildedir; ölü evinde vaftiz olmayan çocuk varsa ölü evden çıkarılmaz önce çocuk vaftiz edilir sonra ölü çıkarılır.[298] Daha sonra papaz çağırılır, gelir ve duasını okur. Papazın önderliğinde cenaze araçları gelir, tabuta konan mefta morga götürülür. Hangi gün gömülecekse o güne kadar morgda bekletilir. Belirli bir süre içerisinde gömülmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Şehir dışından ya da yurt dışından bir yakını, akrabası gelebilir bu yüzden bekletilebilir. Aile ne zaman isterse uğurlama töreni o zaman gerçekleşir. Uğurlama töreninin organizasyonu yapılır.[299]

Ölüler kilisedeki yıkama yerlerinde yıkanır. Taşın üzerine yatırılır, sıcak su ve sabunla yıkanır. İsterlerse ailesi ölüyü son bir kez görebilir. Ölüye baştan aşağıya temiz ve güzel bir kıyafet giydirilir. Tabuta konulur ve tabut kapatılır, kilisenin ortasındaki platforma konulur.[300]

3.3.2. Cenaze ve Defin

Lucy Garnett'in Ermeniler'in cenaze törenine ve defin işlemine dair ayrıntılı gözlemleri şöyledir:[301]

> "*Cenaze töreni için belirlenmiş saatte akrabalar naaşı son istirahat yerine götürmek üzere toplanır; ağırbaşlı kafile kiliseye yaklaşırken, merhuma saygılarını iç çekmelerle, inlemelerle ve gözyaşlarıyla gösteren dostların ve komşuların katılımıyla kalabalıklaşır. Cenaze kilise kapısında din adamlarınca karşılanır ; bunların sayısı ölmüş kişinin mertebesine ve maddi durumuna göre değişir. Cenaze töreni son derece ağırbaşlı ve etkileyicidir; ayrıca dokunaklı niteliğiyle cemaatte en yüce duyguları uyandırır.*
>
> *Kilise ayini tamamlanınca, cenaze alayı genellikle kasabanın ya da köyün dışında bulunan mezarlığın yolunu tutar. Yol boyunca din*

[298] K. 5.
[299] K. 1., K. 5., K. 9.
[300] K. 1.
[301] Garnett, a.g.e., s. 160-161.

adamlarınca söylenen cenaze mezmurları ve ilahiler mezara vardıktan sonra da bir süre devam eder. Ardından rahip yerden aldığı bir avuç toprağı kutsayarak bir haç biçiminde mezarın içine serperken şu sözleri söyler: "Bu toprak ilahi inayetle Tanrı'nın bu kulunun mezarına düşsün Baba, oğul, ve kutsal ruh adına " Bu işlemin üç defa yapılmasından sonra, naaş mezara indirilir ve rahip aynı biçimde tabutun üstüne toprak dökerek şöyle der:" Ey Rab, şu kulunu unutma ve merhametinle mezarını kutsa. Zira o topraktandı ve senin iradenle toprağa döndü." Ardından üç kez haç işareti yaparak şu duayı okur: " İlahi inayet bu merhumun küllerine insin ve onu kıyamet günü ayağa kaldırsın. Baba, oğul ve kutsal ruh adına." Bazı tamamlayıcı dualardan sonra mezar doldurulurken herkes diz çöker ve ölmüş kişiye ebedi huzur için ilahilerle ve dualarla gökyüzüne doğru yakarır. Rahip yukarıda tuttuğu İncil'le tekrar mezarı ve oradaki cemaati kutsar, İsa'nın duasını okur. İnsanlar sırayla ona yaklaşıp kutsal kitabı öptükten sonra dağılır."

Neave'nin aktarımlarına göre de Ermenilerde ölüleri defin işlemi Türklerde olduğu gibidir yani ölüler Türklerde nasıl camilere gömülmüyorsa; Ermeniler de kiliselerine gömülmüyor.[302]

Günümüz Ermenilerindeki cenaze töreni ve defin işleminde, insanlar kiliseye gelirler ve ayin başlar, ölünün ailesi en önde durur. Genelde siyah giyinilir, kadınlar siyah bir tül takarlar, erkekler siyah takım elbise giyerler. Ölen kişi için dualar edilir, mumlar yakılır.[303] Tabut özel olarak yapılır, üzerinde haç işareti olur. Kilisedeki tören sonrası tabut cenaze aracına konulur ve mezarlığa götürülür. Kadınlar genelde mezarlığa gitmezler, erkekler giderler. Erkekler ölüyü papaz önderliğinde toprağa verirler. Orada bir kez daha papaz önderliğinde dualar edilir, tabuta toprak ve çiçek atılır.[304]

[302] Neave, a.g.e., s. 117.
[303] K. 1.,K. 8., K. 18, K. 24.
[304] K. 1., K. 22., K. 28., K. 39.

3.3.3. Ölü Yemeği

Ölü yemeği ölenin ruhu ya da canı için verilmektedir. Ölümle ilgili âdet ve inanmaların önemli bir bölümünü oluşturan bu yemek, bir yanıyla öte dünyada da hayatın sürdürdüğü, başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeye de ihtiyacı olduğu tasarımını vurgularken, bir yanıyla da ölüm olayına eşlik eden 'geçiş' törelerinin halk arasındaki gerekliliğini açığa vurmaktadır. Çünkü ölünün öte dünyaya uğurlanışının tam ve geçerli olabilmesi için , dinsel kuralların ve işlemlerin yanı sıra geleneksel olanların da yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde ölenin ruhunun geride bıraktıklarını tedirgin edeceğine inanılmaktadır. Öte yandan toplumun geleneklere bağlı kesimi, alışılageleni yerine getirmeyen ölü sahiplerini kınamakta ve geleneksel olanı yapmak için onları baskı altında tutmaktadır.[305]

Günümüzde, cenaze gününün akşamı aile bir araya gelir, yemekler hazırlanır büyük bir sofrada yemek yenir. Bu yemekle ölen kişi anılır, onun adına kadeh kaldırılır ve onunla ilgili anılar anlatılır.[306]

Bu güne özel olarak helva yapılır tıpkı Türklerde olduğu gibi irmik helvası yapılır ve dağıtılır.[307]

Kilisedeki tören sonrası ölü mezarlığa götürülmeden de ruhu için yemek verilir. Kastamonulu Ermeniler uğurlamanın yapıldığı gün kilisede cemaate lahmacun ve ayran dağıtırlar. Nohut, pilav ve ayran verildiği de görülür. Fakat İstanbul Ermenileri'nde cenaze töreni esnasında.yemek verildiği görülmez

3.3.4. Yas

Yas süresince gerek kadın gerek erkek gerekse ailenin öteki üyeleri bir takım şeyleri yapmaktan kaçınırlar. Genellikle renkli ve süslü şeyler giyilmez; süslenilmez;

[305] Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.b., 2000, s.88.
[306] K. 2., K. 11, K. 14., K. 17., K. 26., K. 28., K. 31., K. 33., K. 35.
[307] K. 5., K. 9.

gezmeye, eğlenmeye gidilmez; radyolar açılmaz; bir süre dışarıya çıkılmaz, işe gidilmez; yıkanılmaz, traş olunmaz.

Bu arada nişan, düğün, sünnet vb. törenler ya ileri bir tarihe ertelenir ya da sessiz sedasız yapılır. Komşular ve akrabalar da ilişki derecelerine göre bir takım şeylere dikkat ederek yaslı ailenin acısına ortak ve saygılı olmaya çalışırlar. Bu durum, ölenin üyesi bulunduğu cemaatin ya da topluluğun –daha az derecede- yasa katılmasını göstermektedir. Çünkü birinin ölümü, yakınlarının dışında, bağlı bulunduğu cemaatin ve toplumun üyelerini de derece derece etkilemekte, dengesel durağanlığı sarsmaktadır.[308]

Günümüzde hala yas kavramı vardır ve insan var olduğu sürece de sürecektir. Yas tutmak kırk gün sürer. Bazı evlerde kırk gün televizyon açılmaz. Bununla ilgili en köklü geleneklerden biri yas tutan kişilerin evinde şarkılı türkülü eğlencenin yapılmamasıdır. [309]

Ölenin ardından çok ağlamak, abartılı yaslar tutmak yas tutan kişinin imanında bir zayıflık olduğunu gösterir. Tabi ki sevdiğini kaybetmek kolay bir şey değil ama onun sanki bir ruhu olduğunu ve o ruhun yaşadığını, geçici bir süre için istirahat ettiğine inanmamak gerekir. Sanki o yok oldu gibi davranılmamalı, sadece fiziksel aktiviteleri durdu, fiziksel olarak aramızda değil ruhsal olarak varlığına bir yerlerde devam ediyor diye düşünülmeli ve buna göre davranılmalıdır.[310]

3.3.5. Cenaze Sonrası Âdetler

Ermenilerdeki eski cenaze sonrası âdetlerden bazıları şöyledir:[311]

"*Rahip sekiz akşam üst üste matem evini ziyaret ederek, ölmüş kişinin ruhuna dualar sunar ve yaslı aileyi teselli eder. Cenaze törenini izleyen haftanın cumartesi günü, ölmüş kişinin ailesi cenaze çörekleri yapar ve hayır dualarının beklendiğini hatırlatmak üzere akrabalara ve dostlara dağıtır. Ertesi gün ve sonraki kırk gün*

[308] Örnek, a.g.e., s. 83.
[309] K. 6, K. 11., K. 15. K. 20.
[310] K. 1
[311] Garnett, a.g.e., s. 161.

boyunca, fakirlere sadaka ve yiyecek verilir ve kilisede ayinler yapılır. Din adamları cenaze töreninin bir kısmını tekrarlamak ve ölünün huzura ermesi sağlamak amacıyla definden sonraki ikinci, yedinci ve on beşinci günlerde ve ayrıca yıldönümünde mezarı ziyaret eder."

Günümüzdeki âdetler de eskilerden pek farklı değildir, o zamanlardan süregelenler ve süreklilik sağlayanlar vardır. Akrabalar, eş dost, komşular kırk gün ölü evine yemek götürürler. Kişi hangi gün ölmüşse onu takip eden ilk cumartesi günü ölen kişinin ruhu için yemek verilir. Pazar günü kutsal olduğu için cumartesi akşamı toplanılır ve yemek yenir. Cumartesi ölü yad edilir çünkü ertesi gün yani pazar diriliş günüdür ve bayramdır.[312]

Rahmetlinin odasında kırk gün mum yakılır, lamba olabilir ya da bir kandil de olabilir, ölen kişinin anısına bunlardan biri yakılır ya da açık bırakır. [313]

3.3.6. Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Eski Ermeni mezar taşları çoğu kez at, inek ve hatta fil gibi dört ayaklı hayvanların kaba tasvirleri biçiminde yapılırdı. Mezarlıklarda bazılarını hala görmek mümkündür. Ancak bu asıl Ermenistan'a özgü bir adettir; Türk şehirlerinde yaşayanların bu konuda her zaman hıristiyan komşularının adetlerine uydukları söylenebilir.[314] Her mezara bir mermer taş dikiliyor ve bu taşa merhumun mesleği, nitelikleri vb.yazılıyor. Ermeniler de aynı âdeti uyguluyorlar. Türkler ve Ermeniler aynı yere iki ölü gömmediklerinden mezarlıklar her geçen gün yayılmaktadır.[315] Fakat günümüzde mezarlıkların ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle aynı mezara birkaç kişi gömülebilmektedir. Özellikle eşlerin böyle istekleri olmaktadır ve bunlar uygulanmaktadır.[316]

[312] K. 1., K. 15., K. 20.
[313] K. 1., K. 5., K. 7., K. 9.
[314] Garnett, a.g.e., s. 161.
[315] Neave, a.g.e., s. 118-120.
[316] K. 1.

Nerval'ın Ermeni mezarlıklarına ilişkin gözleminde, yassı mezar taşları Ermenice yazılarla doludur. Ölünün hayattayken hangi işlerle meşgul olduğu da belirtilmiştir. Mücevher, çekiç, gönye, terazi ve diğer çeşit alet resimlerinden anlaşılır. Fakat kadın mezarlarının yanında hep aynı süs, aynı çiçek demetleri vardır.[317]

Amicis'in İstanbul'daki Ermeni mezarlıklarıyla ilgili aktardıkları şöyledir:[318]

"Ermeni dilinin muntazam ve zarif harfleriyle yazılmış kitabelerle örtülü mezar taşlarının hepsi de büyük ve yassı, hemen hepsinin üzerine ölünün sanatını veya mesleğini gösteren işaretler oyulmuş. Çekiçler, testereler, kalemler, mücevher mahfazaları ve gerdanlıklar var: sarraf terazi, papaz serpuşu, berber leğen, gövdeden ayrılmış bir baş görüyoruz. Bir Ermeni bu mezarın yanından çayıra sırtüstü yatmış görünüyordu."

Oliver, mezarlıklara ait izlenimlerini ayrıntılı olarak anlatmıştır:[319]

"Ermenilerin mezarları birbirine çok yakındır ve üzerileri mermerle kaplıdır. Mermerlerin üst tarafında bir çiçek saksısı, ölünün kimliğini ve mesleğini gösteren kabartma bir işaretle Ermenice ibareler bulunur. Mezar böyle işaretsiz ve süssüzse ölü, gerçekten çok fakirdi demektir. Çok defa Ermeni kadınlarını sabahları bu mezarların başında kocalarına, babalarına ve ya küçük çocuklarına yanar, ağlarken gördüm. Bazen bütün aile efradı, yanlarında bir papaz ile beraber gelip ölünün baş ucunda ruhunun selameti ve istirahatı için dua ederler. Ermeniler de Türkler gibi, ölülerini gömmeden önce yıkarlar ve mezarın başına mutlaka ileride gölge yapılacak bir fidan dikmeyi ihmal etmezler."

Eski zamanlardaki Ermeni mezarlıklarının gözlemlerinde en çok dikkat çeken şeyler mezarların şatafatlı olmamasıdır ki bu durum hala böyledir.Mezar taşları genelde yassı şeklindedir ve taşların üzerlerinde ölen kişilerin mesleklerine

[317] Nerval, a.g.e., s. 29.
[318] Amicis a.g.e., 63-64.
[319] Oliver, a.g.e, s. 51-52.

dair figürler yer alır. Bunlar daha çok erkekler için geçerlidir. Kadınların mezar taşları daha klasiktir, çiçek ve melek figürleri yer alır.

Mezar taşlarında mutlaka haç olur. Doğu kiliselerinde heykel geleneği yoktur. Bu yüzden çok şatafatlı olmaz. Mezar taşında ölen kişinin ismi, doğum ve ölüm tarihleri yazar, küçük bir fotoğrafı yer alır.[320]

Aile mezarları vardır ve aile bireyleri öldüklerinde buralara gömülürler.[321]

Mezarlıklar çok temizdir, çok iyi bakılır. Bu ölülere saygının bir göstergesidir.[322]

3.3.6.1. Mezarlık Ziyaretleri

Ermenilerin yılda beş büyük bayramları vardır, bu bayramların ertesi günü mevlid günüdür ve mezarlıklar ziyeret edilir. Dualar edilir, bir papaz alınıp aile kabristanına götürülüp dua okutulur. Mezarlıklarda kadınların başlarını örtmesi şart değildir. Mezarlar sulanır, süslenir. Mezarlıkta kurabiye dağıtılır bu genelde acıbademdir.[323]

Mezarlara çiçek götürülür, dua edilir, su dökülür. Güzel kokması için küllük tütsülenir. Bu uygulama evlerde de yapılır. Cumartesi günleri yapılır. Ölünün kırkında mezarlığa gidilir. Papaz gelir dua okur. Ölünün senesi geldiğinde de aynı işlemler yapılır.[324]

Mezarlıkta çok fazla gülmek ya da ortamın kaldıramayacağı abuk subuk hareketler yapmak hoş karşılanmaz. Bunlar insanlığın gerektirdiği şeylerdir. Mezarın üstüne basmamak gibi. Bu tüm dinlerde ortak olan şeylerdir.[325]

---

[320] K. 1., K. 8., K. 18.
[321] K. 3., K. 14., K. 25., K. 20., K. 21., K. 34., K 35., K. 40.
[322] K. 1., K. 2, K. 18., K. 33.
[323] K. 1.
[324] K. 5., K. 6., K. 7.
[325] K. 1.

3.3.7. İstanbul'daki Ermeni Mezarlıkları

İstanbul'da 1560 yılında meydana gelen veba salgını binlerce insanın canını alırken, yönetim salgını durdurmak için, şehrin ikamete açık bölgelerinde defin işlemini yasaklamıştır.

Bu dönemde boş arazi olan bugünkü Taksim çevresi Ermenilerin, Rumların ve Latinlerin mezar ihtiyacını karşılamaya tahsis edilmiştir. Bugün Askeri Müze'nin bulunduğu yerden Taksim Parkı'na dek olan geniş arazi Pangaltı Mezarlığı olarak İstanbul Ermenileri'nin mezar ihtiyacını karşılamıştır. Üç yüzyıla yakın bir süre böyle sürdükten sonra , 1865 veba salgını halkı kırdığında Taksim çevresinin ikametgah olduğu göz önüne alınarak burada de defin işlemi yasaklanmış, Ermenilere Şişli sırtlarında bir arazi verilmiştir.[326]

İstimlak edilen, kaldırılan ve başka sebeplerle yok olan mezarlıklar dışında günümüzde İstanbul'daki Ermeniler'in kullandıkları mezarlıklar şunlardır:[327]

1. Bakırköy Ermeni Kabristanı, 2. Balıklı Ermeni Kabristanı,3. Boyacıköy Ermeni Kabristanı, 4. Büyükdere Ermeni Kabristan, 5. Edirnekapı Ermeni Kabristanı, 6. Hasköy Ermeni Kabristanı, 7. Kadıköy Ermeni Kabrista, 8. Kandilli Ermeni Kabristanı, 9. Kınalıada Ermeni Kabristanı, 10. Ortaköy Ermeni Kabristanı, 11. Rumelihisarı Ermeni Kabristanı, 12. Şişli Ermeni Katolik Kabristanı, 13. Şişli Ermeni Kabristanı, 14. Üsküdar Ermeni Kabristanı, 15. Üsküdar Ermeni Kabristanı II

[326]Vağarşag Seropyan, 'Ermeni Mezarlıkları, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
[327] http://www.bolsohays.com/haberdetay-129660/ermeni-mezarliklari.html 15.11.2011

SONUÇ

Çalışmanın sağlam bir zemine oturtulabilmesi için Ermenilerin; isim, soy, din ve kültür gibi genel özellikleri araştırılmıştır. Türklerle olan coğrafi ve tarihi ortaklıkları sebebiyle cumhuriyet öncesi ve sonrası dönem incelenmiş, bu dönemlerdeki ilişkiler, olaylar ve genel çerçevede yaşananlar ortaya konulmuştur. Böylece çalışma alanını oluşturan İstanbul Ermenilerinin geçiş dönemlerini, tarihten ve kaynaklardan referans alınarak daha sağlıklı bir biçimde inceleme olanağı bulunmuştur.

Çalışmanın iki ana bölümünden ilki olan '*Ermeniler ve İstanbul Ermenileri'* kısmında; Ermenilerle ilgili tarihi ve sosyo-kültürel bilgilendirmeler birçok Ermeni ve Türk araştırmacının çalışmaları sayesinde yapılabilmiştir. Klasik araştırma yönteminin kullanıldığı bu aşamada kaynak taramaları yapılıp konu ile ilgili ansiklopedi, sözlük, kitap, makale, gazete, dergi, elektronik ortam ve tezlerden referans alınmıştır. Konunun anlaşılabilirliğini meşru kılan makro alan ve başlıklar sonrası, mikro alanı oluşturan İstanbul'da yaşayan Ermeni cemaati spesifik olarak ele alınmıştır. İstanbul'daki Ermeni toplumunun yaşadığı bölgeler, kültür kurumları, kiliseler, okullar, basın vb. hakkında bilgiler sunulmuştur.

İlk bölümün sonunda varılan nokta, Türkler ve Ermenilerin tarih sahnesinde karşılaştıkları ilk andan itibaren yakın ilişkiler ve etkileşim içinde olduklarıdır. Yüzyıllar boyu Osmanlı tebaası olan Ermeniler günümüzde Türkiye vatandaşı olarak yaşamaktadırlar. Rumlar ve Yahudilerle birlikte Osmanlı'daki en büyük ve önemli gayrimüslim unsurlardan olan Ermeniler devlette üst düzey görevlerde bulunmuşlardır. Sosyal ve kültürel alanda müzikten, mimariye, tiyatrodan, basın-yayın hayatına kadar birçok katkı sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti rejiminin kurulmasının ardından azınlık statüsüne geçirilen Ermeniler, II. Dünya Savaşı'nın ülkedeki yansımaları ve 'ulus devlet' anlayışı doğrultusunda izlenen politikalarla birlikte büyük bir göç süreci yaşamış ve yüz binleri bulan nüfuslarında büyük bir azalma görülmüştür. Günümüz Türkiye'sinde en kalabalık Ermeni cemaatini, Bolsahaylar da denen İstanbul Ermenileri oluşturmaktadır.

İkinci bölüm olan *'Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)'* ile İstanbul'daki Ermeni toplumunun folklorik unsurları araştırıldıkça Türkler ile olan benzerliklerinin ve etkileşimlerinin birebir tanığı olunmuştur. Örneğin evlilik ritüellerinde gelinin evden çıkarılırken başından aşağıya para atılması âdetinin devam ettiği ve aynı âdetin Türklerde de var olduğu bilinmektedir. Bebeğin doğumundan sonra yapılan ziyaretler, götürülen hediyeler, göbeğinin düşmesinin ardından göbeğin saklanması ya da belirli yerlere gömülmesi ve bebeğin ilk dişini çıkarmasının ardından yapılan 'diş buğdayı' devam eden ve yine Türklerle benzeşen geleneklerdendir. Kültürleri ve dinleri gereği Ermenilerde nazar inancının olmaması, vaftiz uygulamaları, komünyon, çiftlik günü, ölüm sonrası âdetleri gibi farklı inanç ve uygulamalar da görülmektedir.

Doğum, evlenme ve ölüm ekseninde geçiş dönemleri ile ilgili kaynaklardan ve yabancı seyyahların seyahatnamelerden yararlanılmıştır. Fakat bu bölümün temel bilgi kaynağını, alanda yani İstanbul'daki Ermenilerle yapılan görüşmeler oluşturur. Bu görüşmeler sayesinde geçiş dönemleri ilgili 18.-19. yüzyıl ve 20.yüzyıl başlarındaki kaynaklardan (özellikle seyahatnamelerden) edinilen bilgiler, günümüzdeki ritüellerle güncellenmiş ve tamamlanmış oldu. Böylece eski ve yeni arasında bir karşılaştırma yapabilme fırsatı doğdu, günümüzde hangi törenlerin devam ettiği ya da hangi âdetin geçerliliğini yitirdiği görülmüş oldu. 21. yüzyılda, geçiş dönemlerinde olduğu gibi birçok geleneksel âdetin yitirilmiş olması tüm toplumların ortak sorunudur. Küreselleşen dünyada, yazılı ve sözlü kültürün teknoloji ile savaşı açıkça görülmektedir.

Çalışmanın oluşturulma aşamasında ve sonunda ulaşılan nokta oldukça açıktır, yüz yıllardan beri aynı coğrafya üzerinde yaşayan ortak bir tarih ve kültür belleği oluşturan Ermeniler ve Türkler hala birbirlerinin izlerini taşımaktadırlar. Ermenilerin en kalabalık ve yoğun olarak yaşadığı şehir olan İstanbul, bu toplumu tüm kozmopolitliğiyle şekillendirmiş ve İstanbul Ermenilerinin Anadolu'daki ve diğer birçok ülkede yaşayan Ermenilere göre daha iyi şartlarda yaşamasına olanak sağlamıştır.

‘Eski ile yeni’nin, ‘geçmiş ile şimdi’nin çekişmesinin daha yoğun hissedildiği 21. yüzyılda, kaybolmaya yüz tutmuş birçok gelenekle birlikte devam ettirilmeye, öğretilmeye çalışılan ve uygulanan gelenekler de bulunmaktadır. İstanbul Ermenileri de yeryüzündeki bir çok toplumu gibi kendi kültürel kimliğini koruma ve ileriki zamanlara aktarabilme savaşımını vermektedir.

KAYNAKÇA

YAZILI KAYNAKLAR

ABDÜLAZİZ BEY, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.b., 2000.

ACIPAYAMLI, Orhan, **Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974.

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları / Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları ,** İstanbul: Doğan Kitapçılık, Kasım 2009.

AKÇAM, Taner, **Türk Ulusal Kimlği ve Ermeni Sorunu,** İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

AMICIS, Edmondo De, **İstanbul (1874)**, çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.b., 2006.

ANADOL, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, 1.cilt, Ankara: Turan Kitabevi, 1982.

ARTINIAN, Vartan, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004.

AYVERDİ, Samiha , **Türkiye'nin Ermeni Meselesi,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5.b., 2007.

AYVERDİ, Samiha, **Ne İdik Ne Olduk,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2.b., 2007.

BALİ, Rıfat N., **Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi,** İstanbul: İletişim Yayınları, 5.b., Nisan 2010.

BORATAV, Pertev Naili , **Folklor ve Edebiyat (1982) II,** İstanbul: Adam Yayıncılık, 1983.

BORATAV, Pertev Naili ,**Yüz Soruda Türk Folkloru,** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999.

BRYCE, Trevor, **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum,** Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1.b., Ağustos 2003.

BÜYÜKKARCI, Süleyman, **İstanbul Ermeni Okulları,** Konya: Yelken Basım Yayın, 1.b., 2003.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansikopedik Lugat,** Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2.b., 1993.

DUBEN, Alan- Cem BEHAR**, İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık (1880-1940),** İstanbul: İletişim Yayınları, 2.b., 1998.

ERGİN, Muharrem**, Dede Korkut Kitabı**, **Prof. Dr. Muharrem Ergin,** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 31.b., Mart 2005.

ERGÜNEY, Özgür Atılım, "Günümüzde Türkiye Ermenileri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.)

ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Döneminde Anadolu'da Ermeniler**, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

GARNETT, Lucy M.J, **Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri,** İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2009.

GUILLAUME, Martin, **İstanbul'a Seyahat (Voyage a Constantinople, 1821)** İstiklal Kitabevi, İstanbul: 1.Basım, Eylül 2007.

GENNEP, Arnold Van, **Folklor**, çev. Pertev Nailli Boratav, Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Türkler ve Ermeniler,** Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005.

GÜRTUNA, Sevgi, **"Osmanlı Kadın Giysisi"** Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1991.

GÜVENÇ, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6.b., Ekim 1994.

HÜLAGÜ, M. Metin , **Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği**, Cilt 1, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007

HAMİLTON, Lady Augusta, **Marriage Rites, Customs and Ceremonies of The Nations of The Universe,** London: Kessinger Publishing, 1882.

İĞCİ ŞENGÜLER, Meral, "İstanbul Ermenileri ve Müzik Pratikleri", (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2009.)

KAHRAMAN, Seyit Ali, Yücel DAĞLI (haz.), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Cilt I, 1.Kitap, İstanbul: YKY, Ocak 2008.

KANTARCI, Şenol, **Ermeni Araştırmaları ,** Cilt I: 1. Türkiye Kongresi Bildirileri , Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

KEROVYAN, Keğam, **Mitolojik Ermeni Tarihi,** çev. Sarkis Seropyan, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003.

KEYDER, Çağlar, **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne,** İstanbul: İletişim Yayınları, 4.b., Ocak 2007.

KILIÇ, Davut, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluşu Faaliyetleri" **Yeni Türkiye- Ermeni Sorunu Özel Sayısı II,** Mart 2001.

KOÇU, Reşad Ekrem Koçu, "Ermeni, Ermeniler", **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kollektif Şirketi, 1960.

KOPTAŞ, Rober,"Sunuş Yerine:Toplumsal Gelişmeler Çerçevesinden 1863 Ermeni Anayasası'na Bakış",**Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863,** Vartan Artinian, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004.

KÜÇÜK, Abdurrahman, **Ermeni Kilisesi ve Türkler,** Ankara: Ocak Yayınları,1997.

KÜLEKÇİ, Cahit, **Sosyo- Kültürel Açıdan Ermeniler ve Türkler: İstanbul Ermenleri**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.

LA MONTRAYE, Aubry De**, La Motraye Seyahatnamesi,** çev.Nedim Demirtaş, İstanbul: İstiklal Yayınevi, 1.b., Eylül 2007.

LEWIS, Raphaela, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.

MARDİN, Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi,** İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.

MARTIN, Guillaume**, İstanbul'a Seyahat (Voyage a Constantinople, 1821),** İstanbul: İstiklal Kitabevi,1.b., Eylül 2007.

MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Apoletli Adalet- Bir 12 Eylül Hesaplaşması-,** İstanbul: İthaki Yayınları, Eylül 2006.

MAZICI, Nurşen, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918,** İstanbul: Der Yayınevi, 1987.

MUSAHİPZADE, Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.

NEAVE, Dorine L., **"Eski İstanbul'da Hayat"** çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman 101 Temel Eser, 1978.

NERVAL, Gerard De, **Doğu'ya Seyahat**, çev. Muharrem Taşçıoğlu, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Dünya Edebiyatı, 2002.

OĞUZ, Cem, "Celali İsyanları", **Osmanlı: Toplum,** ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Hahlil İnalcık, Cilt 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

OLIVER, Antonie**, 18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul,** İstanbul: Kesit Yayınları, 1.b., Ocak 2007.

PARDOE, Miss Julia, **Şehirlerin Ecesi İstanbul Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

OLİVER, Antonier, **Türkiye Seyahatnamesi- 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul**, çev. Oğuz Gökmen, Ankara: Ayyıldız matbaası A.Ş., 1977.

ONUR, Hüdavendigar, **Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler,** İstanbul: Kitabevi, 1999.

ORTAYLI, İlber, **İstanbul'dan Sayfalar,** İstanbul: Turkuvaz Kitap**,** 1.b., Şubat 2009.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, **Üsküdar Ah Üsküdar**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5.b., 2007.

PAMUKCİYAN, Kevork, **"İstanbul'da Ermeniler" Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar- I : İstanbul Yazıları,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002.

SARAÇLI, Murat, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar,** İstanbul: Lotus Yayınevi, 2007.

SAYAR, Süleyman, "İstanbul'daki Protestan Kiliseleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını,** 2001, C. 10, Sayı: 2.

SELEK, Pınar, **Barışamadık,** İstanbul: İthaki Yayınları, 1.b., 2004, s. 126.

SEROPYAN, Sarkis, **Can Gülüm Anahit ve Kazben, Ermeni Tanrıları Konuşuyor,** İstanbul: Belge Yayıncılık, 2003.

SEROPYAN, Vağarşag, 'Ermeni Okulları', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEROPYAN, Vağarşag, "Ermeni Kültür Kurumları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEROPYAN, Vağarşag, "Ermeni Mezarlıkları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEROPYAN, Vağarşag, 'Bizans Dönemi', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEROPYAN, Vağarşag, "Cumhuriyet Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 .

SEROPYAN, Vağarşag, "Ermeni Kiliseleri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEROPYAN, Vağarşag, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,** Cilt 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

SEVİM, Ali, **Genel Çizgileriyle Selçuklu- Ermeni İlişkileri,** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

SIMEON, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi,** çev. Hrand D.Andreasyan, İstanbul: Kesit Yayınları, 2.b., Mart 2007.

SIMEON, **Tarihte Ermeniler (1608-1619),** İstanbul: Çiviyazıları Yayıncılık, 1999.

STATHIS, Pinelopi (ed.) **19.Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

ŞAHİN, Bekir, "İstanbul'da Gayrimüslimlerin Nüfusu", **Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih , Medeniyet, Kültür,** Cilt 6, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.

ŞENI, Nora, **Seni Unutursam İstanbul…,** İstanbul: Kitap Yayınevi, 1.b., Şubat 2008.

Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, "Kevork Pamukciyan" Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

TOURNEFORT J, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos , cev: A. Berktay, T. Tunçdoğan , İstanbul: Kitap Yayınevi, Haziran 2005.

TAŞĞIN, Ahmet , Eyyüp Tanrıverdi ve Canan Seyfeli, **Süryaniler ve Süryanilik, Cilt II,** Ankara: Orient Yayınları, 2005.

TOTT, Francois De, **Türkler ve Tatarlar Arasında "On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri",** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.

Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil KurumuYayınları: 549, 10.,b., 2005.

TÜRKMEN, Fikret Türkmen, **Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri,** İzmir: Akademi Kitabevi, 1992.

ÖRNEK, Sedat Veyis, **Türk Halkbilimi,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.b., 2000.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün , **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),** İstanbul: İletişim Yayınları, 4.b., Ekim 2010.

YALÇIN, Murat, "Pamukciyan, Kevork", **Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.

YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

YUMUL, Arus,"Osmanlının İlk Anayasası"**, Toplum ve Bilim,** 1999-2000 Kış Sayısı, no.83.

ZEKİYAN, Boğos Levon, **Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/ Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği,** İstanbul: Aras Yayıncılık, 2002.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Asım Arı, "İlköğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Milli Eğitim Dergisi,* Kış-Bahar 2002, Sayı 153-154 , http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/153-154/ari.htm (11.11.2011)

"Ermeni Mezarlıkları", http://www.bolsohays.com/haberdetay-129660/ermeni-mezarliklari.html , (15.11.2011)

Prof. Dr. Selim Deringil, "Ermeni Meselesi Olarak Geçmiş Olan Olayların Kısa Bir Tarihi 1878-1923)", Agos Gazetesi, www.agos.com.tr/upload/files/EKLER.doc, (21.08.2011)

"İstanbul Ermeni Patrikliğine Bağlı Kiliseler", http://www.hyetert.com/rehber.asp (06.09.2011)

"Dernekler", http://www.hyetert.com/rehber.asp (11.11.2011)

İlber Ortaylı, "Reşad Ekrem Koçu'nun Romanları", Milliyet Gazetesi, http://www.milliyet.com.tr/2001/06/20/pazar/yazortay.html (15.07.2011)

Ayşe Hür, "Türk Ermenisiz, Ermeni Türksüz Olmaz", Taraf Gazetesi, http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-turk-ermenisiz-ermeni-turksuz-olmaz.htm (03.03.2011)

"Basın", http://www.bolsohays.com/haberdetay-129656/ermeni-basini.html (16.11.2011)

Garine B. Seropyan, "Portre: Sarkis Çerkezyan, Bianet, http://bianet.org/biamag/bianet/116285-portre-sarkis-cerkezyan (10. 08. 2011)

Perihan Özcan, "6-7 Eylül Hala Devam Ediyor, Yeni Aktüel, "http://www.yeniaktuel.com.tr/top106,165@2100.html (04.10.2011)

"İstanbul Ermenileri", İstanbul Rum Cemaati,
http://www.omogeneia-konstantinoupoli.com/tr/azinliklar.html (20.11.2011)

"Ermeni Kırımı, Sözde Ermeni"
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermeni_K%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1 (09.03.2011)

Arman Tayran, "Benim Bir Ermeni Komşum Vardı", İstanbul.net,
http://www.istanbul.net.tr/Soylesi/aaabenim-bir-ermeni-komsum-vardi/15/6
(4.10.2011)

SÖZLÜ KAYNAKLAR

*Kaynak kişilerle ilgili bilgiler şu sırayla verilmiştir:

Adı, soyadı, yaşı, doğum yeri, eğitimi, mesleği, medeni hali, derlemenin yapıldığı yer ve tarih.

K1: Zakeos Ohanoğulları, 40, İstanbul,Yüksek Lisans, Başrahip, Bekâr, İstanbul,10.02.2012

K2: Ertunç Aras Ergüneş, 29, İstanbul, Doktora, Araştırma Görevlisi, Bekâr, İstanbul, 12.02.2012

K3: Aydın Yamacı, 64, Mardin, İlkokul, Kuyumcu, Evli, İstanbul, 14.02.2012

K4: Hayganuş Yamacı, 60, Mardin, İlkokul, Ev Hanımı, Evli, İstanbul, 14.02.2012

K5: İrma Hoşgel, 85, İstanbul, Ortaokul, Emekli, Dul, İstanbul, 16. 02.2012

K6: Mari Samuelyan, 93, Sakarya, Ortaokul, Emekli, Dul, İstanbul, 16.02.2012

K7: Arusyak Lolo, 83, İstanbul, Ortaokul, Ev Hanımı, Dul, İstanbul, 16.02.2012

K8: Harutyun Ergüneş, 59, Sivas, Lise, Serbest Meslek, Evli, İstanbul, 18.02.2012.

K9: Tamar Ergüneş, 55, İstanbul, Ortaokul, Ev Hanımı, Evli, İstanbul, 18.02.2012

K10: Talin Gazer, 35, İstanbul, Üniversite, Halkla İlişkiler Uzmanı, Evli, İstanbul, 19.02.2012

K11: Hrant Hoşgel, 51, İstanbul, Ortaokul, İşçi, Evli, İstanbul, 21.02.2012

K12: Zabel Ergüneş, 79, Sivas, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 22.02.2012

K13: Püzant Ergüneş, 78, Sivas, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 22.02.2012

K14: Sayat Didonyan, 28, İstanbul, Yüksek Lisans, Borsacı, Bekâr, İstanbul, 24.02.2012

K15: Ayda Didonyan, 65, İstanbul, Üniversite, Emekli, Evli, İstanbul, 24.02.2012

K16: Erman Ohanoğulları, 29, İstanbul, Doktora, Öğrenci, İstanbul, 25.02.2012

K17: Arman Ergüneş, 75, Sivas, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 26.02.2012

K18: Arusyak Ergüneş, 65, Sivas, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 26.02.2012

K19: Aznif Küçükhoren, 59, Diyarbakır, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 28.02.2012

K20: Gülüm Ohanoğulları, 64, İstanbul, İlkokul, Ev Hanımı, Evli, İstanbul, 02.03.2012

K21: Manuk Ohanoğulları, 75, İstanbul, İlkokul, Emekli, Evli, İstanbul, 02.03.2012

K22: Toros Ohanoğulları, 40, İstanbul, Doktora, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 02.03.2012

K23: Sirvart Pilos, 73, İstanbul, İlkokul, Emekli, Dul, İstanbul, 04.03.2012

K24: Maryam Dolaşyan, 37, Adıyaman, Ortaokul, İşçi, Evli, İstanbul, 04.03.2012

K25: Ayk Serdar Didonyan, 32, İstanbul, Üniversite, Makine Mühendisi, Bekâr, İstanbul, 05.03.2012

K26: Mihran Ergüneş, 55, İstanbul, Lise, Serbest Meslek, Evli, İstanbul, 05.03.2012

K27: Vartuhi Ergüneş, 45, İstanbul, Lise, Ev Hanımı, Evli, İstanbul, 05.03.2012

K28: Ari Can Ergüneş, 25, İstanbul, Üniversite, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 05.03.2012

K29: Serena Güdücü, 23, İstanbul, Üniversite, Psikolog, Bekâr, İstanbul, 07.03.2012

K30: Arlin Siropyan, 23, İstanbul, Üniversite, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 07.03.2012

K31: Ani Kazan, 23, İstanbul, Üniversite, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 07.03.2012

K32: Tamar Sözüdoğru, 21, İstanbul, Üniversite, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 07.03.2012

K33: Rejan Güzelkeçeciyan, 25, İstanbul, Üniversite, Öğretmen, Bekâr, İstanbul, 08.03.2012

K34: Adis Kürkyapıcı, 28, İstanbul, Üniversite, Ekonomist, Bekâr, İstanbul, 08.03.2012

K35: Ari Kürkyapıcı, 21, İstanbul, Üniversite, Öğrenci, Bekâr, İstanbul, 08.03.2012

K36: Biyanka Bakkaloğlu, 30, İstanbul, Üniversite, Biyolog, İstanbul, 10.03.2012

K37: Ani Delgi, 23, İstanbul, Üniversite, İletişimci, Bekâr, İstanbul, 10.03.2012

K38: Aren Arda Kaya, 23, İstanbul, Üniversite, İletişimci, Bekâr, İstanbul, 10.03.2012

K39: Artun Damadian, 25, İstanbul, Üniversite, Elektrik Mühendisi, Bekâr, İstanbul, 11.03.2012

K40: Arto Yamacı, 40, Mardin, Ortaokul, Kuyumcu, Evli, İstanbul, 12.03.2012

EKLER

SORU LİSTESİ

DOĞUM

1.Çocuk sahibi olamama durumlarında kişiler ve aileler nasıl tepkiler verir?
2. Kısırlık söz konusu ise tedaviye başvurulur mu?
3. Bu durumda kadına ve erkeğe aynı ölçüde bakılır mı?
4. Geleneksel tedavi yöntemleri var mıdır? Varsa nelerdir?
5. Modern tedavi yöntemleri nelerdir?
6. Büyüsel tedavi yönemleri var mıdır? Varsa nasıl yapılır?
7. Çocuk sahibi olamayanlara verilen özel bir ad var mıdır?
8. Çocuk sahibi olmayanların toplum ve aile içindeki statüsü nasıldır?
9. Hamilelik nasıl anlaşılır?
10. Hamile kadına verilen isimler nelerdir?
11. Hamilelik aile içinde nasıl duyurulur?
12. Hamilelikle ilgili özel kutlamalar var mıdır?
13. Hamile kadın neleri yapmamaya özen gösterir?
14. Hamilelik süresince kadının yediği ya da yemediği yiyecekler nelerdir?
15. Çocuğun cinsiyeti nasıl belirlenir?
16. Cinsiyetin belirlenmesinde kadındaki fiziksel ve ruhsal belirtiler nelerdir?
17. Kadınların çocuk sahibi olma yaşı ortalama kaçtır?
18. Kız veya erkek, hangi cinsiyet tercih edilir? Sebebi nedir?
19. Ortalama kaç çocuk yapılır?
20. Doğum hazırlıkları nelerdir?
21. Doğum sancılarının başlaması durumunda neler yapılır?
22. Doğum nerede ve kimler tarafından yapılır
23. Doğum kaç şekilde yapılır?
24. Doğum anında kadının yanında kimler bulunur?
25. Baba doğuma girer mi?

26. Doğum sonrasında kadın için neler yapılır?
27. Doğumun ardından bebek için neler yapılır?
28. Bebek ilk kez ne zaman ve nasıl yıkanır?
29. Bebek kaç günde bir yıkanır?
30. Bebek nasıl giydirilir? Kundak yapılır mı?
31. Bebeğin göbeği nasıl düşürülür?
32. Düşen göbeğe ne yapılır?
33. 40 güne kadar kadınla ilgili uygulamalar nelerdir?
34. 40 güne kadar bebekle ilgili uygulamalar nelerdir?
35. Bebeğin cinsiyetine göre tören yapılır mı?
36. Kırklama var mıdır? Varsa ne anlama gelmektedir?
37. Kadın kırklaması nasıl yapılır?
38. Bebeğin kırklaması nasıl yapılır?
39. Kırık basması var mıdır? Nasıl tanımlanır?
40. Kırk hamamı var mıdır?
41. Doğum nasıl kutlanır?
42. Lohusa ziyaretleri nasıl yapılır?
43. Lohusayı koruma amaçlı tedbirler nelerdir?
44. Lohusa hamamı var mıdır?
45. Lohusa ziyaretine gelmemesi gereken kişiler var mıdır?
46. Lohusa ziyareti ne kadar sürer?
47. Lohusa şerbeti var mıdır?
48. Lohusa ziyaretinde götürülen hediyeler nelerdir?
49. Nazara inanılır mı?
50. Lohusa kadın ve bebek ilk ne zaman evden dışarı çıkar?
51. Kimler ve nereler ziyaret edilir?
52. Bebeğin beslenmesi nasıldır? Nelere dikkat edilir?
53. Annede süt olmaması durumunda neler yapılır?
54. Çocuk sütten nasıl kesilir? Uygulamalar nelerdir?
55. Bebeğin adı ne zaman koyulur?
56. Adı kim koyar?
57. Kaç ad verilir?
58. Ad seçiminde etkili olan faktörler nelerdir?

59. Ad nasıl verilir? Özel bir uygulama var mıdır?
60. Al basması inancı var mıdır?
61. Varsa alınan önlemler nelerdir?
62. Al basması durumunda neler yapılır?

VAFTİZ

1. Bebek kaç günlükken vaftiz edilir?
2. Vaftiz nerede yapılır?
3. Vaftiz törenine kimler gelir?
4. Nasıl yapılır, uygulamalar nelerdir?
5. Vaftizde neler kullanılır?
6. Hangi dualar okunur?
7. Vaftiz töreninde ne giyilir?
8. Çocuğa giydirilen özel bir giysi var mıdır?
9. Vaftiz babası tanımı nedir?
10. Vaftiz babası kimlerden seçilir?
11. Vaftizde isim koyulur mu? Vaftiz ismi nedir?
12. Vaftizin amacı nedir?
13. Vaftiz sonrası uygulamalar nelerdir?
14. Vaftiz edilen çocuğa haç takılır mı?
15. Vaftiz duası nasıldır?
16. Vaftiz sonrası hamama gidilir mi?
17. Vaftiz sonrası çocuk ve anne kiliseye ne zaman gider?

EVLİLİK

1. Erkek ve kadın için evlenme yaşı ortalama kaçtır?
2. Çiftler arasında yaş farkı olur mu?
3. Akraba evliliği var mıdır?
4. Görücü usulü evlilik var mıdır?
5. Çiftler evlenme isteklerini ailelere nasıl açıklar?
6. Eş seçimi nasıl yapılır?

7. Aileler nasıl tanışır?
8. Kız isteme ritüeli var mıdır? Varsa nasıldır?
9. Hediye götürülür mü?
10. Söz ne zaman kesilir?
11. Söz kesilirken kimler bulunur? Neler yapılır?
12. Söz nerede yapılır?
13. Sözde konuklara neler ikram edilir?
14. Nişan ne zaman yapılır?
15. Kimler davet edilir ve nerede yapılır?
16. Nişan hediyeleri nelerdir?
17. Nişan masraflarını kim karşılar?
18. Nişan törenine davet nasıl yapılır?
19. Nişan yüzüğünü çifte kim takar?
20. Nişan eğlenceleri nelerdir?
21. Çeyiz eşyaları nelerdir?
22. Çeyiz nasıl hazırlanır?
23. Düğün hazırlıkları nelerdir?
24. Düğüne davet nasıl yapılır?
25. Düğüne kimler davet edilir?
26. Düğün için tercih edilen özel günler var mıdır?
27. Düğün yapılmayan günler var mıdır?
28. Düğün yemeği olarak neler hazırlanır?
29. Gelin ve damadın kıyafetleri nasıldır?
30. Düğün nerede yapılır?
31. Düğün süresi ortalama ne kadardır?
32. Düğün hediyeleri nelerdir?
33. Gelin evinden nasıl alınır?
34. Gelin evden çıkarken neler yapılır?
35. Gelin hamamı geleneği var mıdır?
36. Düğünde ikram var mıdır?
37. Düğün eğlenceleri nelerdir?
38. Düğün bitiminde neler yapılır?
39. Düğün sonrası ziyaretler yapılır mı? Kimlere gidilir?

40. Balayına çıkılır mı?
41. Nikah çeşitleri nelerdir?
42. Nikah şahitleri kimlerden yapılır?
43. Nikah ne zaman kıyılır?
44. Nikahta neler yapılır?
45. Nikah şekeri dağıtılır mı?
46. Ayağa basma âdeti var mıdır?
47. Boşanma nasıl karşılanır? Günah mıdır?
48. Boşanma çok sık görülür mü?
49. Boşanma sürecinde aile büyüklerinin rolü nelerdir?
50. Çok eşlilik hoş karşılanır mı?
51. Günah ve zina olarak görülür mü?
52. Tek eşlilik tavsiye edilir mi?

ÖLÜM

1. Öleceği anlaşılan kişinin yanında kimler yer alır?
2. Hastanın başında yerine getirilen dinî kâideler nelerdir?
3. Ölüm olayının duyurulması nasıl yapılır?
4. Ölüye ne yapılır?
5. Ölü yıkanır mı?
6. Defin işlemine kadar başka neler yapılır?
7. Cenaze uygulamaları nelerdir?
8. Tabut özel olarak mı yapılır?
9. Dinî tören nasıldır?
10. Yas nasıl tutulur?
11. Cenaze töreni nasıldır?
12. Kilise töreni nasıldır? Ölüye neler yapılır?
13. Ölü ne zaman gömülür?
14. Cenazeden sonra cemaat ne yapar?
15. Ölü yemeği verilir mi?
16. Dinî işlemler nelerdir?
17. Ölen kişi için sonraki günlerde yapılan uygulamalar nelerdir?

18. Yas ne kadar sürer?
19. Yas döneminde nelere dikkat edilir?
20. Mezarlıklar ve mezar taşları nasıldır?
21. Aile mezarları var mıdır?
22. Mezar taşlarının üzerinde ne yazar?
23. Mezarlıklarda ziyaretler nasıl yapılır?
24. Ziyarete neler götürülür?
25. Mezarlıklarda nelere dikkat edilir.

FOTOĞRAFLAR

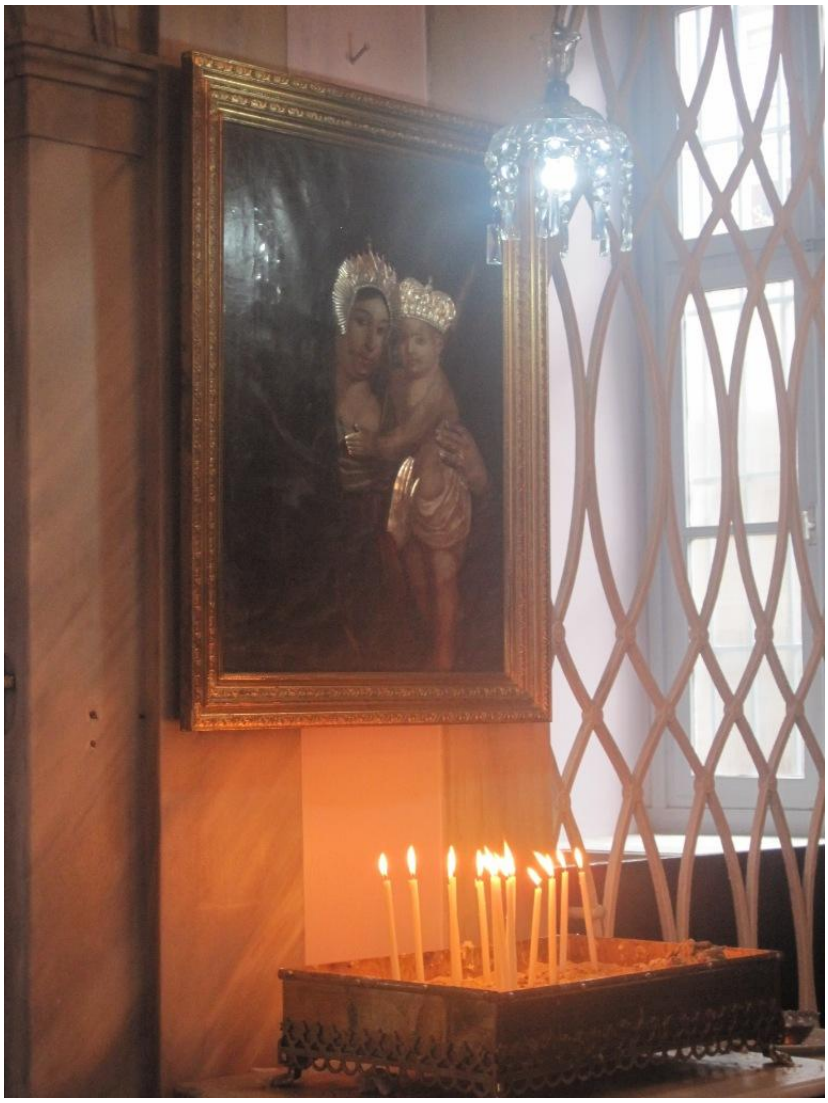
Surp Haç Ermeni Kilisesi/ Kuruçeşme

Surp Haç Kilisesi’nden Bir Görünüm

Kilisedeki Ayinden Bir Görünüm

Surp Haç Kilisesi/ Ayin İçin Yakılan Mumlar

Başrahip / Surp Haç Kilisesi

İstanbul Ermeni Patrikhanesi/ Kumkapı

Surp Takavor Ermeni Kilisesi/ Kadıköy

Feriköy Ermeni Mezarlığı Girişi

Feriköy Mezarlığından Bir Görünüm

Feriköy Ermeni Mezarlığından Bir Görünüm

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Manisa, Akhisar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Akhisar'da tamamladı. 2000-2001 yıllarında Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde, 2002-2003 yıllarında Dokuz Eylül Üniversitesi Maliye bölümünde öğrenim gördü. 2004 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2008 yılında mezun oldu. Aynı üniversitede 2006-2008 yılları arasında Tarih bölümünde yandal yaptı. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı. 2009 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansına devam etti. 2012 yılında "İstanbul Ermenilerinde Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)" konulu teziyle yüksek lisansını tamamladı.